

CUMHURİYET ÖNCESİ

**ANKARA'DA CAMİ VE
MESCİTLER**

GADDE

ANAFARTALAR
KUYUMCULARI

Cumhuriyet Öncesi Ankara’da Cami ve Mescitler
‘Cadde Anafartalar Kuyumcuları’ Yayınları - 03

Mayıs 2019

Proje Yönetmeni
Orhan Altıntuğlu

Yazan
İbrahim Yavuz İşçen

Yayına Hazırlayan
Ayça Olcaytu İşçen

Grafik Tasarım
Taner Kaya

Yapım
Cadde Anafartalar Kuyumcuları
Ankara - Türkiye
www.caddeanafartalarkuyumculari.blogspot.com.tr

İletişim
e-posta: yavuziscen@gmail.com

Baskı
Sincan Matbaası
Zübeyde Hanım Mah. Büyük San. 1. Cad. Elif Sk. Sütçü Kemal İş Merkezi No: 7/241 İskitler/
Ankara - Türkiye • Tel: 0312.384 56 88

ISBN
Sertifika No:

**“Cumhuriyet Öncesi Ankara’da Cami ve Mescitler” kitabı ÜCRETSİZ dağıtılmak üzere
CADDE ANAFARTALAR KUYUMCULARI tarafından bastırılmıştır.**

Kapak Fotoğrafları

Ön Kapak: Hacı Bayram Cami’nin güney yönden, eski adıyla Hacı Bayram Caddesi üzerinden
1925 yılı öncesinde çekilmiş olan bir fotoğrafı (Kaynak: İBB, Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt 005037).
Arka Kapak: Cenabi Ahmet Paşa Cami’nin bir fotoğrafı (Fotoğraf, Yavuz İşçen, 2014)

“Cumhuriyet Öncesi Ankara’da Cami ve Mescitler” kitabı İbrahim Yavuz İşçen tarafından yazılmıştır.
Kitabın tüm hakları İbrahim Yavuz İşçen’e aittir. Kaynak belirterek yapılacak alıntılarının dışında, yazarın
izni olmaksızın kitabın tamamının ya da bir bölümünün kullanılması 5486 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri
Kanunu’na göre suç teşkil etmektedir.

'KENTİMİ TANIYORUM'

Küçük yaşlarda çırak olarak başladığımız kuyumculuk mesleğini zamanla öğrenerek geçimimizi Anafartalar Caddesi'nde bu meslekten sağladık. Bugün sahip olduklarımızı bizlere kazandıran Anafartalar Caddesi'ne karşı hissetmiş olduğumuz sorumluluk ve vefa duygusu, 'Kentimi Tanıyorum' adını verdiğimiz geniş kapsamlı bir proje ile yola çıkmamıza vesile oldu. Projemiz, yaşadığımız kent Ankara'yı tanıtmayı ve tanıtmayı amaçlıyor. Projemize maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen meslektaşlarımıza gönülden teşekkür ediyor, minnetlerimizi sunuyoruz.

ORHAN ALTINTUĞLU KUYUMCULUK

ARMAĞAN KUYUMCULUK

ÇAPRAZLAR KUYUMCULUK

ÜÇLER KUYUMCULUK

ALTUNBAŞ KUYUMCULUK

HANİF AİLESİ

OBRAŞ KUYUMCULUK

TUĞ KUYUMCULUK

BİLGİN KUYUMCULUK

OZTAŞ KUYUMCULUK

SEVAL KUYUMCULUK (METİN DEMİR)

SEVAL KUYUMCULUK (MESUT DEMİR)

ALTINKAYNAK KUYUMCULUK

ACAR KUYUMCULUK

RETA KUYUMCULUK

ALTINÇİZGİ KUYUMCULUK

ÖZBEKLER KUYUMCULUK

ALTIN MERKEZ KUYUMCULUK

DİA KUYUMCULUK

GOLD CITY KUYUMCULUK

MURAT ALTINSOY KUYUMCULUK

ANKARA ALTIN BORSASI KUYUMCULUK

FUAT YILDIRIM SAAT & KUYUMCULUK

BEKİR ALTINDÖVEN KUYUMCULUK

NADİDE KUYUMCULUK

İREM KUYUMCULUK

ERVA KUYUMCULUK

EMEK KUYUMCULUK

CEYLAN KUYUMCULUK

GÜNEŞ KUYUMCULUK

SAFİR KUTU AMBALAJ MAKİNA

GAMİLO KUYUMCULUK

CADDE

ANAFARTALAR

KUYUMCULARI

'KENTİMİ TANİYORUM'

Doğduğumuz, doyduğumuz, okuduğumuz, iş sahibi olduğumuz, evlendiğimiz, çocuklarımızı okuttuğumuz, anılar ve dostluklar biriktirdiğimiz kentimiz Ankara'yı ne kadar tanıyoruz?

Emek Mahallesi'nde, üzerinde uçurtma uçurduğumuz tepenin bir Frig Tümülüsü olduğunu bilen kaç kişiyiz? Gemi çapasının Ankara'da ne işi olabilir? Galatlar kimlerdir, Ankara'ya nereden geldiler? Paganist inançları gereği öldükten sonra Augustus Tapınağı'nda yakılan Roma İmparatoriçesi kimdi acaba?

Ankara Ahilerinin bir dönem hiçbir devlete bağlı olmaksızın, esnaf teşkilatı kurallarına göre Ankara'yı yönettiklerinden haberdar mıyız? Moğolların ünlü komutanı Timur, Hıdırlık Tepesi'ne neden çıkmış olabilir? Ankara'ya özgü tiftik keçisi yünlerinden üretilen sof kumaşının bir dönem dünya markası haline geldiği biliyor muyuz? Ankara sofundan yapılan feracerler çok ince ve gösterişli olduğu için, bunları giyen kadınların sokağa çıkmalarının Osmanlı Padişahları III. Mustafa ve III. Selim'in fermanları ile yasaklandığını duyduunuz mu?

Ankara'da 19. yüzyılda yaşanan veba salgını, çekirge istilası, kıtlık ve kuraklık hakkında bilgi sahibi olan var mı? Kuraklık nedeniyle değirmenlerin çalışmadığını, ekmek yapılamadığını ve açlıktan çok sayıda insanın öldüğünü kimler biliyor? Bugün bir semte adı verilmiş olan Abidin Paşa'nın, yaptırmış olduğu 32 mahalle çeşmesine su sağlayabilmek için, Ankara'da ilk kez demir borular kullanan kişi olduğunu ve boruların trenle İngiltere'den getirildiğini biliyor musunuz?

Kavaklıdere, Bülbülderesi, Dikmen, İncesu, Kirazlıdere, Bentderesi, İmrahor gibi isimlerle bildiğimiz semtlerin, mahallelerin adlarının, burada akan derelerden geldiğini hiç düşündünüz mü? Ankaralılar olmasını istedikleri dileklerini kağıda yazıp hangi dereye atıyorlardı dersiniz? Bu derelere bugün ne oldu acaba? Bilginiz var mı?

İşgalci İngiliz askerlerinin Ankara'da bulunduğu dönemde, Samanpazarı'nda dükkanının önüne koyduğu sandalyeye çıkarak halkı mücadeleye çağıran Nakşibendi şeyhi Sadullah Hoca'yı duyduunuz mu? Milli Mücadele döneminde Ankara'da kurulan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Ankara Müftüsü Börekçizade Rifat Efendi tarafından kurulduğunu biliyor musunuz?

Hazırladığımız kitaplarımızda bu ve bunlara benzer soruların hepsini yanıtlayabilmek iddiasında elbette değiliz. Amacımız ele aldığımız konular temelinde Ankara'ya dikkat çekebilmek ve yaşadığımız kente olan duyarlılığı artırabilmek. Güzel Ankaramızın 'tozlu bir Anadolu kasabası' olarak değil, değişik uygarlıklara başkentlik yapmış, tarihi ve kültürel derinliği olan bir kent olarak algılanması en büyük temennimiz.

'Cadde Anafartalar Kuyumcuları' olarak ücretsiz dağıtılmak üzere hazırladığımız kitaplarımız, Ankara ve Anafartalar Caddesi'ne olan vefa borcumuzu biraz olsun hafifletebilirse kendimizi mutlu hissedeceğiz. Keyifle okumanız dileğiyle...

Önsöz

2015 yılında yayımlanan ‘Ankara’nın ilk marka caddesinde bir şehir gezisi, Cadde Anafartalar’ adlı kitabımızda, Cumhuriyet Dönemi Ankarasında Anafartalar Caddesi’nin gelişimi üzerinde durmuştuk. Devam eden süreçte Osmanlı Dönemi Ankarasında mekan ve yapı çözümlemesi üzerine yoğunlaştık. Bu konudaki çalışmalarımız yıllar içinde 6 ciltlik bir kitap serisinin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. ‘Cumhuriyet öncesi Ankara’da Cami ve Mescitler’ adlı kitabımız bu serinin ikinci kitabı olarak yayımlanıyor.

Bir kentin kimliğini oluşturan değerler arasına, doğal güzelliklerin yanı sıra günlük yaşamı çevreleyen birimler, zaman içinde oluşmuş simgesel yapılar, insanlar üzerinde sosyal ve kültürel etkileri olan mekanlar, kentte yaşayan insanların kültürel birikimleri ve anıları gibi kolektif bellekte bütünleşebilen tüm öğeler dahil edilebilir. Bu öğelerden biri olan cami ve mescitlerimiz Osmanlı Dönemi Ankarasından, Cumhuriyet Türkiye’sine başkentlik yapan Ankara’ya devreden önemli sosyal, kültürel ve dini miraslar arasındadır.

Ankara literatürü tarandığında, Ankara cami ve mescitleri hakkında çeşitli kaynaklar olduğu görülecektir. Bu kaynakların ortak noktası, Ankara merkezde bulunan Cumhuriyet öncesi cami ve mescitlerin sadece bir kısmına yer vermiş olmalarıdır. Özellikle de çeşitli nedenlerle yok olan cami ve mescitlerimiz kitaplarda pek yer almamıştır.

Kitabımızın ayırt edici özelliği, incelediği konuyu tek kitapta bir bütün olarak ele alması ve hiçbir ibadethaneyi atlamamaya özen göstermesidir. Konusunda güncel bir araştırma olan kitabımız, bazı temel kaynaklarda yer alan ve sorgulanmaksızın sonraki kaynaklarda da tekrarlanan önemli yanlışlıklara ilk kez dikkat çekerek, bu konuları tartışmaya açmasıyla da farklı bir yaklaşım getirmektedir.

Kitabımızda Cumhuriyet öncesinde Ankara merkezde bulunan 104 cami ve mescit hakkında bilgi veriliyor. Bu ibadethanelerden 55 tanesi günümüze ulaşmış, 49 tanesi ise çeşitli nedenlerle yok olmuştur.

Yavuz İşçen

Ankara ile ilgili hazırlamış olduğumuz kitaplar

1. Osmanlı Dönemi’nde Ankara’nın Mahalle Çeşmeleri
2. Cumhuriyet Öncesi Ankara’da Cami ve Mescitler
3. Cumhuriyet Öncesi Ankara’da Türbeler, Yatırlar, Mezarlar ve Mezarlıklar
4. Osmanlı Dönemi’nde Ankara’da Tekkeler, Zaviyeler, Dergahlar, Medreseler ve Okullar
5. Osmanlı Dönemi’nde Ankara’da Hanlar, Hamamlar ve Oteller
6. Cumhuriyet Öncesi Ankara’da Dereler, Köprüler ve Değirmenler

Giriş

Cumhuriyet öncesi Ankara'nın cami ve mescitleri, tarihsel olarak Selçuklu, Beylikler, Ahiler ve Osmanlı Dönemi yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Sayıca fazla olmayan Osmanlı öncesi cami ve mescitlerde, yapı malzemesi olarak devşirme Roma-Bizans dönemi parçaları ve taş ön plandadır. Minber ve tavan gibi ahşap bölümlerde ise itinalı bir ahşap işçiliği dikkati çekmektedir.

Osmanlı Dönemi yapılarında ise, taş temel üzerinde ahşap hatıllarla desteklenen kerpiç duvarlar ve kiremit çatılı ahşap tavan bir standart gibidir. Bazı örneklerde, duvarlarda taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı görülmektedir. Çoğunluğu kare ya da dikdörtgen planlı olan Ankara cami ve mescitleri genel olarak kubbesiz yapılardır. Kubbeli olarak yapılmış az sayıda örnek bulunmaktadır. Sade ve basit görünümlü olan Ankara cami ve mescitlerinde minareler genellikle silindirik yapılı ve tek şerefelidir. Ankara'da iki ibadethane haricinde iki şerefeli cami yoktur. Mihrapları alçı kalıp olan ibadethanelerde mihrap, genellikle tavanla bitişmektedir. Kadınlar mahfili, pencere kanatları, dolap kapakları, tavan, minber ve kapı gibi bölümler ahşaptan yapılmaktadır. Ahşap olan bölümlerde çeşitli süsleme unsurları, renkli nakışlar ve boya ile yapılmış çiçek motifleri kullanımı yaygındır.

Cumhuriyet öncesi Ankara merkezde yapılmış olan cami ve mescitler, tespit edebildiğimiz kadarıyla 104 tanedir. Bunlardan 49 tanesi çeşitli nedenlerle yok olmuş ve günümüze ulaşmamıştır; 55 tanesi ise bugün görülebilir durumdadır. Görülebilir örneklerin bazılarının sonraki dönemlerde yapılan yenilemelerle orijinal mimari özelliklerini kaybettikleri söylenebilir.

Kitabımızda Cumhuriyet öncesi Ankara cami ve mescitleri, günümüze ulaşanlar ve günümüze ulaşmayanlar olarak iki bölüm halinde incelenmiştir. İbadethaneler, yapıların yaygın olarak kullanılan isimlerine göre alfabetik olarak dizilmiştir. İki ismi olan yapıların, yaygın olarak kullanılan isimleri birinci isim olarak değerlendirilmiş, ikinci isimleri ise parantez içinde verilmiştir.

Ankara salnamelerinde verilen cami ve mescit sayıları

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonlarına doğru çıkartılmaya başlayan vilayet salnameleri, örnekleri Cumhuriyet Döneminde de görülen il yıllıklarının ataları olarak kabul edilebilir. Ankara iline ait 13 salname elimize ulaşmıştır. Hicri 1309 (*Miladi, 1891*) tarihli salnamenin mükerrer baskı olduğu bilinmektedir. Ankara salnameleri, mükerrer baskı haricinde, 1871 ile 1907 yılları arasında (*1871, 1872, 1873, 1874, 1876, 1878, 1882, 1883, 1893, 1900, 1902, 1907*) toplam 12 adettir (*Koç, s.VI*).

Ankara salnamelerinde cami ve mescitler, toplam sayı olarak verilmiş, isimleri belirtilmemiştir. Bu nedenle yapıları saptayabilmek kolay değildir. Aşağıda yıllara göre salnamelerde belirtilen cami ve mescit sayıları tablo halinde gösterilmiştir (*Koç Bekir, Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara, 2014, Ankara Sanayi Odası Yayını*).

Ankara salnamelerinde yıllara göre şehir merkezindeki cami ve mescit sayısı

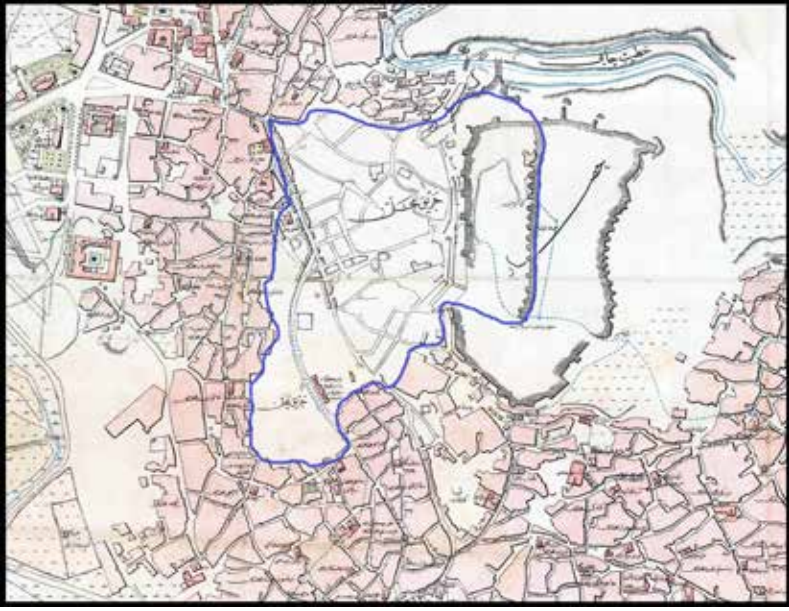
Yıllar	1871	1876	1878	1882	1891	1893	1900	1907
Cami	22	23	23	23	32	32	32	32
Mescit	76	76	76	76	12	12	12	12
Toplam	98	99	99	99	44	44	44	44

Tabloyu incelediğimizde 1876 ile 1882 yılları arasında toplam 99 ibadethane olduğu görülürken, 1893-1907 yılları arasında toplam 44 ibadethane kaydedilmiştir (*Koç, s.32, s.197, s.245, s.301, s.532, s.640, s.819*). Sayılardaki tutarsızlık çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Kişisel tahminim, sonraki yıllarda harap halde olan yapıların sayıma dahil edilmediği şeklindedir. Ankara şehrinin bu yıllarda büyük bir yıkım ya da yangınla karşılaşmadığı bilindiğinden rakamlardaki tutarsızlığın sayımdan kaynaklandığı düşünülmektedir (*1881 yılında çıkan ve Mahmutpaşa Bedesteni ile çevresini etkileyen yangın, Ankara'nın büyük yangınlarından olmakla birlikte, şehirdeki cami ve mescitlerin yarısından fazlasını yok ettiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır*). 1876-1882 yılları arasında Ankara salnamelerinde verilen cami ve mescit sayısı 99'dur. Bu rakamın, değişik kaynaklardan varlığını saptadığımız 104 sayısına yakın olduğu söylenebilir. Ankara'da Cumhuriyet öncesi var olduğu bilinen 104 cami ve mescitten 8 tanesinin 1916 Ankara yangını sırasında yanarak yok olduğu bilinmektedir. Bu yapılardan 2 tanesinin isimleri belirlenememiştir.

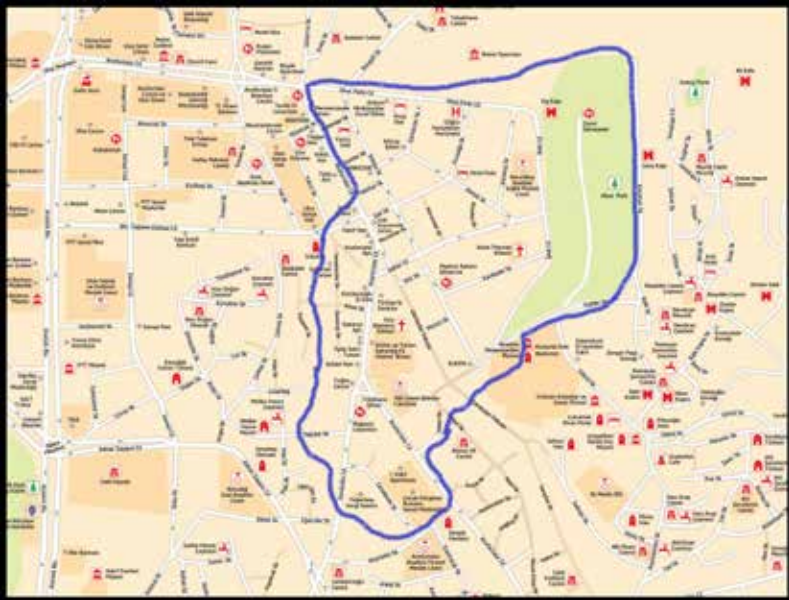
1916 Ankara yangınında yok olan cami ve mescitler

Ankara şehri, tarihinin en büyük yangınına 1916 yılında yaşamıştır. 'Hisarönü Yangını' olarak bilinen bu yangın, Ankara'nın en gelişmiş 3/2'sini yok etmiştir. Ankara'da ağırlıklı olarak Ermeni ve Rumların yerleşik oldukları mahalleleri yok eden yangın, Osmanlı Ankarasının çok kültürlü geçmişinin de sonu olmuştur. Yangında yok olan alanlar, 1924 Ankara Haritası'nda 'harik mahalli' şeklinde gösterilmiştir. Yangından 8 yıl sonra çizilmiş olan haritada, yangın alanında yapılaşma olmadığı, ancak yeni yeni bazı binaların yapılmaya başlandığı görülmektedir.

Yangının kaba bilançosu Refik Halit Karay'ın Ankara kitabının başında, Ali Birinci'nin yazdığı giriş bölümünde verilmektedir. Yangın sonrası hazırlanan polis raporuna dayanarak verilen bilgiye göre, yangın sırasında 8 İslami ibadethane (*2 cami ile 6 mescit*) yok olmuştur (*Birinci, s.73*). Kitabın giriş bölümünün 78. sayfasında ise yanan İslami ibadethane sayısı 7 olarak belirtilmektedir (*Birinci, s.78*). Kitabın 73. ve 78. sayfaları arasındaki bu tutarsızlık, Emirler Mahallesi'nde 'mektep' olarak kaydedilen yapının mescit olması gerektiği şeklinde yorumlanabilir. 1916

1924 Ankara Haritası üzerinde işaretlenmiş alan, 1916 yangın bölgesini göstermektedir. Haritada bu alan 'Harik Mahalli' (Yangın Bölgesi) adıyla belirtilmiştir (Kaynak: 1924 Ankara Haritası, Yavuz İşçen Arşivi).

2015 Ankara Haritası üzerinde işaretlenmiş alan, 1916 yangın bölgesinin günümüzde karşılık geldiği bölgeleri göstermektedir (Kaynak: Ankara-Ulus Kent Haritası, 2015, Yavuz İşçen).

tarihinde yanan ibadethanelerin hiçbirisi 1924 Ankara Haritası'nda gösterilmemiştir (*bazılarının sadece temelleri çizilmiştir*). Aşağıda, söz konusu ibadethaneler kitaptaki sıraya göre verilmiştir. İbadethanelerin parantez içinde verilen isimleri tarafımızdan saptanmıştır.

1916 Ankara Yangını'nda yok olan cami ve mescitler

1. Emirler Mahallesi'nde 1 mescit (*Emirler Mescidi olmalı, kitapta 'mektep' olarak yazılmış*).
2. Yeğenbey Mahallesi'nde 1 cami (*Yeğenbey Cami olmalı*)
3. Gazgancılarda 1 mescit (*Arasta Mescidi olmalı*)
4. Gazgancılarda 1 mescit (*İsmi belirlenemedi*)
5. Çıkırıkçılar Çarşısı'nda 1 mescit (*Çıkırıkçılar Mescidi olmalı*)
6. Balıkpazarı Çarşısında 1 mescit (*Kapanhanı Mescidi olmalı*)
7. Balıkpazarı Çarşısında 1 mescit (*İsmi belirlenemedi*)
8. Bedesten'de Eskicilerde 1 cami (*İplikçiler Cami olmalı*)

Listede, 4. sırada bulunan ve ismi belirlenemeyen mescidin, Kazgancılar Çarşısı'nda (*Gazgancılar Çarşısı*) olduğu belirtilmiştir (*Birinci, s.78*). Kaynakta bu çarşının yerinin kesin olmadığı belirtilmekle birlikte, İbrahim Hakkı Konyalı, Ankara Camileri kitabında Kazgancılar Çarşısı'nın Çıkırıkçılar Yokuşu tarafında olduğu bilgisini vermiştir (*Konyalı, s.18*). Kazgancılar Çarşısı'nın, kazan imal eden ya da satanların toplandığı bir çarşı olduğu söylenebilir.

Listede 3. sırada adı geçen Arasta Mescidi'nin de Kazgancılar Çarşısı içinde olduğu bilinmektedir. Çıkırıkçılar Mescidi ise, Kazgancılar Çarşısı'nı da içine alan Kazuran Mahallesi'nde (*Gavur Ali*) bulunmaktadır. Listede 6. ve 7. sırada Balıkpazarı Çarşısı'nda bulundukları belirtilen 2 mescidin ismi belirlenememiştir (*Balıkpazarı, Anafartalar Caddesi'nin eski belediye binasından Çıkırıkçılar Yokuşu başlangıcına kadar olan bölümünün adıdır*). 1916 yangını sırasında yok olduğunu bildiğimiz Kapan Hanı ve hanın içinde bulunan Kapanhanı Mescidi, bir ucu Balıkpazarı Çarşısı'na komşu olan Keyyalin Mahallesi'nde bulunuyordu. Balıkpazarı Çarşısı'nda yanan mescitlerden birinin Kapanhanı Mescidi olduğu düşünülmektedir. Diğerinin ismi belirlenememiştir.

1924 Ankara Haritası'nda gösterilen cami ve mescitler

1924 Ankara Haritası, Ankara cami ve mescitleri hakkında bilgi elde edebileceğimiz önemli kaynaklardan biridir. Ankara'da bulunduğunu tespit ettiğimiz 104 cami ve mescitten 61 tanesi, haritada isimleri yazılarak gösterilmiştir. Bu 61 ibadethaneden 19 tanesi günümüze ulaşmazken 42 tanesi bugüne gelmeyi başarmıştır. Haritada 8 ibadethane, ismi yazılmaksızın sadece işaret olarak gösterilmiştir. Böylelikle 1924 Ankara Haritası'nda toplam 69 İslami ibadethanenin gösterildiğini söyleyebiliriz. Haritada sadece işaret olarak gösterilen 8 cami ve mescitten 6 tanesinin ismi tarafımızdan belirlenmiştir. İki tanesinin ismi ise kesinlik kazanmamıştır.

Günümüzde var olan Cumhuriyet öncesi Ankara cami ve mescitleri (55 adet)

01. Ağaçayak Cami
02. Ahi Elvan Cami
03. Ahi Şerafeddin Cami (*Arslanhane Cami*)
04. Ahi Tura Cami
05. Ahi Yakup Cami
06. Alaaddin Cami
07. Balaban Cami
08. Cenabi Ahmet Paşa Cami (*Yeni Cami*)
09. Çiçeklioğlu Cami (*Yakup Harrat Cami*)
10. Devdiran Cami
11. Direkli Cami
12. Eskicioğlu Cami (*Öksüzce Cami*)
13. Eyüp Mescidi
14. Gecik Mescidi
15. Geneği Mescidi
16. Hacettepe Mescidi
17. Hacı Arab Cami (*Ahi Arap Cami*)
18. Hacı Bayram Cami
19. Hacı Doğan Mescidi
20. Hacı İlyas Cami (*Buryacı Cami*)
21. Hacı İvaz Cami (*Helvai Mescidi*)
22. Hacı Musa Cami
23. Hacı Seyyid Cami
24. Hallaç Mahmud Mescidi (*Kubbeli Mescit*)
25. Hamidiye Mescidi

26. Hemhüm Mescidi (*Kattani Mescidi*)
27. İbadullah Cami (*Hacı Doğan Cami*)
28. İki Şerefeli Cami (*Resul Efendi Cami*)
29. İsfahani Mescidi (*Tabakhane Mescidi*)
30. Kağnıcıoğlu Cami (*Kağnı Pazarı Cami*)
31. Karacabey Cami (*İmaret Cami*)
32. Kayabaşı Cami
33. Kurşunlu Cami
34. Leblebicioğlu Cami
35. Mehmet Çelebi Cami
36. Misafir Fakih Mescidi
37. Molla Büyük Cami
38. Osmaniye Cami
39. Örtmeli Mescidi (*Hoca Hundi Cami*)
40. Poyracı Mescidi
41. Ramazan Şemseddin Cami
42. Rüstem Naal Cami (*Dındın Mescidi*)
43. Sabuni Mescidi (*Karanlık Mescidi*)
44. Saraç Sinan Cami
45. Sarı Kadı Cami (*Mimarzade Cami*)
46. Suluhan Mescidi
47. Şeyh İzzettin Mescidi
48. Şükriye Cami
49. Tabakhane Cami (*Debbağhane Cami*)
50. Taceddin Cami
51. Telli Hacı Halil Cami (*Hacı Halil Cami*)
52. Yenice Cami (*Ali Bey Cami*)
53. Yeşil Ahi Cami (*Hacı Murad Cami*)
54. Zeynel Abidin Cami
55. Zincirli Cami (*Kazasker Cami*)

Ağaçayak Cami (Yusuf Habbaz Cami)

Eski Kaynaklarda Akbaş Mahallesi'nde olduğu belirtilen cami, günümüzde Sakarya Mahallesi sınırları içinde, Ulucanlar Caddesi'nin güney yüzünde bulunmaktadır. 1924 Ankara Haritası'nda, Yusuf Habbaz Mahallesi'nde 'Yusuf Habbaz Cami' adıyla kaydedilmiştir. Günümüzde daha çok 'Ağaçayak Cami' adıyla bilinmektedir.

Tarihi bilgiler: Caminin kitabesi ya da tarihini veren bir belge bulunmamaktadır. Mübarek Galip'in verdiği bilgiler, genel olarak caminin tarihlenmesinde kullanılmıştır. Galip'in aktardığına göre, mescidin banisi, mescidin karşısına bir konak yaptırmıştır. Konağı yaptıranın adı bilinmemekle birlikte konağa 'Hanım Oğulları Konağı' denmektedir. Konak günümüze ulaşmamıştır. İbrahim Hakkı Konyalı 1940'lı yılların başında, "Ağaç ayağın muhteşem konağı kısmen ayaktaadır." bilgisini vermiştir (*Konyalı, s.4*). Konağın bir odası aynı Ağaçayak Camisi'nde olduğu gibi nakışlarla süslenmiştir. Bu süslü odada, Hicri 1118 (*Miladi, 1706*) tarihi kayıtlıdır (*Galip, s.32-33*). Yukarıdaki bilgilere dayanarak caminin 18. yüzyıl başında ya da az öncesinde yapıldığı söylenebilir.

Camiye ismini veren Yusuf Habbaz'ın kimliği konusunda bilgi elde edilememiştir. Caminin banisi olup olmadığı kesin değildir. 'Habbaz' adlandırmasına dayanarak bu kişinin mesleğinin ekmekçilik (*Fırıncılık*) olduğu düşünülebilir. Ankara şer'iyeye sicil kayıtlarında, 'Ağaçayak zade Hacı Mehmet Ağa' adlı bir kişiye ait Hicri 1176 (*Miladi, 1762*) tarihli bir vakfiye bulunmaktadır (*Ongan, Ankara Şer'iyeye*

Ağaçayak Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

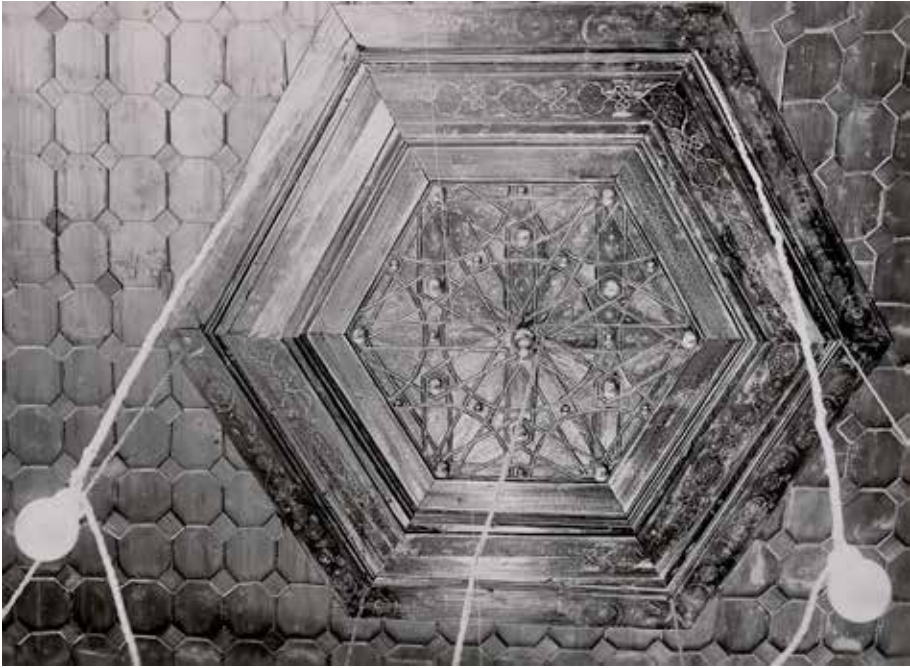

Ağaçayak Cami (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).

Mahkemesi sicillerinde kayıtlı vakfiyeler, s.217). Bu vakfiye, Ağaçayak Camisi'ni yaptıran kişi ile ilgili olabilir.

Gönül Öney, camiye tavan süslemeleri, mihrap, minber ve mimari özellikleri açısından inceledikten sonra, yapının 17. yüzyıl sonu ya da 18. yüzyıl başında yapılmış olabileceğini belirtmiştir (Öney, s.62). Bekir Eskici ise, caminin mihrabının Leblebicioğlu, Hacı Bayram ve Hacı İlyas camileri mihrapları ile aynı kalıptan çıkmış olabileceğinden hareketle caminin mihrabını 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmiştir (Eskici, s.134-135). Milli Mücadele döneminde cami, bir süre askerlerin kullanımına verilmiş ve muhtemelen koğuş olarak kullanılmıştır. Mübarek Galip, bu dönemde cami süslemelerinin kısmen zarar gördüğünü belirtmektedir (Galip, s.35).

Yapısal özellikleri: Kareye yakın biçimde uzunlamasına dikdörtgen planlı olan cami, zeminden itibaren bir metre kadar devam eden moloz taş temel üzerine oturtulmuştur. Yapı, ön cephesi haricinde ahşap hatıllarla desteklenmiş kerpiç duvarlıdır. Çok sayıda ahşap hatlı ve destek kullanıldığı için caminin adının Ağaçayak olduğu şeklindeki yaklaşım (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Cilt 1, s.419*) gerçeklik payı taşımakla birlikte, bir yakıştırma da olabilir. Kiremit çatılı olan camide çatı, dışa doğru kısa bir saçak yapmaktadır. Çatının kuzeybatı tarafında fazla uzun olmayan, silindirik yapılı, tek şerefeli ahşap bir minaresi vardır. Minareye kadınlar mahfilinden çıkılmaktadır. Mübarek Galip 1925 tarihli

Ağaçayak Cami tavan göbeği detayı (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).

kitabında “Caminin minaresi yoktur.” demektedir (*Galip, s.33*). Caminin bir dergide yayınlanan 1939 tarihli fotoğrafında ise minaresi olduğu görülmektedir (*Ankara Sokaklarında, Yeni Mecmua, Sayı 17, 28 Ağustos 1939*). Bu bilgiler ışığında minarenin, 1925-1939 yılları arasında yapılmış olduğu düşünülebilir.

Caminin kuzey yöne bakan ön cephesinde tuğla örgü duvar kullanılmıştır. Bu duvar üzerinde ortada giriş kapısı ve yanlarında uzunlamasına dikdörtgen birer pencere yer almaktadır. Kapı ve pencereler sivri kemerli sağır nişler içine yerleştirilmiştir. Caminin eski fotoğraflarında ön cephesinde başka penceresi olmadığı görülmektedir. Ancak üst tarafta saçığın hemen altında 4 adet sağır niş olması, burada daha önceden var olan pencerelerin kapatıldığını göstermektedir. Nitekim, 2006 yılında yapılan restorasyon sırasında bu pencereler tekrar açılarak cami orijinal haline getirilmiştir. Caminin son cemaat yeri bulunmamaktadır.

Harim: Harimde kuzey cephede ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. Kadınlar mahfilini, girişin iki yanında bulunan ahşap sütunlar taşımaktadır. Mahfilin orta kısmında balkon şeklinde ileri doğru bir çıkıntı vardır. Mahfilin kenarlarında aşı boyalı nakışlar dikkati çekmektedir. Bu nakışların harim tavanındaki nakışlardan daha eski olduğu düşünülmektedir (*Türkiye’de Vakıf abideler ve eski eserler, Cilt 1, s.420*). Kadınlar mahfilinin alt ve üst tavanlarında da nakışlı süslemeler bulunmaktadır. Mübarek Galip, kitabında bu süslemeleri çizim olarak vermiştir

(*Galip, Levha 13*). Kadınlar mahfilinin alt tavanında, aynı harim tavanında olduğu gibi kareler oluşturacak şekilde kasetleme işçiliği göze çarpmaktadır.

Harimin tavanı, duvarlar üzerinde taşınmaktadır. Kasetleme işçiliği ile döşenmiş olan ahşap tavanın ortasında altıgen biçimli bir tavan göbeği yer almaktadır. Göbeğin ortası geometrik desenlerle süslenmiştir. Göbek kenarını oluşturan pervazlar üzerinde bitkisel desenli boyamalar görülmektedir. Aynı süslemeler pencere kenarlarında da bulunmaktadır (*Galip, Levha 13 ve 14*). Pencere alınlıklarında ise boya ile yazılmış Kelime-i Tevhid vardır (*Öney, s. 61*). Pencere kenarları ile dolaba ait kapak süslemeleri, eski onarımlar sırasında üzeri boyanarak bozulmuştur (*Galip, s.36*). Dolap kapağının boyanmadan önceki halini Mübarek Galip'in kitabında görebilmek mümkündür (*Galip, Levha 15*). Mübarek Galip, Ağaçayak Cami nakışlarının Nakkaş Mustafa ekolünü yansıttığını ve onun öğrencilerinden biri tarafından yapılmış olabileceğini söylemektedir (*Galip, s.34-35*).

Caminin alçı olan mihrabı, kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Tavana kadar uzamaktadır. En dışta ve üçüncü bordürde Kur'an'dan ayetlerin tekrarlandığı nesih yazı yer alır. Ortadaki bordür, bitkisel arabesk motiflidir. Mihrap alınlığında 3 sıra halinde sülüs yazı ile yazılmış bir ayetin yer aldığı pano bulunmaktadır (*Öney, s.61*). Caminin ahşap minberinin yan aynalıkları, taklit künde-kari tekniği ile işlenmiştir. Bu bölümde yıldız, beşgen, üçgen, altıgen gibi çeşitli geometrik şekiller iç içe geçecek şekilde bir kompozisyon oluşturulmuştur. Aynalıklarda ve çevresini dolaşan pervazlar üzerinde de kalem işi çiçek desenli süslemeler kullanılmıştır (*Erdoğan, Osmanlı'da Ankara, s.207*).

Onarımlar: Caminin 1962, 2003 ve 2006 yıllarında onarım gördüğü belirlenmiştir.

Medrese ve türbe: 1924 Ankara Haritası'nda, caminin batısında az ilerde adı belirtilmemiş bir medrese ya da okul ile bir türbe işaret olarak gösterilmiştir. Bu yapıların isimleri ve cami ile bağlantılı olup olmadıkları hakkında bilgi bulunamamıştır. Medresenin yerinin günümüzde, Ulucanlar Caddesi üzerinde 16 numaralı apartmanın yerine denk geldiği söylenebilir.

Ulucanlar Çeşmesi: 1924 Ankara Haritası'nda caminin batısında medresenin önünde işaretlenen çeşmenin adı belirtilmemiştir. Eski Ankara fotoğraflarından yararlanarak bu çeşmenin 'Ulucanlar Çeşmesi' şeklinde adlandırıldığı öğrenilmiştir. Ulucanlar Çeşmesi'nin Atpazarı'ndaki maksem-den su alan çeşmeler arasında yer aldığı bilinmektedir.

Ahi Elvan Cami

Eski Ankara'da 'Ahi Arap' ya da 'Hacı Arap' adıyla anılan mahallede, Koyunpazarı semtinde yer alan Ahi Elvan Cami, günümüzde Kale Mahallesi sınırları içinde Koyunpazarı Sokak ile Pirinç Sokak'ın kesiştiği köşede bulunmaktadır.

Tarihi bilgiler: Ahi Elvan Cami'nin yapım yılını gösteren bir kitabesi yoktur. Bu nedenle inşa tarihi kesin değildir. Minberinde yer alan bir kitabeden caminin

Ahi Elvan Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Çelebi Mehmet zamanında Hicri 816 (*Miladi 1413-1414*) yılında yenilediği anlaşılmıştır. Bu kitabede camiye yaptıran kişi olarak Elvan Mehmet Bey'in adı geçmektedir. Yenilemeyi yapan kişi, Elvan Mehmet Bey'in oğlu, Ahi Elvan'dır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.248*). Elvan Mehmet Bey'in mezar taşında Hicri 784 (*Miladi 1382*) yılında öldüğü yazılıdır. Bu bilgilerden hareketle caminin 1382 yılından önce yapıldığı ve 1413-1414 yılında onarım gördüğü kabul edilmektedir (*Eskici, s.32*). Sonuç olarak Ahi Elvan Cami'nin 14. yüzyılda yapıldığını kabul edebiliriz.

Yapısal özellikleri: Eğimli bir zemin üzerine inşa edilmiş olan cami, oldukça sade bir dış görünüme sahiptir. Caminin duvarlarının alt bölümü moloz taş, üst bölümü ise ahşap destekli kerpiçten yapılmıştır. Ahşap tavanlı olan caminin çatısı kiremitle kaplıdır. Altı taş dolgu, üstü tuğla örgülü olan tek şerefeli minaresi batı yönde, Pirinç Sokak tarafındadır (*Öney, s.26*). Caminin iki giriş kapısı bulunmaktadır. Ana giriş kapısı doğu tarafında Koyunpazarı Sokak üzerinde, diğer giriş kapısı ise Kuzeybatı tarafta Pirinç Sokak üzerinde minarenin alt tarafındadır.

Harim: Caminin çatısı, 12 ahşap sütun tarafından taşınmaktadır. Antik dönemden kalma parçaların başlık olarak kullanıldığı sütunlar, düzgün bir yerleştirme biçimi göstermemektedir. Roma Dönemi Ankarasından devşirme olarak kullanılan mermer sütun başlıkları, Dor ve Korint düzenindedir (*Öney, s.26*). Caminin içinde kuzey tarafta yer alan alt mahfil, birinci sütun dizesine kadar uzatılmıştır. Üst kat mahfili ise ikinci sütun dizesine kadar devam etmektedir.

Ahi Elvan Cami 2008 (Fotoğraf: Gürkaynak Alpay Arşivi).

Ahi Elvan Cami, minber detayı 2008 (Fotoğraf: Gürkaynak Alpay Arşivi).

Mübarek Galip, caminin kapıları ile pencere kanatlarının oymaları ve tavan girişlerinin dikkat çekici olduğunu belirtmektedir (*Galip, s.49*). Gönül Öney, güzel bir ahşap işçilik sergileyen pencere kanatlarının bugün mevcut olmadığını söylemektedir (*Öney, s.28*). Abdülkerim Erdoğan ise pencere kanatlarının İstanbul'da bulunan Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde olduğunu belirtmektedir (*Erdoğan, Tarih İçinde Ankara, s.206*). Günümüzde söz konusu ahşap pencere kanatlarının Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde teşhir edildiği bilinmektedir.

Minber: Üzerinde yer alan iki kitabesi ile caminin tarihlenmesini sağlayan ahşap minber, Selçuklu tarzındadır. Ceviz ağacından yapılmış olan (*Konyalı, s.5-6*) minber üzerinde mükemmel bir işçilik örneği göze çarpmaktadır. Minberde yan aynalıklardaki motifler, taklit künde-kari tekniği ile birleştirilmiştir. Bu özelliği ile Ankara Arslanhane Cami minberine çok benzer ve adeta onun bir kopyası gibidir (*Öney, s.27*). Minberin kapı kanatları Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenmektedir. Minberin sol korkuluğu üzerinde, minberi yapan ustaya ilişkin bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtta göre minber, 'Dülger (*ahşap ustası marangoz*) Harputlu Beyazıt oğlu Mehmet' tarafından yapılmıştır (*Öney, s.28*). Minber kapısının üstünde ise 2 pano halinde Arapça yenileme kitabesi yer almaktadır.

Mihrap: Caminin içinde güney duvar üzerinde yer alan mihrap, zeminden tavana kadar devam etmektedir. Beylikler döneminde yaygın olan kalıplama tekniği ile yapılmış olan mihrabın üzeri günümüzde yağlı boya ile boyanmıştır. Mihrap nişi, 6 kenarlıdır ve üst kısmı mukarnalıdır (*Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler I, s.372*). Üzeri geometrik bezemelerle süslü olan mihrabı dıştan 3 bordür çevrelemektedir. Bordürlerde Kelime-i Tevhit yazılıdır. Mihrabın üst kısmı, bir sıra palmet dizisi ile sonlanmaktadır.

Onarımlar: Caminin yenilenmesiyle ilgili olarak Hicri 1192 (*Miladi, 1778*) tarihli bir keşif hücceti bulunmaktadır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.332*). Ahi Elvan Cami'nin 1952, 1956, 1962 ve 1985 yıllarında onarım geçirdiği bilinmektedir (*Erdoğan, Altındağ'ın manevi coğrafyası, s.150*). Camide son restorasyon 2014-2016 yılları arasında yapılmıştır.

Ahi Şerafeddin Cami (Arslanhane Cami)

Eski Ankara'da Samanpazarı semtinde Atpazarı Mahallesi'nde Koyunpazarı Çarşısı'nda bulunan cami, günümüzde Kale Mahallesi'nde Can Sokak ile Kurnaz Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır. Ahi Şerafeddin Cami, Ahi Şerafeddin Külliyesi'ne ait yapılardan biridir. Külliye-yi oluşturan yapılar arasındaki Ahi Şerafeddin Cami ile Ahi Şerafeddin Türbesi günümüzde de görülebilir durumdadır. Zaviye ve çeşme varlıklarını korumakla birlikte deforme olmuş ve işlev yitirmişlerdir.

Gönül Öney, caminin kuzeydoğusunda yer alan türbe manzumesinin (*zaviye kastediliyor*) duvarına gömülü antik dönemden devşirme arslan heykeli

Arslanhane Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

nedeniyle ibadethanenin halk arasında 'Arslanhane' ismini aldığını söylemektedir (*Öney, Ankara Arslanhane Camii, s.1*). Vakıf kaynaklarında ise 'Arslanhane Cami' olarak adlandırılmasının, önceden etrafında bulunan arslan heykellerinden kaynaklandığı belirtilmektedir (*Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler I, s.346*).

Ankara Ahileri: 1243 yılında Köseadağ Savaşı yenilgisi sonrası Anadolu Selçuklularının, İlhanlı (*Moğol*) egemenliği altına girmeleri ile birlikte Selçuklu Devleti'nde dağılma sürecinin de başladığı söylenebilir. Özellikle 1300'lü yılların başından itibaren Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine (1362) kadar geçen 62 yıllık dönem, Ankara şehrinin askeri bir otoritenin baskısından uzak kaldığı yıllar olarak bilinmektedir. Bu dönemde İlhanlıların yanı sıra Ankara'da Ahi örgütleri de etkin olmuş ve yavaş yavaş şehrin yönetimini ellerine geçirmişlerdir. Hatta Ahilerin 1343-1362 yılları arasında yaklaşık 20 yıl süreyle Ankara'da bağımsız bir Ahi yönetimi kurdukları söylenebilir (*Yurt Ansiklopedisi, Ankara maddesi, s.532-535*).

Ahiler, Ankara'da etkin olmaya başladıkları yıllardan itibaren şehre çeşitli eserler kazandırmışlardır. Selçuklu Dönemi'nde yapılmış olan Ahi Şerafeddin Cami de bu eserlerden biridir. Şehrin uzun yıllar cuma camisi olma özelliğini koruduğu bilinen Ahi Şerafeddin Cami'nin, kentin kale dışında yapılan ilk önemli yapısı olduğu bilinmektedir. Sevgi Aktüre, bu durumun, Ankara'nın 'kale kent' ve 'sınır kenti' konumundan ticaret kenti konumuna gelmesinde ilk adımı oluşturduğu düşüncesindedir (*Aktüre, s.15*).

Arslanhane Cami minare kaidesi ve anıtsal giriş kapısı 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Tarihi bilgiler: Arslanhane Cami'nin yapım yılını gösteren bir kitabesi bulunmamaktadır. Caminin batı kapısında bulunan tarihsiz bir kitabe de adı geçen Seyfettin isminin, 1211 yılında yaşamış Ankara Emiri Seyfettin Çeşnigir olabileceği varsayımından caminin 13. yüzyılın başlarında yapılmış olabileceği ve 1290 yılında ise yenilendiği ileri sürülmektedir (*Eskici, s.22*). Bu yaklaşımı doğru kabul ettiğimizde ilk caminin daha küçük ve basit bir yapı olduğu düşünülebilir. Ancak farklı araştırmacılar bu kitabenin bir onarım sırasında koyulmuş mezar taşı olduğunu belirtmişlerdir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.287*). Caminin, ahşap minberinin aynalık tablası üzerinde yer alan kitabe de ise caminin, Hicri 689 (*Miladi 1289-1290*) yılında Ahi Şerafeddin'in babası Ahi Hüsameddin ve amcası Ahi Hasaneddin tarafından yapıldığı bilgisi yer almaktadır (*Öney, Ankara Arslanhane Camii, s.7*). Sonuç olarak, Arslanhane Cami'nin 13. yüzyıldan kalma bir eser olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Tahrir defteri kayıtlarına göre, caminin 1463 yılında 12.705 akçe, 1530 yılında ise, 23.619 akçe vakıf geliri bulunmaktadır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.289*). Ankara'nın 1583-1584 tarihli 1 Numaralı Şer'îye Sicil kaydında, Arslanhane Cami mütevellisi olarak H. Mustafa'nın adı geçmektedir (*Ongan, s.85*). Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'îye Sicil kaydında ise cami mütevellisi olarak Mahmut ismine rastlanmaktadır (*Ongan, s.115*).

Dış cephe: Arslanhane Cami, diğer şehirlerdeki çağdaşı olan Selçuklu eserlerine göre oldukça sade yapıdır. Taş duvarlı olan caminin duvarları, kesme ve moloz

Fotoğrafta, Ahi Şerafeddin Türbesi (solda) ve Arslanhane Cami (sağda) görülüyor (Fotoğraf: EBA Arşivi).

taşlar kullanılarak Horasan harcı ile örülmüştür. Alt bölümlerde büyük blok taşlar, üst bölümlerde ise daha küçük taşlara yer verilmiştir. Ayrıca yapı üzerinde çok sayıda Roma dönemi mimari parça devşirme olarak kullanılmıştır. Mübarek Galip bu durumu, caminin bulunduğu yerde İslam öncesi başka bir bina ya da mabedin bulunduğu şeklinde yorumlamaktadır. Ahi Şerafeddin Türbesi'nin karşısındaki meydanın taş döşemesinin Roma döneminden kaldığını, meydanda bulunan gayet iyi korunmuş duvar ve loca gibi yerlerin de eski bir mabet görüşünü doğruladığını belirtmektedir (*Galip, s.46-47*).

Caminin düz olan çatısı kiremit örtülüdür. Eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olan caminin 3 yönde birer kapısı vardır. Bu kapılardan kuzey yönde olanı (*minarenin sağ tarafı*) taç kapı biçimindedir ve etkileyici bir görünüme sahiptir. Taç kapının mermer kesme taşlar kullanılarak yapılmış olan dış çerçevesi içinde, zengin mukarnaslarla süslenmiş bir niş yer almaktadır. Basık kemerli giriş kapısı bu niş içine yerleştirilmiştir. Kapı caminin kadınlar mahfiline açılmaktadır. Bu kapı haricinde caminin doğu ve batı taraflarında birer kapısı daha bulunmaktadır. Bu kapılara da taç kapı görünümü verilmiş ve tuğla örgü düzenlemelerle etkileyici bir görünüm kazandırılmıştır. Kapılar caminin ibadet mekanına açılan ana giriş olarak kullanılmaktadır. Doğu kapısının sonradan yapılan ilavelerle eski biçimini kaybettiği bilinmektedir.

*Arslanhane Cami
mihrap detayı 1990
(Fotoğraf: Yavuz İşçen).*

Minare: Caminin minaresi kuzey tarafta yer alan taş kapısının sol bitişiğindedir. Selçuklu Dönemi minarelerinin genel karakterini yansıtmaları açısından Ankara'da Ahi Şerafeddin Cami'nin minaresi önemlidir. Minare, kare biçimli taş bir kaide üzerinde yükselmektedir. Taş kaide üzerinde bir sıra tuğla dizisi ve Roma Dönemi mimari parçalarının yoğunluğu dikkati çekmektedir. Taş kaideden sonraki bölüm tuğla örgülüdür. Kare biçimli taş kaideden, üst bölüme geçişi sağlayan 'kürsü' bölümünde 'yedi-sekiz' tabir edilen üçgen biçimli yüzeyler yer almaktadır (*yedi-sekiz adlandırması Osmanlıca rakamların biçiminden gelmektedir*).

Kürsü bölümünün üzerinde yer alan üst kaide sekizgen biçimlidir. Her yüzünde sivri kemerli sağır nişler yer almaktadır. Bu bölümün üst tarafında renkli çinilerle süslenmiş bütün minareyi çevreleyen bir bordür bulunmaktadır. Tuğla örgü olan minare ana gövdesi üzerinde sırlı tuğlaların dekoratif olarak kullanıldığı görülmektedir. Minare şerefesinin bilinen biçimlerden farklı oluşu dikkati çekmektedir. Sekizgen biçimli şerefe üzerinde, kesme taş ve tuğla örgünün yanı sıra süsleme unsuru olarak sırlı tuğlalar kullanılmıştır. Minare, konik biçimli kurşun kaplı bir külah ile sonlanmaktadır (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I, s.347-348*). Minarenin şerefeden sonraki üst kısmı tamir görmüştür (*Konyalı, s.18*).

Harim: Caminin dış görünüşü taç kapı haricinde genel olarak sadedir. Ancak içi gösterişli ve etkileyicidir. Caminin ana mekanı, kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş tavanı taşıyan 4 sıra ahşap direk dizisi ile 5 bölüme ayrılmıştır. Her sırada 6 sütun yer almakta ve toplam 24 sütun bulunmaktadır (*Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, s.347-348). Sütun başlığı olarak Dor ve Korint düzeninde mermerden yapılma Roma Dönemi devşirme parçaları kullanılmıştır (*Öney, Ankara’da Türk devri yapıları*, s.21). Sütunların ortasına gelen bölüm daha geniş tutularak Güney cepheye mihrap yerleştirilmiştir. Harimin kuzey tarafında ahşaptan yapılma kadınlar mahfili bulunmaktadır. Caminin kible (*güney*) duvarında altta 2 üstte 4, yan duvarlarda üstte 4 altta 2 olmak üzere pencereler yer almaktadır.

Mihrap: Kible duvarı ortasında yer alan alçı kalıp mihrap, Ankara camileri içinde olduğu kadar Türkiye camileri içinde de önemli bir yere sahiptir. Ahi Şerafeddin Cami mihrabı, Selçuklu mihraplarının güzel bir örneğini oluşturması bakımından anlamlıdır. Mihrap üzerinde kullanılan çini mozaiklerde, Selçuklu Dönemi karakteristiği olan patlıcan moru ve turkuaz renkler dikkat çekicidir (*Öney, Ankara’da Türk devri yapıları*, s.22). Anadolu’da benzeri olmayan mihrap, üslup ve işçilik bakımından 12-13. yüzyıl İran Büyük Selçuklu geleneğine bağlanmaktadır (*Eskici*, s.22). Mihrabın ortasında mukarnaslı bir niş bulunmaktadır. Bu niş üzerinde mozaik tekniği ile kaplanmış çiniler kullanılmıştır. Nişin tam üzerine alınlık kısmına üzerinde kabartma çiçek motifleri bulunan büyük bir rozet yerleştirilmiştir. Tepelik üzerinde stilize edilmiş ejder biçimli motifler dikkati çekmektedir. Nişin alt kısmında ise dikdörtgen bir bordür içerisinde nesih yazı ile yazılmış Kur’an’dan Al-i İmran Suresi’nin 18. ve 19. ayetleri yer almaktadır (*Eskici*, s.21).

Minber: Mihrabın sağ tarafına yerleştirilmiş olan ceviz ağacından yapılma minber, ağaç işçiliği açısından devrinin en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir. Selçuklu devrinin tipik özelliklerini yansıtan minber iyi durumdadır. Şerefe ve külâh kısımları yenilenmiştir (*Öney, Ankara Arslanhane Camii*, s.6). Yan aynalıkları taklit künde-kari denilen teknikle yapılmıştır. Kale içindeki Alaaddin Cami ve Etnoğrafya Müzesi’nde sergilenen Kızıl-bey Cami minberi ile benzerdir. Ahi Elvan Cami minberleri ise bu minberlerin daha geç bir taklidi şeklindedir. Minberin aynalık tablası üzerinde (*kapısı üzerinde*) cami-yi tarihlememizi sağlayan iki satır halinde düzenlenmiş sülüs kitabede, Hicri 689 (*Miladi 1289-1290*) yapılış tarihi yer almaktadır. Bu kitabe 2003 yılında çalınmıştır (*Erdoğan, Ankara Ahileri ve Eserleri*, s.63). Minberin korkulukları çatma tekniği ile geometrik bir kafes oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Minber korkuluğunun iki tarafında da kısa yazıtlar yer almaktadır. Bunlardan birinde ‘Dülger (*ahşap ustası marangoz*) Ebubekir oğlu Mehmet’ tarafından yapıldığı bilgisi yer almaktadır (*Öney, Ankara’da Türk devri yapıları*, s.23). Minberin ahşap kapı kanatları mevcut değildir.

Onarımlar: Günümüze kadar çeşitli onarımlar geçiren camide, 1962 ve 1992 yıllarında onarım yapıldığı bilinmektedir. Son olarak 2013 yılında başlatılan restorasyon 2016 yılında tamamlanmıştır.

Hazire: Ahi Şerafeddin Türbesi'ni de içinde alan caminin hazire bölümü, türbe ile zaviyenin avlusunda toplanmıştır. Hazirede Ahi Şerafeddin ve yakınlarına ait mezarlar bulunmaktadır. 1350 tarihinde öldüğü bilinen Ahi Şerafeddin'in sanat eseri niteliğindeki ahşap sandukası, sergilenmek üzere türbesinden alınarak, Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne götürülmüştür.

Hazire bölümünde Roma Dönemi devşirme parçaların çokluğu dikkat çekicidir. Hazire bölümü, türbenin kuzey tarafında bulunan Kesikbaş Türbesi'ne kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır. 1924 Ankara Haritası'nda gösterilmiş olan bu mezarlık sonradan kaldırılmıştır. Bulunduğu alan günümüzde otopark olarak kullanılmaktadır.

Ahi Şerafeddin Türbesi: Ankara'da Selçuklu geleneğini ve sanatını hissetmemizi sağlayan önemli yapılardan biridir. Türbenin güneydoğu taraftaki penceresi üzerinde yer alan 4 satırlık Arapça kitabeden, yapının Hicri 731 yılında (*Miladi 1330*) Ahi Şerafeddin'in sağlığında yaptırıldığı anlaşılmıştır. Türbede, 9 adet sanduka bulunmaktadır. Sandukalardan biri müzeye taşındığı için bugün görülebilir durumda 8 sanduka kalmıştır. Sandukalardan 4 tanesi Ahi Şerafeddin ve ailesine aittir. Kitabesiz olan diğer 5 sandukadan, birinin üzerinde Farsça yazıt, 2'si üzerinde ise altıgen biçimli mavi renk çiniler bulunmaktadır.

Ahi Şerafeddin Zaviyesi: Ahi Şerafeddin Külliyesi'ne ait yapılardan biridir. Ankara'nın en eski zaviyelerinden biri olan yapı, Ankara zaviyeleri içinde Selçuklu Dönemi'nden günümüze ulaşan tek örnektir. Türbe ile eş zamanlı olarak Hicri 731 (*Miladi 1330*) yılında yapıldığı tahmin edilmektedir. Zaviye binası ise büyük oranda yıkılmış ve orijinal özelliklerini kaybetmiştir (*2016 yılında zaviyede temizlik ve rölöve çalışmaları yapılmıştır*).

Ahi Şerafeddin Çeşmesi: Zaviye binasının girişindeki merdiven sahanlığı duvarı üzerindedir. Günümüzde kullanılmayan çeşmenin suyunun Elmadağ kaynağından geldiği bilinmektedir. Çeşme üzerinde Roma Dönemi taşlarının kullanılmış olması ve ayna taşı üzerinde kabartma işlemler yapılmış olması dikkat çekicidir.

Ahi Tura Mescidi

Günümüzde Hacıbayram Mahallesi'nde Eti Zafer Sokak ile Güvercin Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır. Ahi Tura Mescidi'ne, Güvercin sokak üzerinden Ahi Tura Çeşmesi'nin hemen arka tarafında yer alan merdivenlerden çıkılarak da ulaşılabilir.

Tarihi bilgiler: Mescidin, Osmanlı Padişahı I. Murad döneminde (*1360-1389*) Tımar sahibi beylerden Ahi Tura tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Kitabesi bulunmayan mescit, mihrap sitiline göre 14. ya da 15. yüzyıla tarihlenmektedir. Yapılan araştırmalar 1392 yılında inşa edilen Ahi Yakup Cami'nin mihrabında kullanılan kalıbın, bu mescitte de kullanıldığı ortaya çıkarmıştır. Bu bilgi, mescidin 14. yüzyıl sonlarında yapılmış olabileceğini düşündürmektedir (*Eskici, s.29*).

Ahi Tura Mescidi 2014
(Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'iye Sicil kaydında, Ahi Tura Mescidi müezzininin mahalle halkının şikayeti üzerine görevinden alındığı ve yerine Yusuf isimli bir kişinin atandığına ilişkin bir kayıt bulunmaktadır (*Ongan, s.115*).

Yapısal özellikleri: Taş kaide üzerine ahşap hatılların desteklediği kerpiç duvarlı olarak yapılmış olan mescidin, kiremit çatılı olduğu görülmektedir. Alt katında bodrumu vardır. Eskiden doğu tarafı açık olduğu bilinen mescidin bu bölümü 1955 yılında kapalı hale getirilmiştir (*Öney, s.39*). Çatısının kuzeydoğu köşesinde yer alan ahşap minare, yapıya sonradan eklenmiştir (*Erdoğan, Altındağ'ın manevi coğrafyası, s.151*). Silindirik biçimli ahşap minaresinin özellikle şerefesindeki işçilik dikkat çekicidir (*Öney, s.39*).

Harim: Alçıdan yapılmış olan mihrabı günümüzde yağlı boya ile boyanmıştır. (*Eskici, s.28*) Müezzin mahfili ahşaptan yapılmıştır (*Konyalı, s.9*). Son yıllarda geçirdiği yangın sonrasında bazı bölümleri zarar görmüştür.

Onarımlar: Mescidin son olarak 2011 yılında restore edildiği bilinmektedir. Daha önceki restorasyonlar ve yapılan eklemeler sırasında yapı, mimari özelliklerini büyük oranda kaybetmiştir.

Ahi Tura Çeşmesi: Camiye ait olduğu bilinen çeşmenin kitabesi yoktur. Mimari özellikleri itibarıyla 19. yüzyıl sonu ya da 20. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Son yıllara kadar harap vaziyette olan ve kullanılmayan çeşme, Güvercin Sokak'ta yapılan çevre düzenlemelerine bağlı olarak 2010-2012 yılları arasında yenilenmiş ve yeniden kullanılabilir hale getirilmiştir.

Ahi Yakup Cami

Osmanlı Padişahı Yıldırım Beyazıt döneminde (1389-1402) Ankara'da yaşamış Ahi reislerinden Ahi Yakup'un adını taşıyan cami, günümüzde Hacıbayram Mahallesi'nde Hacı Bayram Veli Caddesi ile Gaziantep Sokak'ın kesiştiği köşede, Gül Baba mezarının biraz yukarısında yer almaktadır.

Tarihi bilgiler: Caminin yapım tarihi kesin değildir. Caminin harım girişi kapısı üzerinde yer alan Arapça kitabeden, Hicri 794 yılında (Miladi 1392) Ahi Yakup tarafından tamir ettirildiği anlaşılmıştır (Eskici, s.25). Cami, genel olarak 14. yüzyıla tarihlenmektedir. Eskiden caminin karşısında yer aldığı söylenen çeşme (Konyalı, s.9) günümüze ulaşmamıştır. Ahi Yakup'un yaptırdığı yapılardan günümüze ulaşmayan diğer ikisi ise, medrese ve zaviyedir (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.246).

Yapısal özellikleri: Ahi Yakup Cami, devşirme Roma Dönemi mermer mimari parçalarının da kullanıldığı taş bir temel üzerinde, kerpiçten yapılmıştır. Kerpiç

Ahi Yakup Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Ahi Yakup Cami kitabesi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

bölüm sıvalıdır. Kiremit çatılı ve minaresiz olan cami sade görünüşlüdür. Camiye 11 basamaktan oluşan taş merdiven ile ulaşılmaktadır. Son cemaat yerini ahşap bir çatı örtmektedir (Konyalı, s.9). Bir dönem kapatılmış olduğunu eski fotoğraflarından anladığımız son cemaat yeri, sonradan tekrar eski haline getirilmiştir. Nitekim Gönül Öney, 1971 yılında bu bölümün kapalı olduğunu belirtmektedir (Öney, s.40).

Harim: Ahi Yakup Cami, yenilenmeler sırasında kısmen orijinal özelliklerini kaybetmiştir. Ancak caminin mihrabı bugün de tarihi açıdan önemini korumaktadır. Caminin hem son cemaat yerinde hem de içinde birer mihrap bulunmaktadır. Mihrapların teknik ve üslup açısından yapılan incelemeleri, 1392 yılında caminin onarımı sırasında yapılmış olduklarını düşündürmüştür. Aynı kalıp kullanılarak yapılmış olan mihraplardan harimde bulunanın üzerinde, açık mavi ve lacivert renkli, bitkisel desenli çini bir kase yer almaktadır. Yüzeyi sonradan yapılan onarımlar sırasında yağlı boya ile boyanmış olan bu kase, 14.-15. yüzyıl Beylikler Dönemi geleneğini (Milet-İznik) yansıtmaları açısından önemlidir. Bu özelliği ile Ahi Yakup Cami, Ankara’da erken dönem alçı kalıp mihrapların bilinen en eski örneğini oluşturmaktadır. Bu bakımdan diğer örneklerin tarihlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Eskici, s.25). Ahi Yakup Mescidi’nin bir diğer özelliği de, sanat ve mimari olarak sonraki yüzyıllarda da tekrarlanmış olmasıdır. Tiflis Mescidi (1868) ve Koyunpazarı Mescidi (1904) bu konuda örnek olarak verilebilir (S. Aydın, K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu, E.D. Özsoy, s.137).

Onarımlar: Günümüzde mescidin yanında faaliyet gösteren Ahiler Derneği, 1984 yılında camiyi onartmıştır (Erdoğan, Tarih İçinde Ankara, s.209). Cami, 2009

*Ahi Yakup Cami
(Fotoğraf: EBA Arşivi).*

yılında yeniden restore edilmiştir. Bu restorasyon sırasında eklentiler kaldırılmış ve cami orijinal haline getirilmeye çalışılmıştır. Günümüzde ibadete açıktır.

Hazire: Ahi Yakup'un mezarı, caminin kuzeydoğu bitişiğinde bulunan hazire (*aile mezarlığı*) içindedir. Kitabesi bulunmayan bu mezarın baş tarafında yeşil yağlı boya ile boyanmış kırık mermer bir sütun parçası dikilmiştir. Hazirede bulunan diğer kitablesiz mezarların dönem ahilerine ait olduğu düşünülmektedir. Ahi Yakup'un kız kardeşine ait olduğu bilinen bir mezar taşı ise, Kale Mahallesi'ndeki Kırklar Mezarlığı'ndan Ankara Etnografya Müzesi'ne taşınmıştır (*Konyalı, s.11*).

Alaaddin Cami

Alaaddin Cami, Ankara Kalesi'nin 'İçkale' olarak adlandırılan bölümünde yer almaktadır. Camiye ulaşabilmek için kalenin Hisar Kapısı'ndan (*saat kulesinin olduğu kapı*) girmek ve Kale Kapısı Sokak'ı takiben Zindan Kapı'ya kadar yürümek gerekmektedir. Cami, Zindan Kapı'yı geçtikten sonra Alitaşı Sokak üzerinde biraz ilerde sol kolda yer almaktadır. Ankara'nın ilk 'Cuma Camisi' olan yapı, batıya doğru eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir.

Tarihi bilgiler: Selçuklu Dönemi'nden kalan Alaaddin Cami, Ankara'nın bilinen en eski camisidir. Yapım tarihi kesin değildir. Günümüzde cami hariminde yer alan ve cam bölüm içinde koruma altına alınmış olan ahşap minberin aynalık kısmında Arapça

Alaaddin Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

bir kitabe vardır. Kitabenin tarih kısmı yıpranmış olduğundan değişik araştırmacılar tarafından ‘Hicri 574’ ve ‘Hicri 594’ olarak iki farklı şekilde okunmuştur (*Eskici, s.13, dipnot 6*). Araştırmacılar arasında ağırlıklı olarak Hicri 594 okumasının kabul edildiği söylenebilir. Mübarek Galip, caminin minberinin Mesud bin Kılıç Arslan zamanında, Hicri 594 yılının (*Miladi 1197-1198*) safer ayında (*Arap takviminin 2. ayı*) yaptırıldığını belirtmektedir (*Galip, s.44*). Bu bilgilerden minberin II. Kılıçarslan’ın oğlu Sultan Muhyiddin Mesut zamanında yaptırılmış olduğu anlaşılmıştır. Araştırmacılar bu minberin aynı yerde bulunan daha eski bir camiye ait olduğu görüşündedir (*Eskici, s.14*). Aynı yaklaşımı E. Mamboury de dile getirmiştir (*Mamboury, s.225*). Bu görüş doğruysa, bilemediğimiz bir nedenle yıkılan ilk caminin minberi, yeni yapılan camiye taşınmış olmalıdır. Bu bilgilerden hareketle caminin ilk yapım tarihi 1197-98 olarak verilebilir.

Bahçede yer alan mihrap ve ilk cami: Alaaddin Cami’nin doğu tarafında kalenin sur duvarına bitişik şekilde bir mihrap yer almaktadır. Kale suru hafif oyularak yapılmış olan mihrabı, bugün kısa bir kiremit çatı örtmektedir. Caminin bahçesi içinde bulunan bu mihrabın, burada bulunan Sultan Muhyiddin Mesut tarafından yaptırılmış olan ilk camiye ait olduğu belirlenmiştir (*Kale suru üzerinde tavanı taşıyan kirişlerin yerleştirildiği oyuklar bugün de görülebilir durumdadır*). İlk cami yıkıldıktan sonra biraz doğu tarafına şimdiki cami yapılmıştır. İlk caminin alanı sonraki dönemlerde hazire olarak kullanılmış, hazirenin iptal edilmesinden sonra gecekondularla dolmuştur.

İlk camiye ait tuğladan yapılmış olan mihrabın kenar bölümlerinde alçı kalıp tekniği ile yapılmış iki sütun yer almaktadır. Üzerinde herhangi bir süslemesi bulunmayan mihrabın varlığı, 1970'li yıllarda caminin çevre düzenlemesi sırasında önünü kapatan gecekonduların yıkılması sonrasında ortaya çıkartılmıştır. Mimari yapısı dikkate alınarak mihrabın, 12. yüzyılın sonları veya 13. yüzyıl mihrapları ile benzerlik gösterdiği belirlenmiştir (*Eskici, s.13-14*).

Hazire: Eskiden Alaaddin Cami'nin haziresi, günümüzde camiye girişte sol tarafta bulunan bahçe bölümündeydi. Bugün bu alanda mezar kalmamıştır. Eskiden var olan Arapça yazıtlı bazı mezar taşları yerinde değildir. Bugün bahçede, etraftan toplanan çeşitli antik taşlar sergilenmektedir. Cami girişinin sağ tarafında ise hazirenin bir parçası olduğu anlaşılan, andezit taştan yapılmış, kitabesi olmayan Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen bir mezar bulunmaktadır.

Alaaddin Cami'nin haziresinin bulunduğu alan, Sultan Muhyiddin Mesut tarafından yaptırılmış olan ilk caminin bulunduğu alandır. Bu cami bilinmeyen bir nedenle yıkılıp batı tarafına yeni cami yapıldıktan sonra, ilk caminin yeri Osmanlı Dönemi'nde hazire olarak kullanılmıştır. Mübarek Galip'in 1925 yılında bu bölümden 'mezarlık' olarak bahsetmektedir. "Burada bulunan mezar taşları arasında, Osmanlı devrine ait, Hicri 1000 (*Miladi, 1591*), Hicri 1110 (*Miladi, 1698*) tarihini taşıyan kırık mezar taşları ve hurdeleri bir palmet motifi ile tezyin edilmiş olan başka kırık bir mezar taşı bu alanın tarihini 15. yüzyıla kadar indirmemize imkân vermektedir. Kanaatimizce kible duvarında mihrabı bulunan bu alan, 14. veya 15. asırda yani erken Osmanlı döneminde mabet olma özelliğini kaybedince hazireye dönüştürülmüştür." (*Çam ve Ersay, s.14, 17*).

Alaaddin Cami'nin bahçesinde kale suruna bitişik olan ilk mihrap 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Alaaddin Cami'nin harim kapısı üzerinde bulunan onarım kitabeleri 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Abdülkerim Erdoğan, buradaki hazireye ait olduğunu belirttiği 2 mezar taşının üzerindeki yazıtla ilgili bilgi vermiştir. Bu bilgilere göre, mezar taşlarından biri 1813 yılında vefat ettiğini öğrendiğimiz Hacı Bayram-ı Veli soyundan Şeyh Mustafa Efendi'nin büyük oğlu Es-Seyyid Abdülkerim Efendi'ye, diğeri ise 1792-1862 yılları arasında yaşadığı bilinen Necibe Hanım'a aittir. Necibe Hanım, Hacı Bayram-ı Veli soyundan Müderriszade Abdülkerim Efendi'nin oğlu Sadullah İzzet Efendi'nin kızıdır. Vehbi Koç'un eşi Sadberk Hanım'ın büyükannesi olduğu bilinmektedir. Bu bilgilerden hazire bölümünün 15. yüzyıldan 20. yüzyıl ilk çeyreğine kadar var olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde bilemediğimiz bir tarihte hazire ortadan kaldırılmış ve sonrasında yeri gecekondularla dolmuştur.

Alaaddin Cami onarım kitabeleri: İlk yapılışından sonra caminin, I. Alaaddin Keykubat döneminde (1219-1237) onarım gördüğü ve bu nedenle 'Alaaddin Cami' olarak adlandırıldığı tahmin edilmektedir (*Galip*, s.45). Osmanlı Dönemi'nde kaç kez yenilendiğini tam olarak bilemediğimiz caminin harim kapısı üzerinde geçirdiği iki yenilemeye ilişkin kitabeler yer almaktadır. Sivri kemerli sağır nişler içerisine yerleştirilmiş olan üçer satırlık iki kitabeden soldakinde, caminin Orhan Gazi döneminde Ankara'nın idarecisi (*valisi*) Lulu Paşa tarafından Hicri 763 yılında (*Miladi 1361-1362*) tamir ettirildiği bilgisi yer almaktadır. Kitabelerden sağdakinde ise, caminin Sultan II. Murat zamanında Şerife Sümbül Hatun tarafından Hicri 837 yılında (*Miladi 1433-1434*) tamir ettirildiği yazmaktadır (*Eskici*, s.13). Bu nedenle bazı kaynaklarda caminin 'Muradiye Camisi' şeklinde adlandırıldığı bilinmektedir.

*Alaaddin Cami
(Fotoğraf: Uğur
Kavas Arşivi, Yıldız
Albümleri'nde Ankara,
s. 85).*

Yapısal özellikleri: Basit bir dış görünüşü olan cami, kareye yakın dikdörtgen planlı ve kiremit örtülüdür. Kesme ve moloz taşlar kullanılarak yapılmış olan caminin duvarlarında, Roma Dönemi'ne ait çok sayıda mimari parça devşirme olarak kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde caminin duvarları zemin kısmında yer alan taş örgülü kısa bölüm haricinde sıvanmıştır. Günümüzde (2017-2018) camide restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Caminin açık avlu şeklindeki son cemaat yeri ve balkon şeklinde dışarı doğru taşan kadınlar mahfili, İonik ve Dorik tarz başlıkları bulunan antik dönemden kalma 8 mermer sütunla taşınmıştır. Dışa bakan bölümde 6 sütun, içte yer alan sırada ise 2 sütun yer almaktadır. Caminin çeşmesinin de bulunduğu kuzey taraftaki bahçe duvarı üzerinde, korkuluk babası olarak kullanılmış 4 adet mermer devşirme taş yer almaktadır. Bunlardan ikisi üzerinde Grekçe yazıtlar bulunmaktadır. Eskiden avlu kapısı olarak kullanılan merdivenli kapının sağ tarafında yer alan yazıtlı taş,

Roma Dönemi'ne ait bir mezar taşıdır. 1985 yılında yapılan çevre düzenlemesi sırasında, bu bölümde bulunan demir parmaklıklar yenilenmiş ve merdivenli girişe demir bir kapı yapılarak, yazıtlı taş montelenmiştir. Üzerinde bulunan 8 satır halindeki yazıttan, taşın 'Eutyches oğlu Apollonius'un Romalı karısı Klaudia Julitta' anısına dikildiği anlaşılmıştır. Çeşmeye yakın olan diğer antik taş ters olarak koyulmuştur. Üzerinde 11 satırlık bir yazıt bulunmaktadır. Taşın alt tarafına kabartma biçimde 2 kalp resmedilmiştir. Bu taşın yarısı günümüzde bahçe duvarı içinde kalmıştır. Diğer 2 taş üzerinde yazıt yoktur.

Çeşme: Caminin çeşmesi, kuzey bahçe duvarı üzerinde, minare kaidesinin sol tarafında, İçhisar Sokak'a bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Çeşme, günümüzde varlığını sürdürmekle birlikte kullanılmamaktadır. Kitabesi olmadığından kesin olarak tarihleme yapabilmek olanaklı değildir. Atpazarı'nda 1890 yılında yapılmış makseminden su alan 32 mahalle çeşmesinden biridir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.36-37*). Yazılı belgelerden, Abidin Paşa'nın valiliği döneminde (1886-1894) buradaki çeşmenin tamir ettirildiği anlaşılmaktadır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.30-42*). Çeşme muhtemelen, dönemin anlayışına uygun şekilde mermer kullanılarak yeniden yapılmıştır.

Minare: İlk yapıldığında minaresiz olan camiye, sonraki yıllarda geçirdiği tamirler sırasında minare eklenmiştir. İlk minaresinin ahşap olduğu ve günümüzde giriş saçağının harime dayandığı noktanın üst tarafında yer aldığı anlaşılmıştır (*Girişten itibaren 2. sıradaki sütunun üstünde bulunduğu söylenebilir*). Caminin taş kaide üzerinde tuğla örgü şeklinde yapılmış olan günümüzdeki minaresi, kuzeybatı köşesinde yer alır. Kare kaide üzerine oturtulmuştur. Tuğla örgünün başladığı bölümde ve şerefe altında burmalı birer bilezik minareyi çevrelemektedir. Minarede şerefeye geçiş kirpi saçaklarla sağlanmıştır. Minarenin 20. yüzyıl içinde bir yenileme geçirdiği anlaşılmıştır.

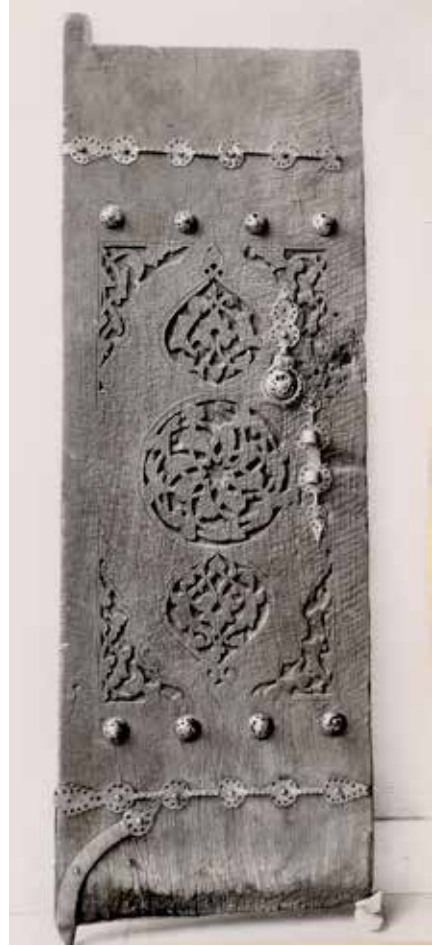
Harim: Harime giriş iki kanatlı ahşap bir kapıdan yapılmaktadır. Günümüzde görülen kapı yenidir. Caminin harimi oldukça sade bir yapıya sahiptir. Yenilenmiş ahşap tavan doğrudan duvarlara oturtulmuştur. Tavanın ortasında altıgen biçimli ahşap bir rozet, rozetin ortasında ise bir avize bulunmaktadır. Harimin kuzey tarafında yer alan ahşap kadınlar mahfili de yenilenmiştir.

Cami ilk inşa edildiğinde doğuda 3, kuzeyde 2, batıda 8 adet (4 altta 4 üstte) olmak üzere toplam 13 pencereden ışık alıyordu. Caminin batı duvarındaki alt pencerelerin etrafı ahşap pervaz ile dört taraftan çevrelenmiştir. Bu pervazlar kalem işleri ile bezelidir. Yer yer tamir izlerine rastlanan pervazlarda, yeşil zemin üzerine sarı ve kırmızı bitkisel desenler dikkati çekmektedir. Tavan göbeği ile birlikte I. Murat döneminde (1360-1389) yapıldıkları düşünülen pencere pervazlarının, Ankara'daki ahşap üzerine kalem işi süslemeler içinde en eski örnekler oldukları söylenebilir (*Çam ve Ersay, s.21*).

Caminin orijinal ahşap pencere kanatlarından birinin tek parçası Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenmektedir. Oyma tekniği ile yapılmış olan pencere kanadı üzerinde, ortada yuvarlak biçimli büyük bir şems motifi, bunun altında ve üstünde ise oval biçimli, biraz daha küçük birer şems motifi yer almaktadır. Müze kayıtlarında pencere kapağının 13. yüzyıla tarihlendiği görülmektedir. Bahaeddin Ögel farklı bir yaklaşım olarak, pencere kanadının Hacı Bayram Veli Türbesi kapısına benzerliğinden hareketle caminin ikinci tamiri sırasında (Miladi 1433-1434) koyulduğunu ve 15. yüzyıldan kalma olduğunu belirtmiştir (Ögel, s.206).

Mihrap: Harimde kible duvarı üzerinde yer alan mihrap yarım silindir biçimlidir. Alçı kalıp olan mihrap üzerinde Hicri 1311 (Miladi, 1893) tarihi bulunmaktadır (Eskici, s.14). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde II. Abdülhamid zamanında bir onarım sırasında yenilendiği anlaşılan mihrabın, dikkat çekici bir özelliği yoktur. Üzerindeki panoda, "Şüphesiz mescidler Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte hiçbir kimseye kulluk etmeyin." anlamında Cin Suresi'nin 18. ayeti yer almaktadır.

Minber: Caminin ceviz ağacından yapılmış ahşap minberi bazı ufak tamiratlar haricinde orijinal olarak günümüze ulaşmıştır. 2008 yılında cam muhafaza içine alınmış olan minber, orijinal işçiliği ile olduğu kadar, üzerindeki kitabesiyle de önem taşımaktadır. Minberin yan aynalıkları, taklit künde-kari tekniği ile yapılmıştır. Üzerinde arabesk tarzda altıgen, çokgen, yıldız ve baklava biçimli desenler göze çarpmaktadır. Minberin solundaki korkulukta "Amele İbrahim bin Ebu Bekir Rumî en-neccâr" yazan bir kitabe vardır. Bu kitabeden, minberi yapan ustanın Rum yurdundan (Anadolu anlamında) Ebubekir oğlu İbrahim olduğu öğrenilmektedir (Öney, s.19). Minberin aynalıkta bulunan 3 satırlık Arapça yapım kitabesinde ise, "Yunan ve Rum ülkelerinin meliki (Sultanı), din ve dünyayı ihya eden ebu nasr Mesud b. Kılıç

Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde 7799 envanter numarası ile kayıtlı bulunan Alaaddin Cami'nin ahşap pencere kanadı (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).

Arslan zamanında 594 yılı (*Miladi 1197-1198*) safer ayında (*Arap takviminin 2. ayı*) yapılmıştır.” yazmaktadır (*Galip, s.44*).

Dehliz: Harimin kible (*güney*) duvarının batı ucunda, minberin sağ tarafında ufak bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı pek bilinmeyen bir dehlize açılmaktadır. Dehliz kapısı başka yerden alındıkları anlaşılan, üzerinde yazıtlar bulunan tahtaların diklemesine kullanılmasıyla yapılmıştır. Sülüs hat kullanılarak yazılmış tahtalarda, yeşil zemin üzerine sarı boya kullanılmıştır. Yazıların, İmam Busiri’nin (*M. 1212-1296*) 160 beyitlik meşhur şiirine (*Kaside-i Bürde*) ait mısralar içerdiği anlaşılmıştır. Camide 1893 yılında yapılan tamirat sırasında eski Selçuklu pencere kapakları sökülerek yenilenmiştir. Sökülen kapak tahtalarının bu kapıda kullanıldığı düşünülmektedir (*Çam ve Ersay, s.24-25*).

Yüksekliği 1.20 m, eni 80 cm kadar olan dehliz, tünel biçimindedir. Düzgün yontma taşlarla örülmüş olan dehliz güneye doğru kısa süre devam ettikten sonra, taşlarla tıkanarak son bulmaktadır. Dehlizin tıkanmadan önce nereye kadar devam ettiği belli değildir. İbrahim Hakkı Konyalı, dehlizin (*güneydeki*) kale surunun altına doğru ilerlediğini belirtmektedir (*Konyalı, s.16*). 1920’li yılların başında dehlizi inceleyen Mübarek Galip, yapım tarzı bakımından dehlizin Selçuklu ve erken Osmanlı tarzına sahip olmadığını, daha çok Roma Dönemi’nde görülen inşaat tarzına benzediğini belirtmiştir (*Galip, s.46*).

Dehliz ve günümüze ulaşmayan kilise: Alaaddin Cami inşa edilmeden önce bu alanın doğu bitişiğinde (*günümüzde bahçe olan alanda*), daha eski ve basit bir cami bulunuyordu. Bu caminin batı bitişiğinde ise Roma Dönemi’ne ait eski bir tapınaktan dönüştürülmüş bir kilise yer alıyordu. Sonradan inşa edilen Alaaddin Cami, bu kilisenin yerine yapılmıştır. Söz konusu dehlizin, tapınak ya da kilise yapısına ait bir bölüm olduğu tahmin edilmektedir. Kilisenin yerine cami yapıldıktan sonra bu dehlizin caminin bir parçası olarak değişik amaçla kullanıldığı anlaşılmıştır. Dehliz, günümüzde de caminin deposu olarak kullanılmaktadır.

Kale içinde bulunan kilise ile ilgili ilk bilgileri Evliya Çelebi’den almaktayız. “Kale içinde bağırsız ve bahçesiz toplam 600 güzel evleri vardır. (.....) cami de oradadır. Eski zamanda, kiliseden çevrilmiş eski bir camidir.” (*Evliya Çelebi, s.522*). Bu alıntıda caminin ismi belli olmamakla birlikte kastedilen cami Alaaddin Cami’dir. Küçük Asya’nın bin yüzü Ankara adlı kitapta, Alaaddin Cami anlatılırken “Camide kullanılan devşirme malzeme, yapının büyük ihtimalle bir kilisenin yerine ya da yakınına yapılmış olduğuna işaret etmekte.” denmektedir (*S. Aydın, K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu, E.D. Özsoy, s.132*). Abdülkerim Erdoğan, cami yapılmadan önce burada Roma Dönemi’ne ait bir yapının bulunduğu kanaatinin yaygın olduğunu söyledikten sonra, Evliya Çelebi’nin burada bir kilise olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir (*Erdoğan, Ankara Kalesi... s.147*).

Cami yapılırken, fazla sayıda antik malzemenin başka bir yerden buraya taşınmış olması akla yatkın değildir. Bu nedenle burada daha eski antik bir yapı

Alaaddin Cami (Fotoğraf: Sebah Joallier, Köln Üniversitesi Arşivi, D-DAI-IST-8158).

bulunduğu yaklaşımı mantıklıdır. Bu görüşler ışığında burada bulunan kilisenin, kale surlarının inşa edildiği 7. yüzyıl ile Ankara'da Selçuklu Dönemi'nin başladığı 12. yüzyıl arasında yapılmış olabileceği tahmin edilebilir. Bu döneme ait varlığı bilinen ama yeri bilinmeyen bir kilise olabileceği gibi, hakkında bilgi olmayan bir kilise de olabilir. Kilisenin Alaaddin Cami yerinde bulunan ilk cami yapılırken yıkıldığı anlaşılmaktadır. İlk cami minberi üzerindeki tarihten hareketle kilisenin 1197 yılında yıkılmış olduğu düşünülebilir.

Dehliz ve yeri belli olmayan Selçuklu Sarayı: Nusret Çam ve Ayşe Ersay, dehlizin ucunun kalenin güney burcuna açıldığını, buradan da bir geçit aracılığı ile batıdaki Selçuklu Sarayı'na bağlandığını tahmin ettiklerini belirtmişlerdir (*Çam ve Ersay*, s.24, 27). Nusret Çam ve Ayşe Ersay'ın tarifine göre, batıda bulunduğu belirtilen Selçuklu Sarayı'nın yerinin, Mamboury'nin çizdiği kale krokisinde, (*Mamboury*, s.162-163) 18. ve 19. burçlar arasında kalan bölümün iç tarafına denk geldiği söylenebilir.

Söz konusu 'Selçuklu Sarayı' hakkında değişik kaynaklarda bilgi bulmak mümkündür. "Ankara'da Selçuk hükümdarlarına mahsus bir saray vardır. Bu sarayın hükümdarın emniyeti bakımından kale içinde yapılması icab eder. Konya'daki Alaaddin Cami'de böyle ve içkale içindedir. Bahse konu olan caminin, hükümdarların namaz kıldıkları saray cami olduğunu da muhakkak telakki ediyorum. Ankara Sarayı'nı bu cami civarında aramak lazımdır." (*Oral*, s.35).

Selçuklularda kardeşler arasındaki iktidar mücadeleleri sırasında İzzeddin Keykavus, Ankara Kalesi'ne sığınan kardeşi I. Alaaddin Keykubat'ı yakalamak üzere Ankara'yı kuşattığında, yapılan anlaşma sonrası 1214 yılında şehre girmiştir. Bu olayı anlatan Selçukname adlı eserden aktarıldığına göre, "Keykavus büyük bir törenle şehre girdi. Keykubat o gece bir eşrafın evinde misafir edildi. Keykavus ise Ankara'da kaldığı zamanı buradaki sarayda geçirdi." denilmektedir (S. Aydın, K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu, E.D. Özsoy, s.133). Bu anlatımdan şehirde bir hükümdar sarayı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu olaydan kısa bir süre sonra I. Alaaddin Keykubat tekrar iktidara sahip olmuştur. İktidarı döneminde (1219-1237) Ankara'da "Ağabeyinin (İzzeddin Keykavus'un) yaptırdığı medreseyi yıktırılmış (Namazgahtepe'de bulunan İzzetddin Keykavus Medresesi) buna karşılık bugün mevcut olmayan bir saray ve cami (Alaaddin Cami) ile günümüze kadar gelebilmiş bir köprü (Akköprü) yaptırmıştır. Ayrıca surlar ve kale onarılarak tahkim edilmiştir. Yeri kesin olarak bilinmeyen sarayın, Yukarı Kale'de (İç kale) Alaaddin Camisi yakınında bulunduğu düşünülmektedir." (Ankara, Başkentin tarihi, arkeolojisi ve mimarisi, s.18).

Taht: İbrahim Hakkı Konyalı, eskiden caminin içinde bir Selçuklu tahtı bulunduğunu, bu tahtın sonradan İstanbul Eski Eserler Müzesi'ne götürüldüğünü ve Etnoğrafya Müzesi inşaatı bittikten sonra da tekrar Ankara'ya getirildiğini söylemektedir (Konyalı, s.16). Bu taht günümüzde Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenmektedir. Tahtla ilgili müzedeki bilgi notu, Alaaddin Cami'nden getirildiği şeklindedir. Normalde sarayda bulunması gereken bu tahtın, camiye ne şekilde geldiği açıklama bekleyen konulardan biridir (Bu konuda bir yorum için bakınız, Çam ve Ersay, s.26, 27).

Tahtın sırtlık bölümlerinde yarısı okunabilen bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede, sağ tarafta "el muazzam şahin şahü'l-azam melik", sol tarafta ".... ebu'l-feth Keyhüsrev bin Kılıçaslan nasır-ı emir ül mü'minin" yazısı yer almaktadır. Selçuklu tahtında oturan 'Keyhüsrev' isimli üç sultan bulunması tahtın bunlardan hangisine ait olduğunu tespit etmeyi güçleştirmektedir. Ankara Etnoğrafya Müzesi'ndeki bilgi notunda tahtın sahibi olarak III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) gösterilmiştir. Nusret Çam ve Ayşe Ersay ise, tahtın büyük bir ihtimalle I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait olduğunu dile getirmişlerdir (Çam ve Ersay, s.26). Bu yazarlar tahtı, Ankara'da kale içinde olduğu tahmin edilen Selçuklu Sarayı ile ilişkilendirme eğilimindedirler. Bazı kaynaklarda ise bu tahtın Kızılbaş Külliyesi'ne ait olduğu belirtilmektedir (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.145).

Not: Bu yaklaşımla ilgili olarak Kızılbaş Cami bölümüne bakılabilir.

Hacı Mehmet Emin Efendi Medresesi: "Medresenin Hisar'da (Kale içinde), Alaaddin Cami'nin sol tarafına bitişik olarak Alaaddin Cami Vakfı Mütevellisi'nden izin alınarak 1742 yılında 5 hücreli olarak yaptırıldığı belirtilmektedir. Medreseyi Abdülkerim-Zade adıyla bilinen es-Seyyid el-Hac Mehmet Emin Efendi'nin yaptırdığı kaydedilmiştir." (Özdemir, s.59, 60). İbrahim Hakkı Konyalı ise medrese

ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “Mabedin solunda bir medrese vardı. 2 sene evveline kadar (1939 yılı kastediliyor) ayakta idi. Medresenin duvarlarında 4 müstakil ve 1 yuvarlak oluklu sütun vardı. Beş odalı (derslikli) olan bu medrese harap olduğu için enkazcıya satılarak yıkıldı. Yeri şimdi arsa halindedir.” (Konyalı, s.16).

Yukarıdaki anlatımların her ikisinde de medresenin caminin solunda olduğu belirtilmiştir. Cami hariminin konumlanmasını esas aldığımızda caminin sol bitişiğinde (doğu tarafında) günümüzde bahçe olan eski hazire alanı bulunmaktadır. Medresenin hazirenin doğusunda yolun karşı tarafında olabileceği düşünülebilir. Eskiden iki katlı bir binanın bulunduğu bu alan, günümüzde boştur. Farklı bir belirleme olarak Nusret Çam ve Ayşe Ersay, medresenin günümüzdeki caminin batısında, işlevini yitiren Selçuklu Sarayı’nın bulunduğu alanda olabileceğini belirtmişlerdir (Çam ve Ersay, s.18).

Onarımlar: Camide ilk onarımın, Alaeddin Keykubad’ın iktidarda olduğu tarihlerde (1211-1212 ya da 1220-1237) yapıldığı tahmin edilmektedir. Daha sonraki yıllarda camideki onarım kitabelerinden elde edilen bilgiye göre, Osmanlı padişahları Orhan Gazi (1362), II. Murat (1434) ve II. Abdülhamit zamanında (1893) olmak üzere toplam üç kez daha onarım görmüştür. Osmanlı Dönemi onarımları hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

II. Abdülhamid Dönemi’nde 1893 yılında yapılan onarım sırasında caminin esaslı bir şekilde elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Kadınlar mahfili düzenlenmiş, doğu duvarı üzerindeki 3 pencere kapatılmıştır. Bu pencere yerleri içte niş olarak düzenlenmiştir. Doğu duvarı üzerinde bulunan giriş kapısının da bu dönemde iptal edildiği sanılmaktadır. Caminin ahşap olan eski minaresi iptal edilmiş ve harimin kuzeydoğu köşesine yeni minare yaptırılmıştır. Çevre duvarı yapılmış ve üzerine yeni bir çeşme monte edilmiştir. Yıldız Albümleri’nde yer alan bir fotoğrafta caminin tadilat öncesi (1893 öncesi) durumunu kısmen görebilmek mümkündür (Kavas, s.85). Bu fotoğrafta minarenin eski yeri ve biçimi bellidir. Aynı şekilde kuzeydeki çevre duvarı ve bu duvar üzerinde yer alan çeşmenin olmadığı görülmektedir.

Alaeddin Cami, Cumhuriyet Dönemi’nde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1956, 1960, 1984 ve 2008 yılında yıllarında onarılmıştır. 2008 yılındaki onarım sırasında ahşap minber cam muhafaza içine alınarak korumaya alınmıştır. Bu araştırmanın yapıldığı dönemde (2017-2018) camide restorasyon çalışmaları devam ediyordu.

Balaban Cami

Eski kayıtlarda Altıntaş Mahallesi Gülten Sokak üzerinde bulunduğu belirtilen cami, bugün Hacıbayram Mahallesi Kutlu Sokak üzerinde yer almaktadır. 2009 yılında geniş kapsamlı bir onarım görmüş ve sonradan yapılmış eklentileri kaldırılmıştır.

Balaban Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Tarihi bilgiler: Caminin kitabesi bulunmamaktadır. Gönül Öney, yapılan yenilemeler sonrası caminin orijinal özelliklerini ve tarihi değerini kaybettiğini belirtmektedir. Mihrap özelliğine göre cami 14. ya da 15. yüzyıl yapısı olarak tarihlenmektedir (Öney, s.42). Farklı bir belirleme olarak Bekir Eskici, caminin mihrabının 18. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceği üzerinde durmuştur (Eskici, s.149). Caminin 1530 tarihli bir tahrir defterinde yıllık 798 akçe geliri olduğu görülmektedir. 1873 tarihli bir belgede yer alan ‘Balaban Mahallesi’nde Osman Çavuş Mescidi’ ifadesinden mescidi yaptıran kişinin Osman Çavuş olabileceği düşünülmüştür (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.390). Bu kayıtlardan caminin 16. yüzyılda var olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Yapısal özellikleri: Taş temel üzerine ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılı olarak inşa edilmiş caminin son cemaat yeri ahşaptır. Öney, caminin minaresiz olduğunu (Öney, s.42) belirtirken, Konyalı son cemaat yerinin üzerine sonradan tahtadan yapıma, şerefesi olmayan küçük bir minare eklendiğini söylemektedir (Konyalı, s.25). Günümüzde caminin şerefeli ve ahşaptan küçük bir minaresi bulunmaktadır.

Harim: Caminin orijinal durumunu kısmen koruduğu belirtilen mihrabı, alçıdandır. Ahşaptan yapıma minberi yenidir. Oldukça küçük bir cami olmakla birlikte içinde ahşaptan yapıma kadınlar mahfili bulunmaktadır. Ahşap tavanının ortasında, yakın devirlerde yapılmış bir tavan göbeği yer almaktadır (Türkiye’de vakıf abideler ve eski eserler I, s.434).

Cenabi Ahmet Paşa Cami (Yeni Cami)

Cenabi Ahmet Paşa Cami (Yeni Cami) 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Ankara'nın en önemli camilerinden biri olan Cenabi Ahmet Paşa Cami, 16. yüzyıldan kalmadır. 1924 Ankara Haritası'nda 'Yeni Cami' adıyla kaydedilmiş olan ibadethane, günümüzde daha çok Cenabi Ahmet Paşa Cami adıyla bilinmektedir. Eskiden Nazım Bey Mahallesi'nde yer alan caminin önünde bulunduğu meydan, caminin mimarına atfen 'Mimar Sinan Meydanı' olarak adlandırılmıştır. Ulucanlar Caddesi üzerinde bulunan cami, bugün Altındağ İlçesi, Sakarya Mahallesi sınırları içindedir. Ulucanlar Göz Hastanesi'nin karşısında Ulucanlar Park Alanı içinde kalmaktadır.

Cami ve bağlantılı yapılar: Cenabi Ahmet Paşa Cami ve çevresinde yer alan bağlantılı yapılar 2 tane türbe, çeşme ve hazireden ibarettir. Bu yapılara, Ulus'ta Hükümet Meydanı'nda bulunan Hasan Paşa Hamamı da dahil edilmelidir. Hasan Paşa, II. Bayezid dönemi (1447-1512) emirlerindendir. Hasan Paşa'nın yaptırmış olduğu hamam sonraki yıllarda satış yolu ile el değiştirmiş ve Cenabi Ahmet Paşa Vakfı'na geçmiştir. Bu nedenle çeşitli kaynaklarda hamamın Cenabi Ahmet Paşa Hamamı şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Hamamın camiden oldukça uzakta olması, su hatlarına yakın yapılma gerekliliği ile bağlantılıdır (*Hamam hakkında daha fazla bilgi için, Osmanlı Dönemi'nde Ankara Hamamları, Yavuz İşçen, s. 9*). Cenabi Ahmet Paşa Hamamı, Hükümet Meydanı düzenlemeleri sırasında 1929 yılında yıktırılmıştır.

Cenabi Ahmet Paşa Camisi'nin kuzeyinde, 1924 Ankara Haritası'nda da görüldüğü gibi Ankara Mevlevihane'sine ait yapılar yer almaktadır. Mevlevihane'nin kuzeybatı bitişiğinde Seyf Medresesi (*Seyfiye Medresesi*), kuzeydoğu bitişiğinde ise Çeşme Mahallesi Mescidi bulunmaktadır. Bu grupta yer alan yapılar Ulucanlar Caddesi açılırken (1950'li yılların ortalarında) yıkılmıştır.

Caminin kitabeleri: Caminin giriş kapısı üzerinde 3'e bölünmüş panoda, 2'şer satırlık yazılar halinde düzenlenmiş olan kitabede, caminin Kanuni Sultan Süleyman döneminde Ankara'da Beylerbeyi görevi yapmış olan Cenabi (*hayali*) Ahmet Paşa tarafından, Hicri 973 (*Miladi, 1565-1566*) tarihinde inşa ettirildiği yazmaktadır (*Öney, s.56*). Cenabi Ahmet Paşa'nın 1561 yılında öldüğü bilinmektedir (*Başkan, s.7*). Muhtemelen paşanın sağlığında inşaata başlanmış, ancak paşa öldükten 4 yıl kadar sonra cami tamamlanabilmiştir. Adına yaptırılan türbe, caminin avlusunda bulunmaktadır.

Caminin ön cephesinde giriş kapısının sağında ve solunda yer alan pencerelerin üstünde yapının Osmanlıca tamir kitabeleri bulunmaktadır. İki kitabe de, Mehmet Sabri adlı sanatçı tarafından 1305 yılında yazılmıştır. Kapının sol tarafındaki ilk pencere üzerindeki 3 satırlık 2 bölümlü kitabede, Hicri 1217 (*Miladi, 1802-1803*)

Cenabi Ahmet Paşa Cami giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Cenabi Ahmet Paşa Cami giriş kapısının solundaki pencere üzerinde bulunan kitabe 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Cenabi Ahmet Paşa Cami 1965. Fotoğrafta önde sağda Cenabi Ahmet Paşa Çeşmesi, arkada solda Cenabi Ahmet Paşa ve Azimi Türbeleri görülmüyor (Fotoğraf: Cumhuriyet'in Başkenti, Atilla Cangır, Cilt II, s.920, 2007, Ankara Üniversitesi Yayını).

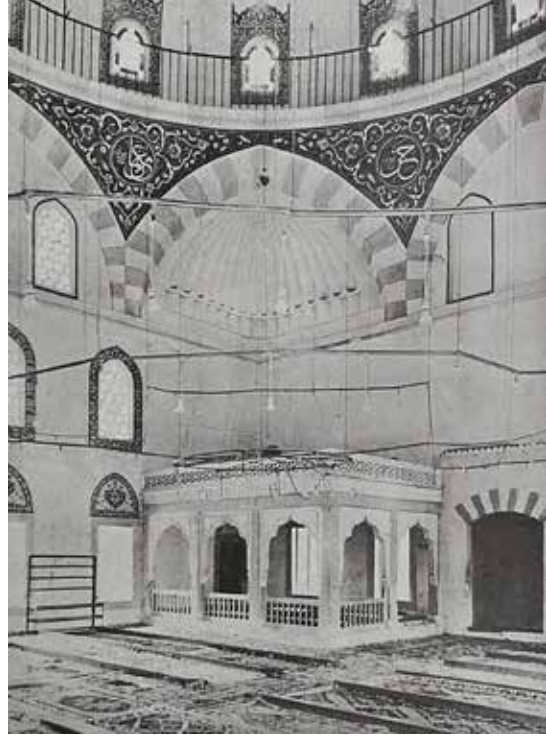
tarihinde caminin Abdülcelilzade Hacı Hidayet adlı bir kişi tarafından onarıldığı belirtilmektedir. Kapının sağ tarafındaki ilk pencere üzerinde yer alan 3 satırlık, 4 bölümlü kitabede ise, Hicri 1305 (*Miladi, 1887-1888*) tarihinde dönemin Ankara Valisi olan Abidin Paşa tarafından yapının tamir ettirildiği yazmaktadır (*Başkan, s.16-18*). Kapının sağ tarafındaki ikinci pencere üzerinde Latin Alfabesi ile 'T.C. Vakıflar Umum Müdürlüğü tamir tarihi 1940' yazan bir kitabe daha bulunmaktadır (*Konyalı, s.95*).

Caminin mimarı: 16. yüzyılda Ankara'da yapılmış olan Cenabi Ahmet Paşa Cami, yapılarda Mimar Sinan (1489-1588) etkisinin hissedildiği bir dönemin ürünüdür. Bütün yönleriyle klasik çağın ortak mimari özelliklerine sahip olan cami, Sinan çağının taşralı sade bir örneği olarak kabul edilmektedir (*Başkan, s.42-43*). Yine de caminin mimarının Mimar Sinan olup olmadığı tam olarak belli değildir. Ancak Sinan ekolünden olduğu, kendisinin olmasa bile öğrencilerinden (*kalfalarından*) birinin elinden çıktığı kesindir. Tezkeret'ül-Bünyan ve Tezkeret'ül-Ebniye gibi eski kaynaklarda caminin Mimar Sinan eseri olduğu belirtilmektedir. Özellikle Sinan'ın eserlerini veren Tuhfet'ül-Mimarın adlı kaynak, bu kitaplar arasında önemlidir (*Konyalı, s.92 ve Başkan, s.7*). Camiyi mimari ve sanatsal açıdan inceleyen Gönül Öney, Sinan'a atfedilen yapının, kaba detayları bakımından Sinan'ın talebelerine ait olduğunu tahmin ettiğini belirtmektedir (*Öney, s.56*).

Yapısal özellikleri: Kare planlı olan cami, düzgün kesme taşlar kullanılarak, tek kubbeli olarak yapılmıştır. Kubbesi kurşun kaplıdır. Son cemaat yeri, yapının

*Cenabi Ahmet Paşa Camii iç mekan 1942
(Fotoğraf: İhsan Gürkem, Vakıflar Dergisi Sayı II,
Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayını 1942, Kaynak:
SALT Araştırma Arşivi).*

*Cenabi Ahmet Paşa Camii iç mekan 1942
(Fotoğraf: İhsan Gürkem, Vakıflar Dergisi Sayı
II, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayını 1942,
Kaynak: SALT Araştırma Arşivi).*

kuzey yüzünde yer almaktadır. Üç küçük kubbenin örttüğü son cemaat yerinin yanları açıktır. Kurşun kaplı olan üç kubbeden ortada bulunanı diğerlerinden biraz daha büyüktür. Kubbenin ortasında yenilenmiş kalem işi bir süsleme vardır. Son cemaat yerine 2 basamakla çıkılmaktadır. Bu bölümde mermer sütunların taşıdığı sivri kemerler, kırmızı ve açık renk taşlarla örülerek yapıya estetik bir görünüm kazandırılmıştır. Caminin eski fotoğraflarında görülen ve son cemaat yerini örten kiremit çatılı sundurma (*muhdes ek olmalı*) günümüzde mevcut değildir. Caminin minaresi yapının batı tarafının kuzey ucundadır. Kare bir kaide üzerinde yükselen minare, tek şerefeli ve sivri külahlıdır.

Son cemaat yerinden caminin harimine girişi sağlayan kapının (*Portal*), stalaktitli bir niş içine alındığı görülmektedir. Kapının yanlarında ise üzeri stalaktitli daha küçük birer mihrabiye yer almaktadır. Ortadaki nişin etrafını çevreleyen dikdörtgen biçimli kalın bordür, geometrik süslemeye sahiptir. Kapının her iki yanında yer alan pencerelerin aralarında yine üzeri stalaktitli küçük birer mihrabiye bulunmaktadır.

Harim: Harimde kubbeye geçiş, istiridye formu tromplarla sağlanmıştır. Trompların kenarı iki renk taş ile dizilerek süslenmiştir. Kubbe merkezinde yenilenmiş kalem işi rozetler göze çarpmaktadır. Kubbe bitiminde, 16 pencere ile yukarıdan

aydınlatma sağlamıştır. Alt pencereler dikdörtgen formlu, sivri kemerlidir. Alınlıkları iki renk taş ile örülmüştür. Alınlık bölümlerinde ayrıca bitkisel desenli kalem işi süslemeler yer almaktadır.

Mermer mihrabı stalaktit nişlidir. Nişin etrafını 3 bordür kuşatmaktadır. Köşelerde 2 küçük rozet yer almaktadır. Mihrap bir palmet dizisi ile taçlanmaktadır. Taştan minberi ve müezzin mahfili sadedir. Harimin kuzeybatı köşesinde bulunan müezzin mahfilinin, 19. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir. Minberde, Hicri 1305 (Miladi, 1887-1888) tarihini veren sülüs bir beyit yazılıdır (Öney, s.56-57).

Hazire: 1924 Ankara Haritası'nda Cenabi Ahmet Paşa ve Azimi türbelerinin doğu tarafında geniş bir hazinenin yer aldığı görülmektedir. Bugün Ulucanlar Çocuk Parkı'nın olduğu alanın bir bölümünü de kaplayan hazire, günümüzde epeyce daralmış durumdadır. Hazirede dağınık halde bulunan çoğu belirsiz mezarların yanı sıra, yazıtlı taşları ile dikkat çeken mezarlar da bulunmaktadır.

Onarımlar: 1802, 1887 ve 1940 yıllarında onarıldığını kitabelerinden anladığımız cami, 1959-1970 yılları arasında ve son olarak da 2009-2013 yılları arasında onarımdan geçmiştir (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.267).

Cenabi Ahmet Paşa Çeşmesi: Bugün caminin avlusu içinde yer alan şadırvanın bulunduğu alanda eskiden caminin çeşmesi yer alıyordu. İbrahim Hakkı Konyalı,

*Cenabi Ahmet Paşa Camii'nin ahşap giriş kapısı
(Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).*

yayınladığı çeşmeye ait kitabede, Hicri 1329 (*Miladi, 1911*) tarihini okumuştur. Bu kitabe çeşmenin yenilenmesiyle ilgilidir (*Konyalı, s.96*).

Cenabi Ahmet Paşa Türbesi: Cenabi Ahmet Paşa, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Ankara’da 20 yıl kadar beylerbeyliği yapmış ve Ankara’nın imarı için çalışmış bir idareci olarak bilinmektedir (*Öney, s.118*). Cami ile aynı zamana (*16. yüzyıl*) tarihlenen türbenin, Cenabi Ahmet Paşa’nın ölümü üzerine 1565 yılında yapıldığı kabul edilmektedir. Türbede bir sanduka vardır. Türbenin kapısı üzerinde Hicri 1228 (*Miladi, 1813*) tarihli bir onarım kitabesi bulunmaktadır (*Öney, s.118*).

Azimi Türbesi: Azimi Türbesi’nin içinde bir tane sanduka bulunmaktadır. Sandukanın başında yer alan 13 satırlık mezar taşı kitabesinden, burada yatan kişinin Hicri 1171 (*Miladi, 1757*) yılında idam edilerek öldürülen Şam Valisi Esad Paşa olduğu anlaşılmıştır. Esad Paşa, Konyalı Azimi Zade İsmail Paşa’nın oğludur. Türbe bu nedenle halk arasında ‘Azimi Türbesi’ şeklinde adlandırılmıştır. Türbenin köşelerinde yer alan köşe pahi, ilginç bir mimari detay olarak dikkati çekmektedir.

Çiçeklioğlu Cami (*Yakub Harrat Cami*)

1924 Ankara Haritası’nda ‘Yakup Harrat Cami’ (*Harrat, çıkırıkçı anlamındadır*) şeklinde yazılmış olan ibadethane, günümüzde yaygın olarak Çiçeklioğlu Cami adıyla bilinmektedir. Eski kaynaklarda Göztepe Sokak’ta bulunduğu belirtilen caminin, değişen mahalle isimlerine bağlı olarak İnönü Mahallesi ve Alparslan Mahallesi’nde yer aldığı belirtilmiştir. Cami günümüzde Altındağ İlçesi, Sakarya Mahallesi sınırları içindeki Gebze Sokak üzerindedir. Camiye, Talatpaşa Bulvarı üzerinden Karacabey Hamamı’nın arka tarafına geçerek kısa yoldan ulaşılabilceği gibi, Ulucanlar Caddesi üzerinden ayrılan Gebze Sokak takip edilerek de ulaşılabilir.

Tarihi bilgiler: Caminin son cemaat yerinin doğu duvarında, giriş kapısının karşısına gelecek şekilde 3 satırlık nesih yazı ile yazılmış bir kitabesi bulunmaktadır. Caminin eski fotoğraflarında bu kitabenin son cemaat yerinin kuzey duvarı üzerinde olduğu görülmektedir. Caminin tam olarak okunamayan kitabesinde yer alan tarihin, Hicri 846 (*Miladi 1442-1443*) olabileceği tahmin edilmekle birlikte kesin bilgi değildir. Bu kitabenin yanı sıra cami ile ilgili 1522 tarihli Ankara Evkaf Defteri’nde bir vakıf kaydı bulunmaktadır. Bu bilgilere göre camiyi 15. ya da 16. yüzyıla tarihlemek mümkündür (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s. 340-341*). Gönül Öney, caminin tavan sistemi, pencere üstü yazıları ve mihrabı ile tipik 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başı camilerinin güzel bir örneği olduğu görüşündedir (*Öney, s.63*). Bekir Eskici ise caminin mihrabının Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağaçayak, Zincirli, Hacı Musa, Yeşil Ahi ve Kağnicioğlu camileri mihrabı ile aynı karakterde olduğunu belirtmekte ve buradan hareketle mihrabı, 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlemektedir (*Eskici, s.160*).

Yapısal özellikleri: Taş temel üzerine ahşap hatıllı ve kerpiç duvarlı olarak yapılmış olan cami, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Minaresi bulunmamaktadır. Caminin doğu cephesinde bulunan son cemaat yeri sokağa açılmaktadır. Bu bölümde yer alan ahşap parmaklık, son cemaat yerini sokaktan ayırmaktadır. Son cemaat

Çiçeklioğlu Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

yerinin geniş ahşap saçağı, 2'si duvara bitişik 5 ahşap direk tarafından taşınmaktadır. Camiye sokaktan giriş, doğu yüzün kuzey köşesindeki ahşap kapıdan yapılmaktadır. Caminin ön cephesinde yer alan ahşap parmaklıklı bölümün daha önceki yıllarda duvar örülerek kapatıldığı, eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Bu duvar, 2006-2007 yılında yapılan restorasyon sırasında kaldırılmış ve cami ilk biçimine döndürülmüştür.

Harim: Son cemaat yerinin kuzey tarafından basık kemerli bir kapı ile harime girilir. Harimin ahşap tavanı, duvarlarla taşınmaktadır. Tavanda tahta çıtalar arasında çiçek motifleri yer almaktadır. Tavan ortasında altıgen bir tavan göbeği vardır. Harimin kuzey tarafındaki kadınlar mahfili ahşaptır. Mahfilin üst bölümüne harimden ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Harim, güney tarafında üstte 2, altta 2 pencere, batı tarafında üstte bir pencere ve son cemaat yerine açılan üstte 3, altta 2 pencere ile aydınlatılma sağlanmıştır. Alt pencerelerin ahşabı üzerinde boyama şeklinde yazılmış sülüs yazıyla Kelime-i Tevhid yer alır (Öney, s.63). Alçı kalıp mihrabı tavana kadar uzamaktadır. Ortada yer alan mihrap nişinin etrafında, en dışta Kelime-i Tevhid tekrarı olan nesih yazı, ortada girift sarmaşık bir bordür, en içte ise yine Kelime-i Tevhid tekrarı olan bir yazı kuşağı vardır. Mihrap alınlığında biri küçük diğeri büyük, üzerinde ayet yazılı 2 pano yer almaktadır.

Necmiye Hanım Çeşmesi: Caminin ön cephesinde bulunan çeşmenin kitabesi üzerinde 4 satır halinde bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta çeşmenin, "Kütükcüzade İzzet Efendi'nin kızı Necmiye Hanım tarafından hayır amacıyla, Hicri 1331 (Miladi, 1912-1913) tarihinde yaptırıldığı" belirtilmektedir (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s. 343). İbrahim Hakki Konyalı, çeşme kitabesindeki tarihi Hicri 1334 olarak vermektedir (Konyalı, s.32).

Devdiran Cami

Ankara Kalesi'nin Dışkale bölümünde, Devdiran Sokak üzerinde bulunmaktadır. Kitabesi bulunmayan caminin tarihlemesi, alçı kalıp mihrabının benzer örneklerle kıyaslanması yoluyla tahmini olarak yapılmıştır. Buna göre mihrabın 18. yüzyılın ortalarında yapılmış olduğu düşünülmektedir (*Eskici, s.176*). Yapının üzerinde günümüzde, 'Dev Duran Camii Yapılış Tarihi 18. yüzyıl' şeklinde bir tabela yer almaktadır. 1530 tarihli tahrir defterinde 'Kale-i Mescid-i Divdiran' olarak adı geçen caminin yapılışı bu tarihten önce olmalıdır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.388*).

Minaresi olmayan cami, taş kaideli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılıdır. Uzunlamasına dikdörtgen plana sahip olan caminin, tavanı ve kadınlar mahfili ahşaptır. Caminin güney cephesi burada bulunan eve bitişik durumdadır. Ön cephede iki, batı ve doğuda üstte ikişer, altta bir pencere ile aydınlanmaktadır (*Öney, s.64*). Tavana kadar yükselen alçı kalıp mihrabı dikkat çekicidir. Caminin bilinen ilk onarımı 1955 yılında yapılmıştır. Caminin son olarak 2007'de restore edildiği bilinmektedir.

Devdiran Mescidi Çeşmesi: Camiye ait olduğu bilinen kesme taşlarla yapılmış çeşme, caminin karşı tarafındaki sokağın köşesinde bir evin duvarına yaslanmış durumdadır.

Devdiran Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Direkli Cami 2018 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Kaynaklarda caminin Ulucanlar semtinde olduğu belirtilmekte ve bulunduğu mahalle olarak Direkli, Başkır, Çeşme gibi mahallelerin adları geçmektedir. Caminin bulunduğu mahallenin adı, zaman içinde değişiklikler geçirmiş olmalıdır. Direkli Cami, günümüzde Kale Mahallesi sınırları içinde Direkli Sokak ile Ceylan Sokak'ın kesiştiği noktada yer almaktadır.

Tarihi bilgiler: Direkli Cami'nin kitabesi bulunmamaktadır. Bu nedenle caminin tarihlendirilmesi mihrap stiline göre yapılmaktadır. Konunun uzmanları genel olarak mihrabın, 15. yüzyıla ait olduğu konusunda hem fikirdir. Yıldız Demiriz, mihraba bakarak binanın 15. yüzyıla uzandığını söylerken (*Demiriz, s.181*), Gönül Öney, mihrabı Ahi Elvan Cami mihrabına benzetmekte ve 15. yüzyıla tarihlemektedir (*Öney, s.44*). Bekir Eskici ise mihrabın Hacı İvaz Mescidi mihrabına daha çok benzediğini ve yapının 15. yüzyıl ilk yarısına tarihlenebileceğini belirtmektedir (*Eskici, s.76*). Vakıf kayıtlarından caminin 18. yüzyılda yenilediği öğrenilmiştir (*Demiriz, s.181*). Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'îye Sicil kaydında, Direkli Mescidi cemaatinden Haydaroğlu'nun öldürülmesiyle ilgili bir dava bulunmaktadır (*Ongan, s.115*). Kayıтта bahsedilen '**Alaca Mescit'**, Direkli Mescidi olabilir.

Yapısal özellikleri: Taş kaide üzerinde yükselen caminin duvarları kerpiçtendir. Ahşap olan tavanı, kiremit çatılıdır. Kiremitleri alafrangadır. Dikdörtgen planlı olan yapı oldukça sade bir dış görünüme sahiptir. Caminin doğu yüzünde sonradan camekanla kapatılmış olan son cemaat yeri bulunmaktadır. Yazlık ibadet yeri gibi de kullanılan bu bölüm, 5 ahşap direk ile taşınmıştır. Cami, adını bu direklerden almaktadır.

Caminin giriş kapısının iki tarafında antik döneme ait, yarım vaziyette iki mermer sütun dikkati çekmektedir. Caminin kuzey duvarı bitişiğinde, ‘Direkli Baba Mezarı’ olarak adlandırılan ve caminin banisine ait olduğu tahmin edilen bir mezar yer alıyordu. Ancak mezar günümüzde mevcut değildir. İbrahim Hakkı Konyalı, mezara ait tahta sandukanın Vakıflar tarafından kaldırıldığını belirtmektedir (*Konyalı, s.34*). Abdülkerim Erdoğan, “1986 yılında caminin giriş kapısının sağında kapısı olmayan bir oda içinde bir mezar vardı. Günümüzde bu kapı tuğla ile kapatılmış ve sıvanmıştır. Bu oda içinde mezar olduğuna dair hiçbir levha yoktur.” demektedir (*Erdoğan, Unutulan Şehir Ankara, s.177*). Caminin ahşap olan minaresi yapının kuzeydoğu köşesindedir. Minare külâhı çinko kaplıdır.

Harim: Cami hariminin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili, güneyinde ise mihrap yer almaktadır. Caminin alçıdan olan mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Tavana kadar uzayan mihrabın iki yanında birer pencere bulunmaktadır. Mihrap nişinin üstü mukarnalıdır. Mihrabın dış çerçevesinde nesih yazılı ve geometrik süslemeli iki bordür yer almaktadır. Mihrabın üst bölümünde iki sıra yazı halinde Kur’an’dan bir sure bulunmaktadır. Yeni olan minberi ahşaptandır.

Onarımlar: 2007 yılında ciddi bir onarımdan geçirilen camide, avludaki eklentilerin kaldırıldığı, bu bölüme abdest alma yeri ve tuvaletlerin eklendiği bilinmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.388*).

Halil Bey Çeşmesi (Direkli Cami Çeşmesi): 1924 Ankara Haritası’nda, Direkli Cami’nin ön tarafında (*kuzeyinde*) ‘Halil Bey Çeşmesi’ olarak adlandırılan bir çeşme gösterilmiştir. Kitabesi olmayan çeşme ve Halil Bey hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Günümüze ulaşmamış olan çeşmenin yerinde bugün yeni yapılan ve abdest alma amacıyla kullanılan bir çeşme yer almaktadır.

Eskicioğlu Cami (Öksüzce Cami)

Eski kaynaklarda caminin Eskicioğlu Sokak üzerinde bulunduğu belirtilmekte, mahalle adı olarak da Öksüzce, Eskicioğlu, Sakalar ve İstiklal mahallelerinin adı geçmektedir. Caminin bulunduğu mahallenin adının zaman içinde değişiklikler geçirdiği anlaşılmaktadır. Cami, halk arasında Yahudi Mahallesi (*İstiklal Mahallesi*) olarak adlandırılan mahallede yer almaktadır. Günümüzde Altındağ ilçesi, Anafartalar Mahallesi içinde, Eskicioğlu Sokak ile Kargalı Sokak’ın birleşme noktasında bulunmaktadır. Bugün Eskicioğlu Cami adıyla bilinen ibadethanenin, 1924 tarihli Ankara Haritası’nda Öksüzce Mahallesi’nde yer aldığı ve ‘Öksüzce Cami’ adıyla kaydedildiği görülmektedir.

Eskicioğlu Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

1522 yılına ait mahalle isimlerini gösteren kayıtlarda, Öksüzce Mahallesi'nin adı geçmekte ve aynı isme 1601, 1785-1840, 1891 kayıtlarında da rastlanmaktadır (Özdemir, s.298-299). Mübarek Galip'in 1925 tarihli kitabında listelenen Ankara mahalleleri içinde de Öksüzce Mahallesi'nin bulunduğu görülmektedir (Galip, s.8). Bu bilgilerden caminin bulunduğu mahallenin eski dönemlerde Öksüzce olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Caminin, içinde bulunduğu mahalleye ismini vermiş olması muhtemeldir.

Tarihi bilgiler: Kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan caminin tarihlenmesi, Osmanlı arşiv belgeleri ve mimari özelliklerine göre yapılmaktadır. Arşiv belgelerinde camiye ait en eski kayıt 1522 tarihli'dir. Bu belgede, Öksüz Mahallesi Vakıf Mescidi (*Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Öksüz*) adıyla geçmektedir. 1571 yılı vakıf kayıtlarında 'Hacı Haydar Mescidi' şeklinde kaydedildiği görülmektedir. 1742 yılına ait bir kayıtta, Serbölük Ali Ağa tarafından mescidin içine minber koyularak cami haline getirildiği belirtilmektedir. 1743 yılında caminin yeniden yapıldığına ilişkin bir kayıt bulunmaktadır. Hicri 1221 (1806-1807) tarihli bir belgede ise caminin adı 'Eskicizade Cami' olarak geçmekte ve bu tarihte Hacı Emin Efendi'nin camiye yeniden yaptırdığı belirtilmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.311*).

Bu bilgilerden, caminin 16. yüzyıl başından beri var olduğunu ve 'Öksüzce Mescidi' adıyla bilindiğini söyleyebiliriz. 18. yüzyıl ortalarında tahminen eski cami yıkılmış

ve yerine yenisi yapılmıştır. Bu tarihten sonra caminin, onu yaptıran kişinin adıyla 'Eskicizade Cami' (*Eskicioğlu*) olarak anılmaya başladığı düşünülebilir. Nitekim benzeri yapılarla mimari açıdan yapılan karşılaştırmalar, yapının 17. yüzyıl sonu ya da 18. yüzyıla ait olabileceği sonucunu ortaya çıkarmıştır (*Öney, s.64*). Bekir Eskici ise, caminin mihrabını benzeri diğer cami mihrapları ile karşılaştırdıktan sonra 18. yüzyılın ortalarına doğru yapılmış olduğu sonucuna varmıştır (*Eskici, s.200*). Günümüzde caminin giriş kapısı üzerinde bulunan yazıda, Hicri 1324 tarihi okunmaktadır. Miladi olarak 1906 yılına karşılık gelen bu tarih, caminin onarım gördüğü tarihi işaret etmektedir.

Yapısal özellikleri: Eskicioğlu camii, taş kaideli, ahşap hatıllı ve kerpiç duvarlıdır. Tavanı ahşap olan caminin çatısı geniş saçaklı ve kiremit örtülüdür. Boyuna dikdörtgen planlı olan cami, altta ve üstte iki sıra halinde dizilmiş dikdörtgen biçimli pencerelerle aydınlatılmıştır. Güneyde altta 2, üstte 3, batı tarafında altta ve üstte 4'er, kuzey tarafında üstte 3, doğu tarafında ise bir pencere bulunmaktadır. Giriş kapısı kuzeybatı yönünde olan caminin minaresi, çatının kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Kısa yapılı ve şerefesiz olan minaresi ahşaptır. Cami giriş bölümünün üst katı, kapalı bir balkon şeklinde hafif dışa doğru çıkıntılıdır. Bu bölüm üç ahşap sütunla desteklenmiştir. Balkonun altında sütunların arasında kalan bölüm, son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Ancak bu bölüm, son yıllarda demir saçlar ve parmaklıklar kullanılarak kapatılmıştır.

Harim: Caminin yeni olan minberi ahşaptır. Alçı kalıp olarak yapılmış olan mihrabı ise eskidir. Tavana kadar yükselen mihrabın alınlığında Kur'an'dan sülüs yazılı bir ayet yer almaktadır. Yazının üzerinde mazgal gibi bir palmet sırasından sonra bir pencere bulunmaktadır. Mihrap nişi 3 sıra bordür ile çevrelenmiştir. En dış bordürde Kelime-i Tevhid, nesih yazı ile tekrarlanmaktadır. İkinci bordür, iç içe geçmiş çokgenlerin meydana getirdiği yıldızlarla doldurulmuştur (*Öney, s.65*).

Onarımlar: Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeden, Hicri 1324 (*Miladi, 1906-1907*) tarihinde onarıldığı öğrenilmektedir. Bunun yanı sıra caminin 1970 ve 1992 yılında onarıldığı bilinmektedir. Son onarım sırasında caminin kuzey ve doğu taraflarındaki eklentiler kaldırılmış ve yapının ortaya çıkması sağlanmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.312*).

Öksüzce Çeşmesi (*Eskicioğlu Camisi Çeşmesi*): Cami girişinin karşı tarafında bir çeşme bulunmaktadır. 1924 Ankara Haritası'nda 'Öksüzce Çeşmesi' olarak kaydedilmiştir. Çeşme, günümüzde de varlığını korumaktadır. Kitabesi olmakla birlikte okunamamaktadır. Çeşmenin, muhtemelen burada bulunan eski cami döneminden, 16. ya da 17. yüzyıldan kalma olduğu düşünülmektedir.

Musevi Mektebi: 1924 Ankara Haritası'nda çeşmenin batısında Yahudi okullarından Ravza-i Terakki statüsünde açılmış 'Kızlar Okulu' binası gösterilmiştir. Günümüze ulaşmamış olan bu okulun haritada 'Musevi Mektebi' şeklinde yazıldığı görülmektedir (*Bazı kaynaklarda yapı, hatalı olarak medrese şeklinde belirtilmiştir. Bkz. Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası s.158*).

Eyüp Mescidi

Eyüp Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Eyüp Mescidi, Altındağ İlçesi, Sakarya Mahallesi sınırları içinde, Sarıca Sokak ile Kümbet Sokak'ın kesişme noktasında bulunmaktadır. 'Hamamarkası' şeklinde tabir edilen bu bölge, günümüzde hızlı bir şekilde restorasyona tabi tutulmakta ve mahallenin eski dokusu büyük oranda yok olmaktadır.

Tarihi bilgiler: Eyüp Mescidi'nin kitabesi bulunmadığı için kimin tarafından yapıldığı ve tarihlenmesi kesin olarak yapılamamıştır. Gönül Öney, "diğer Ankara örnekleri ile mukayese edildiğinde mescidin 14. asır sonu ile 15. asır başları arasına tarihlenebileceğini" belirtmiştir (Öney, s.29). Bekir Eskici de mihrap stili açısından yapının, 15. yüzyıl eseri olabileceği görüşündedir (Eskici, s.97). Vakfiyesi bilinmeyen mescidin 1530 tarihli tahrir defterinde 9.036 akçe geliri olduğu ve 1571 yılı tahririnde ise 'Mescid-i Eyüb der-Mahalle-i Ahi Hacı Murad' adıyla kaydedildiği belirlenmiştir (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.362). Ankara'nın 1583-1584 yılına ait 1 numaralı Şer'îye Sicili'nde bulunan bir kayıta, mescidin mütevellisi olarak 'Mustafa' adlı bir kişinin ismi geçmektedir (Ongan, s.109).

Yapısal özellikleri: Sade bir dış görünüşü olan yapı, taş temel üzerine kerpiç duvarlı yapılmıştır. Duvarları ahşap hatıllarla desteklenmiş olan mescidin üzeri kiremit çatlıdır. Küçük yapılı olan ve minaresi olmayan yapının ön cephesinde geniş bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Harime giriş kuzey cepheden, son cemaat yerinde bulunan bir kapıdan sağlanmaktadır. Orijinal özelliklerini belli oranda koruyan son cemaat yerinin iki yanı kapalıdır. Ön tarafı ise mescidin bahçesine açılmaktadır.

Mescidin bahçesinde antik dönemden kalma çeşitli sütun kaideleri ve bazı taşlar dağınık vaziyette durmaktadır. Avluda bir de mezar yer almaktadır. Son cemaat yerini önde 4 ahşap sütun taşımaktadır. Harimin kuzey duvarından son cemaat yerine açılan kapı vardır. Bu kapını iki yanında uzunlamasına dikdörtgen biçimli birer pencere bulunmaktadır. Pencere ve kapı sivri kemerli sağır nişler içine alınmıştır. Son cemaat yerinin duvar bölümleri günümüzde sıvalıdır.

Harim: Asimetrik dikdörtgen planlı olan harim, yuvarlatılmış uzun kirişlerle taşınan ahşap bir tavana sahiptir. Çıtalarla bölünmüş olan ahşap tavanın ortasında, mihraba paralel bir konumda tavanı iki parçaya bölecek şekilde ahşap bir hatıl bulunmaktadır. Harimin ortasından yükselen ahşap sütun bu hatıla destek olacak şekilde yerleştirilmiştir. Tavanın ahşap elemanları üzerinde kırmızı, mavi ve sarı renkli aşı boyası ile yapılmış bitkisel motifli kalem işleri dikkat çekicidir. Harimin kuzeyinde bulunan ahşap kadınlar mahfiline ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır (*Kadınlar mahfili 2013 yılındaki restorasyon sırasında muhdes ek olduğu için kaldırılmıştır*). Harimin güney ve batı duvarlarında 2 dolap ve üzerlerinde birer pencere, doğu duvarı üzerinde sivri kemerli 2 pencere ve kuzey duvarı üzerinde son cemaat yerine açılan 2 pencere yer almaktadır. Mescidin içi sıvalıdır. Ahşap minberi yenidir.

Mihrap: Kalıplama tekniği ile yapılmış olan stalaktit nişli alçı kalıp mihrabı, bir tamir sonrası dış bordürlerini yitirerek küçülmüş ve sivri tepeli bir niş şeklini almıştır (*Öney, s.29*). Mevcut kısımların üzeri beyaz yağlı boya ile boyanmıştır (*Eskici, s.95*). Boyalı bölüm 2013 yılındaki restorasyon sırasında temizlenmiştir. Mihrabın tepesinde yer alan alınlık, orijinal mihraptan alınarak çerçevelenmiş ve burada tekrar kullanılmıştır. Üzerinde Kur'an'dan bir sure yer almaktadır.

Onarımlar: Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1960, 2002 ve 2012-2013 yılları arasında onarım gördüğü bilinen cami, son onarım sırasında orijinal özelliklerine yakınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Gecik Mescidi

1924 Ankara Haritası'nda 'Gicik Mahallesi Mescidi' şeklinde yazılmış olan mescidin, kaynaklarda Nazım Bey Mahallesi'nde bulunduğu belirtilmektedir. Günümüzde Altındağ İlçesi'nin Kale Mahallesi sınırları içinde, Ulucanlar Caddesi ile Merdivenli Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır.

Tarihi bilgiler: Mescidin doğu kapısı üzerinde 2 satır halinde nesih yazı ile yazılmış Arapça bir kitabe yer almaktadır. Gönül Öney, Yusuf Akyurt'un Türk İslam Kitabeleri C.II, Kısım I, Ankara Kitabeleri (1942) adlı eserini kaynak göstererek kitabenin tercümesini "Hacı İsmail oğlu İbrahim tarafından, Hicri 847 (*Miladi 1443*) yılında imar edilmiştir." şeklinde vermektedir (*Öney, s.45*). Mübarek Galip'te de aynı bilgiyi bulabilmek mümkündür (*Galip, s.112*). Abdülkerim Erdoğan ise, Abdülhamit Tüfekçioğlu'nun Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı (2001) adlı kitabını kaynak göstererek kitabeyi "İbrahim oğlu Hacı İsmail kızı Azize Gecik, Hicri

Gecik Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

847 (Miladi 1443) yılında bu mübarek mescidi yaptırdı.” şeklinde aktarmaktadır (Erdoğan, *Osmanlı’da Ankara*, s.165). Kitabenin çözümü konusunda değişik bir yorum da Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler kitabında yer almaktadır. Bu kaynakta kitabedeki tarih Hicri 847 olarak verilmekte ancak eserin kimin tarafından yaptırıldığının bilinmediği belirtilmektedir (*Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, s.399).

Gecik Mescidi’nin müezzin mahfili önünde bir kitabesi daha olduğu bilinmektedir. Ancak bu kitabe günümüze ulaşmamıştır. Arap harfleriyle Türkçe olarak yazılmış olan bu kitabe, 4 satır halinde düzenlenmiştir. 21cm x 150cm ölçülerindeki tahta bir levha üzerine yazılmış olan kitabenin Derviş Esseyid Ahmet tarafından yazdırıldığı, kitabe sonundaki ifadeden anlaşılmıştır. Hicri 1175 (Miladi 1765) tarihi taşıyan kitabenin bir onarım kitabesi olduğu anlaşılmaktadır (Öney, s.45-46).

Yapısal özellikleri: Taş temel üzerine yapılmış olan Gecik Mescidi, ahşap hatıllarla desteklenmiş kerpiç duvarlıdır. Ahşap tabanlı ve tavanlı olan mescit, alafrağa kiremit çatılıdır. Dikdörtgen planlı mescidin doğu tarafında, uzun olmayan silindirik yapılı bir minaresi bulunmaktadır.

Harim: Harimin kuzeyinde dört ahşap direk taşıyan kadınlar mahfili yer almaktadır. Ortada balkon şeklinde müezzin mahfili bulunur. Ahşap olan minberi yenidir. Alçı kalıp olan mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Tavana kadar uzanan mihrap iki bordürle çevrelenmiştir. Dışta sülüs yazı ile Kelime-i

Tevhid tekrarı yer almaktadır. İçteki bordürde ise geometrik süslemeler vardır. Mihrabın ortasında yer alan nişin üstünde üç tabla halinde Kur'an'dan ayetlere yer verilmiştir. Gecik Mescidi'nin orijinal olarak günümüze ulaşmış tek parçasının, mihrabı olduğu söylenebilir (Öney, s.45).

Onarımlar: Mescit bir dönem Kızılay'ın deposu olarak kullanılmıştır. 1963 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılarak tekrar ibadete açılmıştır (Erdoğan, *Osmanlı'da Ankara*, s.165). 1963 yılındaki onarım sırasında, sarı zemin üzerine yeşil ve kırmızı renklerle boyanmış, bitkisel desenlerle süslü olduğu bilinen ahşap tavanı iptal edilerek yerine düz bir ahşap tavan yapılmıştır. Mescidin orijinal kapısı doğu tarafındadır. Ancak 1963 yılındaki onarım sırasında bu kapı iptal edilerek batı tarafta yeni bir kapı açılmıştır (Öney, s.44). Mescit 1993 yılında bir onarım daha geçirmiştir. Bu onarım sırasında bazı eklentileri kaldırılmıştır (Erdoğan, *Osmanlı'da Ankara*, s.165). Mescitte son onarım Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2010 yılında yapılmıştır. Aşağıdaki bağlantıdan mescitle ilgili farklı bilgilere ulaşılabilir (Gecik Mescidi, <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37113>).

Gecik Çeşmesi: Mescidin güney tarafında, Ulucanlar Caddesi üzerinde Gecik Çeşmesi adı ile bilinen bir çeşme bulunmaktadır. Kitabesinden, Beşe Ağazade Hacı Hanım tarafından 1891 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Gecik Mescidi Türbesi: Gecik Mescidinin önünde daha önceden bir türbe olduğu ancak türbenin yıkıldığı ve yerine ev yapıldığı bilgisi bulunmaktadır (Konyalı, s.37).

Geneği Mescidi

Altındağ İlçesi'nde Ulucanlar Caddesi üzerinde Oluk Sokak ayrımında sağ köşede bulunmaktadır. Sade bir dış görünümü olan mescit, günümüzde (2018) restore edilmektedir.

Tarihi bilgiler: Kitabesi bulunmayan mescit, Ankara'nın eski yapılarından biridir. Gönül Öney, mimari özelliklerine dayanarak mescidin, 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başı arasına tarihlenebileceğini belirtmiştir (Öney, s.30). Bekir Eskici, mihrap özelliklerine dayanarak mescidin 15. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olduğunun kabul edilebileceğini dile getirmiştir (Eskici, s.57). Arşiv belgelerinden mescidin, Turasan Bey'in kız kardeşi (Yeğenbey'in annesi) Fatıma Hatun adına 15. yüzyılın başlarında yaptırıldığı anlaşılmıştır. 1571 yılına ait evkaf defterinde mescide ait bir vakıf kaydı bulunmaktadır (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.358).

Yapısal özellikleri: Eğimli bir araziye yapıldığı için güney cephesi (Ulucanlar caddesi tarafı) daha yüksektir. Bu nedenle güney tarafında bir deposu vardır. Bu bölüm günümüzde abdest alma yeri ve tuvalet olarak kullanılmaktadır. Minaresi olmayan mescidin kaidesi moloz taşlar kullanılarak yapılmıştır. Moloz taşlardan oluşan temel, su basmanı seviyesine kadar devam etmektedir. Daha sonra günümüzde sıvalı olan duvarlar yer almaktadır. Ahşap hatıllarla desteklenmiş olan duvarları kerpiçtendir. Çatısı kiremit örtülüdür. Mescidin güney cephesinde

Geneği Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

altta ve üstte 4, doğu cephesinde altta ve üstte 2 penceresi vardır. Mescit, kuzey cephesinden yanındaki eve bitişiktir. Ancak bu evin, halen devam etmekte olan 2018 restorasyonu sırasında yıktırıldığı ve yapının etrafının açıldığı gözlenmiştir.

Son cemaat yeri: Mescidin 2 kanatlı ahşap giriş kapısı, batı cephesinde bulunan son cemaat yerinin içindedir. Son cemaat yerinin eskiden duvarla kapatıldığı ve oda biçimine dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bu duvarlar 1996 yılında kaldırılmış ve burası ilk biçimine döndürülmüştür. Bu bölüm, 2 tanesi duvara gömülü 6 ahşap sütunla taşınmaktadır. Zemini ahşap olan son cemaat yerinin üzeri, doğu-batı yönünde dizilmiş ahşap kirişlerle desteklenen ahşap bir tavanla örtülüdür. Ahşap kirişlerde aşı boyası kalem işi süslemeler dikkati çekmektedir. Harimden son cemaat yerine açılan bir pencere bulunmaktadır.

Harim: Harimin tabanı, altıgen biçimli tuğlalarla döşenmiştir. Tavanı ahşaptır. Ahşap tavan üzerinde kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş kirişler ile kirişlere destek olacak şekilde doğu-batı yönde yerleştirilmiş ahşap bir hatıl yer almaktadır. Tavan kirişleri arası, baklava dilimi şeklinde çakılmış çıtalarla düzenlenmiştir. Taşıyıcı unsur olarak ahşap hatılın ortasına denk gelecek şekilde ahşap bir sütun kullanılmıştır. Hatıl ile ahşap sütun arasına profilli bir yastık yerleştirilmiştir. Ahşap sütunun başlık bölümü yine ahşaptan yapılmış stalaktit biçiminde süslenmiştir. Bu tip sütun başlığının bir örneği Afyon Ulu Cami’de bulunmaktadır (*Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler C.I, s.361*). Mescitte, hatılın üzerinde ve diğer bazı ahşap bölümlerde, kırmızı, mavi, sarı aşı boyası yapılmış kalem işi süslemeler dikkati

çekmektedir. Ahşap satırlar üzerindeki bitkisel desenli süslemelerin bir kısmının 1948 yılında yağlı boya ile kapatıldığı bilinmektedir. Mescit, yapıldığı dönemin ahşap işçilik örneklerini sunması ve alçı kalıp mihrabı ile önem taşımaktadır.

Mihrap: Kalıplama tekniği ile yapılmış olan alçı mihrabı tavana kadar yükselmez. Yüzeyi beyaz yağlı boya ile boyanmış olan mihrabın orijinal özelliklerini koruyarak günümüze ulaştığı söylenebilir. Üzerindeki yazı ve şekiller hafif kabartmalı bir biçime sahiptir. Mihrap nişini, genişlikleri birbirinden farklı 3 bordür çevrelemektedir. Nişin üzerindeki panoda, ‘mümin mescitte sudaki balık gibidir’ anlamında bir hadis yer almaktadır.

Onarımlar: Bir dönem Kur’an kursu binası olarak hizmet veren mescit, 1996 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılıp yeniden ibadete açılmıştır. Mescitte 2018 yılında başlayan restorasyon çalışmaları günümüzde sürdürülmektedir.

Hacettepe Cami (*Duvartepe Cami*)

1924 Ankara Haritası’nda ‘Hacı Tepesi Mescidi’ şeklinde yazılmış olan yapı, günümüzde ‘Hacettepe Cami’ adıyla bilinmektedir. Kaynaklarda Hacettepe semtinde, Sümer Mahallesi’nde Sarıkadın Sokak’ta yer aldığı belirtilmektedir. Daha eski kaynaklarda caminin yeri, Duvartepe Mahallesi, Tosun Sokak olarak verilmektedir. Günümüzde Hacettepe Mahallesi, Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sihhiye*) Kampüsü içinde kalan cami, Sarıkadın Sokak üzerindedir. Hamamönü tarafından veya Kurtuluş Meydanı’ndan Dumlupınar Caddesi takip edilerek Sarıkadın Sokak’a ve camiye ulaşmak mümkündür.

Tarihi bilgiler: Caminin yapım yılını gösteren bir kitabesi bulunmamaktadır. Caminin giriş kapısı üzerinde 4 satırlık nesih yazı ile Türkçe olarak yazılmış bir onarım kitabesi yer almaktadır. Kitabede yapının adı ‘Hacet Depesi’ olarak geçmekte ve ‘Lütfi’ isimli bir kişi tarafından onarıldığı belirtilmektedir. Kitabedeki yazının ebced hesabına göre yapılan değerlendirmesinde, Hicri 1004 (*Miladi, 1595-1596*) tarihi ortaya çıkmıştır. Vakfiyesi bilinmeyen cami, Kuyucuzade Ali Efendi tarafından mescit olarak yaptırılmış ve 1746 yılında Seyyid İbrahim tarafından içine minber koyularak camiye çevrilmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.335*). Araştırmacılar caminin mimari özelliklerini dikkate alarak yapının 14. ya da 15. yüzyıla ait olabileceğini belirtmişlerdir (*Öney, s.46*). Bekir Eskici ise mihrap özelliklerinden hareket ederek caminin 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebileceği görüşündedir (*Eskici, s.61*).

Yapısal özellikleri: Taş temel üzerine ahşap hatıllı ve kerpiç duvarlı olarak yapılmış olan cami, ahşap tavanlı ve kiremit çatılıdır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan camiye 6 basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Giriş bölümünün tavanı 1 ahşap sütun ile taşımaktadır. Giriş bölümünün doğu tarafında (*solunda*) son cemaat yeri bulunmaktadır. Üç ahşap sütunla taşınan son cemaat yerinin eskiden iki tarafı açıktı ve harimden son cemaat yerine 2 pencere açılıyordu. Günümüzde

Hacettepe Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

son cemaat yeri duvar örülerek kapatılmış ve üzerine dışa açılan altta ve üstte 3'er pencere yerleştirilmiştir. Son cemaat yeri kapatıldıktan sonra buraya alçı bir mihrap ilave edilmiştir. Son cemaat yerinin altında bodrum katı bulunmaktadır. Bodrum katından dışarı açılan uzunlamasına dikdörtgen biçimli 3 pencere ve 1 kapı vardır.

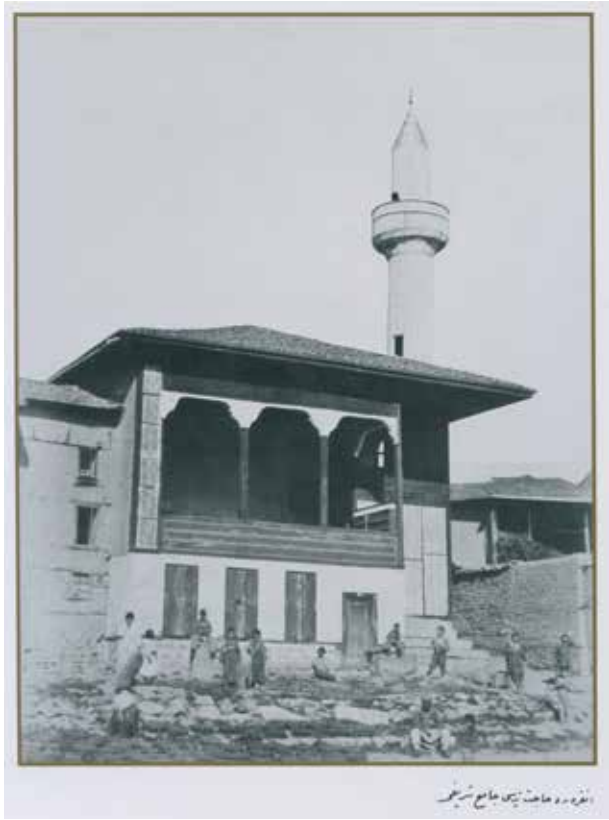
Minaresi: Caminin Yıldız albümlerinde yer alan II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) çekilmiş fotoğraflarında minaresi görülmektedir (*Kavas, s.89*). Oysa 1940'lı yıllara ait kayıtlarda caminin minaresi olmadığı belirtilmektedir. Caminin 1960'lı yıllarda çekilen bir fotoğrafında ise minaresinin değiştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden caminin eski minaresinin kaldırıldığı ve yerine bir süre sonra yeni minare yapıldığı anlaşılmaktadır. Eski minarenin iptali ve yenisinin yapılma sürecinde, cami bir dönem minaresiz kalmıştır. Caminin minaresi bulunmadığını söyleyen kaynaklar (*Konyalı, s. 38 ve Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler C.I, s.433*) bu dönemde yazılmış olmalıdır. Günümüzde caminin ahşap minaresi, kuzeydoğu köşesinde, giriş bölümünün üstündedir.

Harim: Harimi örten ahşap tavan, duvarlar üzerinde taşınmaktadır. Harimin kuzey tarafında ortada tek bir ahşap direk taşıyan kadınlar mahfili bulunmaktadır. Kadınlar mahfilinin ortasında balkon şeklinde dışa çıkan bir bölüm yer almaktadır. Mihrabın batı tarafında yer alan ahşap minberi yenidir. Alçı kalıp olarak yapılmış olan mihrabı caminin ilk yapıldığı dönemden kalmadır. Mihrap nişinin iki yanında bulunan sütunceler yivli ve zar başlıklıdır. Üst bölümü mukarnaslı olan

nişin etrafını 3 sıra bordür dolaşmaktadır. En dışta Kelime-i Tevhit tekrarı olan yazı bordürü vardır. İkinci bordür, altıgenlerden oluşan geometrik desenli ve arabesk motiflidir. Üçüncü bordür, iç içe geçen çokgenlerle doldurulmuştur. Mihrap alınlığında yer alan panoda, Kur'an'dan bir ayet bulunmaktadır.

Onarımlar: Caminin son dönemde 1985 ve 2008 yılında onarım geçirdiği bilinmektedir.

Çeşme: 1924 Ankara Haritası'nda caminin önünde ismi belirtilmeyen bir çeşme işletlenmiştir. Çeşmenin yeri, bugün Hacettepe Cami önünden geçen Sarıkadın Sokak kenarına denk gelmektedir.

Hacettepe Cami
(Fotoğraf: Uğur Kavas Arşivi, Yıldız Albümleri'nde Ankara, s. 89).

Hacı Arap Cami (Ahi Arap Cami)

Eski Ankara'da 'Ahi Arap' ya da 'Hacı Arap' adıyla anılan mahallede, Koyunpazarı semtinde bulunan cami, günümüzde Kale Mahallesi sınırları içinde, Koyunpazarı Sokak ile Asker Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır.

Tarihi bilgiler: Kitabesi olmayan caminin mihrap stiline göre, 14. ya da 15. yüzyıl yapısı olduğu tahmin edilmiştir (Öney, s.47). Abdülkerim Erdoğan, camiye yaptırın kişi olarak, Ahi (Hacı) Arap ismine 1530 tarihli tahrir defterinde rastlandığını belirtmiştir (Erdoğan, Tarih İçinde Ankara, s.211). Bu bilgi, Gönül Öney'in tahminini doğrular niteliktedir. 1817 tarihli bir belgede ibadethane mescit olarak kayıt edilmiştir. 1858 tarihli bir belgeden mescidin, Ali Rıza Paşa tarafından camiye dönüştürüldüğü anlaşılmıştır. Camiye dönüştürme işlemi sırasında doğu tarafındaki eklemenin yapıldığı sanılmaktadır (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.344).

Hacı Arap Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Yapısal özellikleri: Caminin batı tarafının alt katında camiye ait 2 dükkan, doğu ve güney tarafında ise özel mülkiyet olan dükkanlar bulunmaktadır. Minaresi bulunmayan camiye giriş, tek açıklığı olan kuzey yönden sağlanmaktadır. Hacı Arap Cami, dikdörtgen planlı, düz ahşap tavanlı basit bir yapıdır. Caminin kuzey tarafında bulunan kadınlar mahfili yenidir. Caminin ahşap hatıllarla desteklenmiş olan kerpiç duvarları taş temel üzerine oturtulmuştur. Caminin kesme taşlar kullanılarak yapılmış olan giriş kapısında basık kemerli bir düzenleme göze çarpmaktadır. Kapının sağ tarafında yukarıda sivri kemerli tuğladan yapılmış sağır bir niş yer almaktadır. Bu nişin içinde süslemeli mermer bir taş üzerinde Arapça bir ayet bulunmaktadır (*Yazıt için, bakınız Konyalı, s.39 ve Erdoğan, Ankara Ahileri ve eserleri, s.88*).

Harim: Caminin sonradan yapılan bir ilave ile doğu tarafından büyütüldüğü anlaşılmıştır. Bu nedenle caminin iki tane mihrabı bulunmaktadır. Bu özelliğe sahip Ankara'da başka bir cami yoktur. Batı tarafta bulunan mihrap, diğerine göre biraz daha eskidir. Mihrapların aynı kalıp kullanılarak yapıldığı anlaşılmıştır. Bekir Eskici, mihrapları genel karakterleri itibarıyla 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlemektedir (*Eskici, s.169*). Batı tarafta bulunan mihrapta, ortada yer alan mukarnaslarla süslenmiş nişin etrafında, 2 sıra bordür yer almaktadır. Dıştaki bordürde Kelime-i Tevhit tekrarı, içteki bordürde geometrik desenler göze çarpmaktadır. Alınlık kısmında sülüs ile yazılmış Kur'an'dan ayetler bulunmaktadır (*Öney, s.47*). Doğü tarafındaki mihrapta ise yazı bordürü yoktur (*Eskici, s.169*).

*Hacı Arap Cami
2014. Fotoğrafta
cami kapısının
sağ tarafında yer
alan tuğladan
yapılma sağır niş
içindeki, süslemeli
mermer kitabe
görülüyor. Kitabe
üzerinde Arapça
bir ayet bulunuyor
(Fotoğraf: Yavuz
İşçen).*

Onarımlar: Hacı Arap Cami, 1968 yılında ve son olarak da 2008 yılında restore edilmiştir.

Hacı Arap Cami Çeşmeleri: Caminin giriş kapısının sağında ve solunda, cami duvarına monte edilmiş biçimde birer çeşme bulunmaktadır. Sağ tarafta bulunan çeşme, tuğla örgülü sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Günümüzde kullanılmayan çeşme, su hattı olmayan depolu çeşme tipindedir. 'Musluk' adı verilen bu tip çeşmelerin deposunu dolu tutmakla görevli çalışanı olduğu bilinmektedir.

Hacı Bayram Cami

Eski kaynaklarda Hacı Bayram Cami'nin Ulus'ta 'Oğüst Meydanı'nda Bayram Sokak'ta bulunduğu belirtilmektedir. Cami günümüzde Altındağ İlçesi sınırları içinde, Hacıbayram Mahallesi, Hacı Bayram Veli Caddesi üzerinde yer almaktadır. Hacı Bayram Cami, Hacı Bayram Külliyesi olarak bilinen yapı topluluğunun bir parçasıdır. Camide son dönemde 2010 yılında başlatılan restorasyon çalışmaları 2011 yılında bitirilmiştir. 'Ulus Tarihi Kent Merkezi Projesi' içinde ele alınan Hacı Bayram Cami'nin çevre düzenlemesine ise 2012 yılında başlanmıştır. Proje 2015 yılında büyük oranda tamamlanarak açılışı yapılmıştır.

Tarihi bilgiler: Ankara camileri içinde ilk akla gelenlerden biri olan Hacı Bayram Cami, Bayramilik Tarikatı'nın kurucusu Hacı Bayram Veli tarafından ölümünden 2 yıl önce yaptırılmıştır. Yapım yılını gösteren kitabesi bulunmamakla birlikte, caminin Hicri 831 (1427-28) tarihinde yapıldığı bilinmektedir (Gülekli, s.118).

Mimarı: Caminin mimarı hakkında elimizde bilgi yoktur. 1648 yılında Ankara'ya geldiği bilinen Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde camiye Mimar Sinan'ın

Hacı Bayram Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

yaptığını yazmaktadır. Caminin yapım yılı ve Mimar Sinan'ın yaşadığı yıllar karşılaştırıldığında bu bilginin doğru olmadığı anlaşılmaktadır (*Konyalı, s.42*). 1832 yılında yapıyı gezen ünlü gezgin Charles Texier de muhtemelen Evliya Çelebi'ye dayanarak aynı bilgiyi vermiştir (*Texier, s.459*). Mimar Sinan varsayımını geçersiz kılan diğer bir olgu da, caminin Ankara'ya özgü mahalli mimari geleneği yansıtır olmasıdır (*Tanman, s.448*).

Ernest Mamboury ise caminin 16. yüzyılda büyük olasılıkla minareyi kendi narin oranlarıyla yeniden yapan Mimar Sinan tarafından onarılmış olabileceğini yazmaktadır (*Mamboury, s.229*). Ancak bu bilgiyi de doğrulayan bir kaynağa rastlanmamıştır. Hatta minarenin onarımı ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Mübarek Galip, minareye ait bir onarım kitabesi üzerindeki yazıya dayanarak 'Ebubekir Hamdani oğlu Mehmet' adlı bir ustanın, saptanamayan bir tarihte minareyi onardığını belirtmiştir (*Galip, s.123*). Camiye sonradan eklenen minareye ait bu onarım kitabesi günümüzde mevcut değildir. Söz konusu kitabeldeki bilgiye dayanarak eskiden mezarı, minarenin dibinde bulunan bu ustayı, tüm yapının mimarı olarak gösteren yazarlar da olmuştur (*Bayrak, s.56*).

Geçirdiği onarımlar: Hacı Bayram Cami zaman içinde çeşitli onarımlar geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Caminin geçirdiği büyük onarımlardan ilki, Padişah III. Ahmet Dönemi'nde, tekkenin o tarihteki postnişi Hacı Bayram Veli'nin

Hacı Bayram Cami 2013 (Fotoğraf: Mustafa Taşkın).

torunlarından Şeyh Mehmet Baba tarafından yaptırılmıştır (1714). Padişah III. Mustafa Dönemi'nde (1757-1774) yapılan bir onarımdan bahsedilmekle birlikte bu konu, belgeler ve mimari özellikler tarafından desteklenmemiştir. Cami, 1940-41 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından mimar Alaeddin Bey denetiminde büyük bir onarım ve düzenleme geçirmiştir. Cami, son dönemlerde 1960 yılında (*Tanman, s.448-449*) ve en son olarak da 2010-2011 yılında tekrar onarım görmüştür.

Mimari özellikleri: Dikdörtgen planlı olan cami, sanat tarihi açısından olduğu kadar kültür tarihimiz açısından da önemlidir. Hacı Bayram Camisi, doğusunda Augustus Tapınağı'na, güneyinde ise Hacı Bayram Veli Türbesi'ne bitişiktir. "Taş kaideli, tuğla duvarlı ve kiremit çatılı olan yapının kuzeyinde ve batısında bulunan son cemaat yerleri yapıya sonradan eklenmiştir." (*Öney, s.66*). Yapının güney tarafındaki kemerli bölüm başlangıçta açıkken 1940 yılında yapılan yenilemeler sırasında kapatılmıştır. Bu bölümün üzerindeki duvara, altta ve üstte yer alan yeşil boyalı üç sıra tuğla dizisi arasında kalacak şekilde 'Kelime-i Tevhid' yazılmıştır. Bu bölümde ayrıca iki tane mermer kitabe göze çarpmaktadır. Kitabelerden soldaki Arapça diğeri ise Türkçe'dir. 1714 yılında yazılmış olan kitabelerde, Sultan III. Ahmet Dönemi'nde caminin Hacı Bayram Veli'nin torunlarından 'Şeyh Mehmet Baba' tarafından tamir ettirildiğine dair bilgiler yer almaktadır (*Konyalı, s.40*).

Minaresi: Caminin çift şerefeli olan minaresi, türbenin güneydoğu ucundadır. Çift şerefe sultan camilerinde ve hanedan üyelerinin yaptırdığı camilerde görülen bir

Hacı Bayram Cami'nin Hükümet Caddesi üzerinden görünüşü 1932. Fotoğrafta önde Hacı Bayram Türbesi, İsmail Fazıl Paşa Türbesi ve Arkeoloji Müzesi açık hava sergi alanı görülüyor. Sol tarafta bulunan bayrak asılı bina üzerinde, 'Zabıta Belediye Merkez Memurluğu' yazılı bir tabela yer alıyor (Fotoğraf: Cumhuriyet'in Başkenti, Atilla Cangır, Cilt II, s.795, 2007, Ankara Üniversitesi Yayını).

özelliktir. Ankara'da yapılan ilk çift şerefeli cami burasıdır. Bu durum Hacı Bayram Veli'ye Ankara'da duyulan saygının bir göstergesi olarak değerlendirilebileceği gibi, minarenin bizzat bir padişah tarafından ekletilmiş olabileceğini de aklı getirmektedir. Eğer bu yaklaşım doğru ise minarenin Padişah II. Beyazıt zamanında eklenmiş olabileceği düşünülebilir (*Tanman, s.453*). Kesme taş bir kaide üzerinde yükselen minare, tuğla örgülüdür. Tuğla örgünün arasında kuşak olarak 2 sıra beyaz taş kullanıldığı görülmektedir. Şerefelerin alt bölümlerinde 'kirpi saçak' olarak adlandırılan süslemeler göze çarpmaktadır.

Çilehane: Caminin alt katında bodrum bölümünde çilehane (*halvethane*) adı verilen bir bölüm bulunmaktadır. Çilehanenin caminin yapımından en az 35 yıl öncesinden var olduğu ve dervişlerce kullanıldığı düşünülmektedir. Çilehane, Bayramilik'te manevi olgunluğa ulaşma amacı güden dervişlerin, 40 gün süre ile kapanarak az yiyecek ve içeceklerle yaşayıp zamanlarını ibadet ederek geçirdikleri çile odasıdır.

Günümüzde son cemaat yerinin doğu köşesinde bulunan kapıdan merdivenle çilehaneye ulaşılmaktadır. Merdivenler küçük bir odaya inmektedir. Burası mescit olarak kullanılmaktadır. Odanın batı duvarındaki kapı, abdest alma yeri olarak kullanılan küçük bir odaya açılmaktadır. Mescidin güney duvarı üzerinde küçük bir mihrap yer almaktadır. Yine güney duvarı üzerinden açılan dar bir

Hacı Bayram Cami 1929

(Fotoğraf: Cumhuriyet'in Başkenti, Atilla Cangır, Cilt II, s.515, 2007, Ankara Üniversitesi Yayını).

koridor bulunmaktadır. Bu koridor üzerinde toplam 4 adet hücre biçimli oda bulunmaktadır. Hücreler bir kişinin ancak oturarak ibadet edebileceği boyuttur (Erdoğan, Ankara'nın manevi mimarı Hacı Bayram-ı Veli, s.113).

İç düzenlemesi: Cami, mükemmel ahşap işçiliği, ahşap üzerine kalem işi süslemeleri ve çinileriyle oldukça etkileyici bir yapıdır. Tavanı ahşaptır. Tavan kenarları, çeşitli çiçek desenleri ile bezenmiş bir pervaz ile çevrelenmiştir. Aynı pervaz kadınlar mahfilinin balkon çıkıntısında da yer almaktadır. Tavanın ortasında yer alan altıgen biçimli rozet, altı sıra çiçekli bordür ile çevrelidir. Yapıda eski süslemelerin yanı sıra, yeni süslemeler de bulunmaktadır. 1940 yılında yapılan onarım sırasında kadınlar mahfili altındaki iç duvarlar hariç, bütün iç cephe, alt sıradaki pencerelerin üst hizalarına kadar mavi-beyaz çinilerle kaplanmıştır. Müezzin mahfilinin altındaki çiniler ise, 18. yüzyıldan kalma Kütahya çinileridir. Çinilerin bitiminden sonra duvarda kalem işi bir süsleme kuşağı yer almaktadır (Öney, s.66-67).

Mihrap: Sonradan boyandığı anlaşılan kalıplama tekniği ile yapılmış olan alçı mihrap, tavana kadar uzamaktadır. Mihrap şekil ve üslup bakımından 1713 tarihli Leblebicioğlu Camisi mihrabı ile aynı özellikler göstermektedir. Bu nedenle mihrabın 1714 tarihindeki yenileme sırasında yapılmış olduğu kabul edilmektedir. Hacı Bayram Camisi mihrabı, Ankara'da tarihi bilinen ikinci en eski örnektir. Bu bakımdan diğer örneklerin tarihlenebilmesi açısından önem taşımaktadır (Eskici, s.127).

*Hacı Bayram Cami,
1940 restorasyonu
öncesi (Fotoğraf: Köln
Üniversitesi Arşivi,
D-DAI-IST-288).*

Mihrabın en dışında mukarnaslı bir friz yer almaktadır. Bu bölümün üstünde, palmet motiflerinden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. İkinci bordürde Kelime-i Tevhid tekrarlanır. Üçüncü bordür birbirleriyle kesişerek çoğalan yıldızların meydana getirdiği geometrik bir süsleme ile doldurulmuştur. Dördüncü bordürde ise nesih yazıyla yazılmış olan birbirini takip eden Kelime-i Tevhid yer alır. Mihrap alınlığında Kur'an-ı Kerim'den bazı surelerin yazıldığı beş sıra nesih yazılı pano yer almaktadır (Öney, s.67).

Minber: Üzeri kalem işi nakışlarla boyalı olan ahşap minber, taklit künde-kârî tekniği ile yapılmış kaliteli ahşap işçiliğine sahiptir. Yan aynalıklarda yer alan yıldızların ve çokgenlerin içi, çeşitli çiçek desenleriyle süslenmiştir. Camide yer alan ahşap boyama ve nakışların Nakkaş Mustafa tarafından yapıldığı belirtilmektedir (Öney, s.67).

Külliyeyi oluşturan diğer yapılar: Caminin bugün ön avlusunda ve çevresinde imarethane, zaviye, harem binası, medrese, hamam, çeşme ve şadırvan gibi yapılar ile caminin kuzeyinde ve doğu tarafında birer hazirenin bulunduğu bilinmektedir.

*Hacı Bayram Cami,
1940 restorasyonu
öncesi (Fotoğraf:
Köln Üniversitesi
Arşivi, D-DAI-
IST-287).*

Bu yapılardan ev hamamı kalıntısı haricinde hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Hacı Bayram Veli'nin türbesi ile muvakkithane olarak kullanıldığı düşünülen ve kısa bir süre İsmail Fazıl Paşa'nın kabrinin de yer aldığı türbe görünümlü yapı, günümüzde varlığını korumaktadır. İçinde yapılan düzenlemeler sonrası, Ak Medrese adıyla medrese haline getirilmiş olan Augustus Tapınağı, caminin bitişiğindedir. İçindeki medreseye ait düzenlemeler kaldırılmıştır.

Muvakkithane: Hacı Bayram Veli Türbesi'nin hemen batı yanında, bugün caminin yardım derneği olarak kullanılan bir yapı bulunmaktadır. 18. yüzyıldan kalma olduğu belirlenen yapının içinde, mihrap bulunmasına bakılarak türbe olarak yaptırıldığı, ancak türbe olarak kullanılmadığı anlaşılmıştır. Bu yapının sonradan caminin muvakkithanesi (*ezan ve namaz vakitlerinin belirlendiği bölüm*) olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Yapının 20. yüzyıl başlarında çekilmiş fotoğraflarında, kiremit kaplı ve düz çatılı olduğu görülmektedir. Bu yapı, 1921 yılı sonrasında bir süre İsmail Fazıl Paşa'nın kabri olarak kullanıldığından halk arasında 'İsmail Fazıl Paşa Türbesi' olarak bilinmektedir (*Tanman, s.453*).

Hazire: Külliye'ye ait hazire, caminin kuzey ve doğu tarafında olmak üzere iki bölümde toplanmıştır. Augustus Tapınağı'nı da içine alan doğu tarafındaki hazire, daha büyük bir alana yayılmıştır. Bu bölümün içinde daha eski mezarların bulunduğu bilinmektedir. Kuzey ve doğu tarafta yer alan hazireler 1940-1941 yılında yapılan düzenlemeler sırasında kaldırılmıştır.

Buradaki mezarların bir bölümü Tacettin Sultan Camisi bahçesine taşınmıştır. Külliye'nin haziresine, İsmet İnönü'nün 1924 yılında ölen kayınvalidesi Ayşe Saadet Hanım'ın da gömüldüğü bilinmektedir. Ayşe Saadet Hanım'ın mezarı, 1953 yılında Cebeci Asri Mezarlığı'nda bulunan aile kabristanına nakledilmiştir.

Hacı Bayram Veli Türbesi: Hacı Bayram Veli Türbesi, Hacı Bayram Veli'nin öldüğü yıl olan Hicri 833 (*Miladi, 1429-1430*) yılında yaptırılmıştır (*Öney, s.115*). Türbe içinde, Hacı Bayram-ı Veli'nin sandukası ile birlikte toplam dokuz adet sanduka bulunmaktadır. Diğer sekiz sanduka Hacı Bayram Veli'den sonra gelen Bayramilik Tarikatı'na mensup şeyhlere aittir.

İsmail Fazıl Paşa Türbesi: Ali Fuat Cebesoy'un babası olan İsmail Fazıl Paşa, 1853 Girit doğumludur. ilk mecliste Nafia (*Bayındırlık*) Bakanlığı görevinde bulunmuştur. 18 Nisan 1921 tarihinde öldüğünde eski muvakkithaneye defnedilmiştir (*Türkmen, s.140*). Ailesi sonradan paşanın mezarını İstanbul'daki aile mezarlığına nakletmek istemiştir. Bunun üzerine mezar buradan taşınmıştır.

Nezihe Hanım Çeşmesi: İsmail Fazıl Paşa Türbesi'nin (*eski muvakkithane*) bitişiğinde bulunan çeşmeyi, Hacı Bayram Tekkesi'nin son şeyhlerinden Mehmet Tayyip Baba'nın (*ölümü 1920*) annesi için yaptırdığı bilinmektedir. Aynalık bölümünün üst tarafında gövdede kullanılan çinileri ile Ankara'nın en gösterişli çeşmelerinden biri olduğu söylenebilir. 1940'lı yılların başında camide yapılan onarım sırasında çeşmenin kaldırıldığı düşünülmektedir.

Ak Medrese: Roma Dönemi'nde başlangıçta Paganist tapınak olarak kullanılan, Hristiyanlığın kabulü sonrası kiliseye çevrilen Augustus Tapınağı'nın bitişiğine, Hicri 831 (*1427-28*) tarihinde Hacı Bayram Camisi yapılmıştır. Caminin yapılmasından sonra, Augustus Tapınağı içindeki kilise iptal edilmiş ve tapınağın içi 10 hücreye bölünerek medrese olarak kullanılmaya başlanmıştır. Beyaz mermer duvarları nedeniyle 'Ak Medrese' adıyla anılmıştır. Kaynaklarda 'Beyza Medresesi' adıyla da geçmektedir. Medresenin 19. yüzyılın son çeyreğinde bakımsızlıktan kullanılmaz duruma geldiği anlaşılmıştır.

Hacı Bayram Veli İmarethanesi ve Zaviyesi: Hacı Bayram Veli'nin yaptırmış olduğu küçük tekke binası tarikatın gelişimine bağlı olarak sonraki yıllarda ek yapılarla genişletilmiş ve bir dergah haline dönüştürülmüştür. Dergahın imarethanesinde düzenli olarak yoksullara yemek dağıtıldığı bilinmektedir. Caminin ön avlusunda olduğunu bildiğimiz dergaha ait yapılardan imarethane ve zaviye binası, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılı sonrasında kullanım dışı kalmıştır. Bu alanda bulunan yapılar 1940 yılında başlatılan restorasyon ve çevre düzenlemeleri sırasında yıkılmıştır.

Ev Hamamı: Hacı Bayram Veli Külliyesi'ni oluşturan binalardan oda biçiminde küçük bir kalıntı, günümüzde Hacı Bayram Cami avlusu içinde, güneybatı yönde varlığını sürdürmektedir. 1972 yılında cami çevresi düzenlenirken bitişiğindeki evin yıkılması sonrası görünür duruma gelen kalıntının, Hacı Bayram Zaviyesi harem bölümündeki bir ev hamamına ait olduğu anlaşılmıştır (*Erdoğan s.138*).

Hacı Doğan Mescidi

Hacı Doğan Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Mescit, Altındağ İlçesi Anafartalar Mahallesi sınırları içinde, Hacı Doğan Mahallesi Konuklar Sokak üzerinde yer almaktadır. Mescide ulaşmak için, Ulus'ta Şehit Teğmen Kalmaz Caddesi (*Posta Caddesi*) üzerinden İbadullah Cami'nin yanına inmek ve buradan Taşdöşeme ve Konuklar Sokak'ı takip etmek gerekmektedir.

Tarihi bilgiler: Mescidin yapım yılını gösteren bir kitabesi bulunmamaktadır. Mescidin mihrabının diğer Ankara mihrapları ile karşılaştırılması sonucu 15. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olduğu tahmin edilmiştir (*Eskici, s.87*). Bazı kaynaklarda 14.-15. yüzyıl yapımı olabileceği belirtilmektedir (*Öney, s.48*).

Mescidin 1522 tarihli tahrir defterinde yıllık 700 akçe geliri olduğu görülmektedir. 1530 tarihli tahrir defterinde 'Hacı Doğan Mahallesi Mescidi' adıyla kayıtlıdır (*Erdoğan, Osmanlı'da Ankara, s.143*). Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'îye Sicil kaydında, Hacı Doğan Mescidi Mütevellisi Kayabalı'nın, mahalle vakfına ait paraları zimmetinde tutan kişilerden bu paraları istediğine ilişkin bir kayıt bulunmaktadır (*Ongan, s.180*).

Yapısal özellikleri: Dikdörtgen planlı sade bir yapı olan mescit, kerpiç duvarlı, ahşap tavanlı ve kiremit çatılıdır. Son cemaat yeri ve minaresi bulunmayan mescidin, giriş kapısının sağında yer alan ahşap çıkma şeklinde yapılmış, küçük bir balkonu bulunmaktadır. Bu balkonu eskiden minare gibi ezan okumak için kullanıldığı bilinmektedir (*Konyalı, s.44*).

Hacı Doğan Mescidi mihrabı ile önem kazanmış Ankara mescitleri arasındadır. İç içe üç bordür ile çevrelenmiş olan mihrap, alçı kalıp kullanılarak yapılmıştır. Kenar çerçevesi dışarı doğru hafif çıkıntılı olarak düzenlenmiş olan mihrabın üzeri günümüzde yağlı boya ile boyanmış durumdadır. Tavana kadar uzayan mihrabın üstünde, çevresi bitkisel süslemelerle düzenlenmiş olan bir pano yer almaktadır. Panoda Kur'an'dan bir sure yazılıdır. Mihrap üzerinde, mihraba gömülmüş şekilde mavi renkli 3 kase dikkati çekmektedir (*Erdoğan, Osmanlı'da Ankara, s.143*).

Onarımlar: Hacı Doğan Mescidi'nin 1936, 1948, 1970 ve 2008 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıldığı bilinmektedir (*M. Nuri Dağ, Ayşe Sanem İnan, s.74*).

Hacıdoğan Çeşmesi: Hacı Doğan Mescidi'ne ait olan çeşme, muhtemelen daha sonraki dönemlerde (*18. ya da 19. yüzyıl*) yapılmıştır. Kitabesi bulunmamaktadır. Bugün kullanılmayan çeşme yıkıntı halindedir.

Hacı İlyas Cami (*Buryacı Cami*)

Hacı İlyas Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

1924 Ankara Haritası'nda 'Buryacı Cami' adı ile gösterilen, bazı kaynaklarda 'Boryacı' şeklinde yazılan caminin, haritadaki konumu esas alındığında Hacı İlyas Cami olduğu anlaşılmaktadır (*Farsça bûriyâ kelimesinden dilimize girdiği bilinen Buryacı kelimesi, hasırcı, hasır yapım işi ile uğraşan kişi anlamındadır. Nitekim eski Ankara'da caminin bulunduğu mahallede hasırcıların oturduğu bilinmektedir. 1981 yılında bu semtte hizmete giren alt geçide 'Hasırcılar Geçidi' adı verilmesi mahallenin eski adıyla bağlantılıdır*). Hacı İlyas Cami günümüzde Hacettepe Üniversitesi Merkez (Sıhhiye) Kampüsü içinde yer almaktadır. Kampüsün bulunduğu alanda Osmanlı Dönemi'nde var olan Buryacı Mahallesi'ne adını veren caminin, Cumhuriyet Dönemi kaynaklarında, Kırgız Mahallesi'nde Güner Sokak ile Yeniyay Sokak'ın kesiştiği köşede yer aldığı belirtilmektedir (*Öney, s.69*).

Tarihi bilgiler: Caminin kitabesi yoktur. Mübarek Galip, okuduğu bir kitabeye dayanarak banisinin 'Enverzade İbrahim Ağa' olduğunu söylediği caminin, Hicri 1116 (*Miladi 1704*) yılında yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca mescidin çevresinde İbrahim Ağa'nın torunlarının oturduğu, tavanı ve duvarları nakışlarla süslü olan bir ev bulunduğu, evin yapım tarihinin Hicri 1132 (*Miladi 1719*) olduğu bilgisini vermektedir (*Galip, s.37*).

Gönül Öney, Mübarek Galip'in okuduğu kitabenin camiye ait olmadığını, caminin giriş kapısı karşısında yer alan çeşmeye ait olduğunu belirtmektedir. Öney, bu kitabe okunan 1704 tarihinin caminin stiline uygun olduğunu söylemektedir (*Öney, s.70*). İbrahim Hakkı Konyalı da kitabenin çeşmeye ait olduğunu belirtmekte ve çeşmenin caminin karşısında Hidayet Efendi'nin evinin altında olduğunu yazmaktadır. Konyalı, Ankara taşından yapılmış olan çeşmenin Ankara'nın en eski çeşmelerinden biri olduğu ve üzerinde güçlükle okunan iki kitabenin yer aldığı bilgisini vermektedir (*Konyalı, s.44*). Sözü edilen çeşme ve kitabeler günümüze ulaşmamıştır (*Eskici, s.131*).

Bekir Eskici, Hacı İlyas Camii mihrabının 18. yüzyıl başlarında yapılmış olabileceğini belirttikten sonra, 1713 Leblebicioğlu Cami, 1714 Hacı Bayram Cami mihrapları ile Hacı İlyas Cami mihrabının aynı kalıplardan çıkmış olduğunu söylemektedir. Çeşme kitabesi de dikkate alındığında caminin yapım tarihi olarak verilen 1704 tarihinin doğru kabul edilebileceği anlaşılmaktadır (*Eskici, s.131*). Abdülkerim Erdoğan, caminin Dürriyadelerin atası olarak bilinen Ankaralı Hacı İlyas Efendi tarafından yaptırılmış olma ihtimali üzerinde durmaktadır (*Erdoğan, Osmanlı'da Ankara, s.209*).

Yapısal özellikleri: Hacı İlyas Cami, dikdörtgen planlıdır. Ahşap olan tavan sütunsuz olarak duvarlar üzerine oturtulmuştur. Kerpiçten yapılmış olan duvarları günümüzde sivalidir. Son cemaat yeri olmayan caminin doğu cephesine, abdest alma yeri eklenmiştir. Çatısı alafranga kiremit kaplıdır. Kuzeybatı yönünde silindirik yapıda ahşap bir minaresi bulunmaktadır. İnce yivli bir yapı gösteren minarenin şerefesi oyma motiflerle süslenmiştir. Caminin giriş kapısı doğu tarafındadır. Kuzey tarafta bir kapısı daha bulunmakla birlikte kullanılmamaktadır. "Giriş kapısı

Hacı İlyas Cami 2017 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

üzerinde 17. yüzyıl sonu ya da 18. yüzyıla tarihlenen Kütahya yapısı çini bir pano yer almaktadır. Pano da mavi üzerine sarı kufi yazı ile Besmele yazılmıştır.” (Öney, s.69).

Harim: Caminin içinde tavan süslemeleri dikkat çekicidir. Dönem camilerinde ortak olan kasetleme işçiliği ile tavanın karelere bölünmesi uygulamasına bu camide de rastlanmaktadır. Karelerin köşelerinde, üzerine çiçek motifleri boyanmış kare biçimli küçük parçalar çakılmıştır. Tavanın ortasında altıgen biçimli büyük bir rozet (*tavan göbeği*) yer almaktadır. Göbeğin ortası iç içe geçme çokgenler ile doldurulmuştur. Caminin tavana kadar yükselen mihrabı alçıdandır. Kalıplama tekniği ile yapılmış olan mihrabın üzeri bugün yağlı boya ile boyalıdır. “Mihrap tavan hizasında bir sıra palmet ile sonlanmaktadır. Palmetler 3 yapraklıdır. Mihrap nişi etrafında farklı genişliklerde 4 sıra bordür yer almaktadır. Mihrap alınlığında sülüs yazı ile yazılmış 3 panoda Kur’an’dan sureler (*Cin suresi 18. Ayet*) yer almaktadır.” (Eskici, s.128-129). Yeni olan minberi ahşaptandır. Minber, kadınlar mahfili ve müezzin kürsüsü günümüzde pembe yağlı boya ile boyanmış durumdadır.

Onarımlar: 1954-1956 yılları arasında, 1975 yılında ve son olarak da 2010 yılında onarım görmüştür (*Daha fazla bilgi için bakınız, Hacı İlyas Cami, <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37296>*).

Hacı İlyas Cami Çeşmesi: Eskiden Hacı İlyas Cami’nin giriş kapısının karşısında yer aldığı bilinen çeşme, günümüze ulaşmamıştır. Kitabesinden çeşmenin, Hicri 1116 (*Miladi 1704*) yılında, Enverzade İbrahim Ağa tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmıştır (*Galip, s.37, 122*).

Hacı İvaz Mescidi (*Helvai Mescidi*)

Bazı kaynaklarda ‘Hacı Ayyaz Mescidi’ ve ‘Helvai Mescidi’ şeklinde yazıldığı görülmektedir. Eski kaynaklarda mescidin Samanpazarı semtinin Koyunpazarı Mahallesi’nde, Tilkicik Sokak ile Uzunyayla Sokak’ın kesişme noktasında olduğu belirtilmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı ise, mescidin Hacı İvaz Mahallesi’nde bulunduğunu söylemektedir (*Konyalı, s.53*). Mescit günümüzde Sakarya Mahallesi sınırları içinde Tilkicioğlu Sokak üzerindedir. Altındağ Belediyesi’nin doğu tarafındadır. Ulucanlar Caddesi üzerinden ayrılan Enez Sokak takip edildiğinde caminin önüne çıkmaktadır. Bu bölge bugün ‘Hamamarkası Restorasyon Alanı’ içinde kalmaktadır. Helvai adlandırması mescidin bulunduğu mahalle ile bağlantılıdır. Eskiden Hacı İvaz Mahallesi ve Helvai Mahallesi’nin bitişik olduğu bilinmektedir (*Beyazıt, s.180*).

Tarihi bilgiler: Mescidin yapımı hakkında bilgi veren kitabesi bulunmamaktadır. Mescidin kim tarafından ve ne zaman yapılmış olabileceği konusunda detaylı ilk yorumu Mübarek Galip yapmıştır. Galip’e göre mescidi yaptıran kişi Hacı İvaz Paşa olmalıdır. Paşanın 1402 yılında Ankara Savaşı’nın çıkması üzerine Bursa’ya gittiği ve Yeşil Cami’nin inşaatı ile ilgilendiği bilinmektedir. Paşanın Ankara’da bulunduğu dönemde savaş öncesinde Hacı İvaz Mescidi’ni yaptırdığı düşünülmektedir (*Galip, s.28*). İslam Ansiklopedisi’nde de Mimar Hacı İvaz Paşa’nın ilk eserinin Ankara’daki mescit olduğu belirtilmektedir (*Özcan, C.14, s.485*). Mübarek Galip’in bu yaklaşımı doğru kabul edildiğinde, mescidin 15. yüzyılın başında

Hacı İvaz Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Fotoğrafta Hacı İvaz Mescidi haziresinden günümüze ulaşan üç mezar görülüyor. Mezarlardan en sağda bulunanı, Seyhanlı Aşireti'nden Haydar Efendi'nin zevcesi Hacı Rasime Hanım'a (1322/1324-1906), ortadaki, hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhammed Emin Bey'e, onun solunda bulunan ise Süvari Alayı Komutanı Kaymakam Ahmed Selim Bey'e (1325/1907-8) aittir (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

yapılmış olduğunu söylemek mümkündür. Nurettin Can Gülekli de aynı yaklaşımı dile getirmektedir (*Gülekli, s.124*). Bekir Eskici, mescidin son cemaat yerinde bulunan ve bugün büyük oranda bozulmuş mihrap üzerindeki süslemeler ile harimdeki mihrap ve yapıdaki diğer süslemelerin 15. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olabileceğini belirtmektedir (*Eskici, s.72*). Gönül Öney de, mescitteki süslemelerle Bursa Yeşil Cami süslemeleri arasında benzerlikler olduğunu dile getirmiştir (*Öney, s.31*).

Yapısal özellikleri: Hacı İvaz Mescidi dikdörtgen planlıdır. Taş kaide üzerinde kerpiç duvarlı, ahşap tavanlı ve kiremit çatılı olarak yapılmıştır. Başlangıçta minaresi olmayan mescidin kuzeybatı köşesine, 1963 yılındaki onarım sırasında silindirik yapılı ahşap bir minare eklenmiştir. Bu onarım sırasında mescidin alaturka olan kiremitleri de alafrangaya çevrilmiştir.

Günümüzde camekanla kapatılmış durumda olan son cemaat yeri 8 ahşap sütun ile taşınmaktadır. 1990'lı yıllarda yapılan onarım sırasında son cemaat yeri 2 katlı

hale getirilmiş ve üst kat kadınlar mahfili olarak düzenlenmiştir. Ayrıca alt katın kuzey tarafına tuvalet ve abdest alma yeri yapılmıştır. Harimde bulunan kadınlar mahfili ise kaldırılmıştır. Günümüzde kadınlar mahfiline son cemaat yerinin dışından kuzeydoğu köşeden ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır.

Son cemaat yeri: Son cemaat yerinde, harime giriş kapısının iki yanında birer mihrap bulunmaktadır. Ancak bu mihraplar oldukça deforme durumdadır. Kapının sağ tarafında bulunan mihrap nişinin alt tarafı pencere haline getirilmiştir. Gönül Öney harime girişi sağlayan kapı üzerinde duvara gömülmüş vaziyette mavi-beyaz renkli Milet (*İznik*) işi çini bir tabak olduğunu, tabağın özellikleri dikkate alındığında 14. yüzyıl sonu ya da 15. yüzyıl başına tarihlenebileceğini belirtmiştir. Öney, bu tabağın mescidin tarihlenmesinde önemli bir veri olduğunu söylemektedir (*Öney, s.32*). Yıldız Demiriz, 1979 yılında seramik tabağın bir fotoğrafını yayınlamıştır (*Demiriz, s.200*). Bu tabak günümüzde yerinde değildir. Tabağın 1996 yılında çalındığı belirtilmektedir (*Beyazıt, s.189*). Son cemaat yerinin batı duvarı üzerinde içi bitki motifleri ile süslenmiş kemerli, alçı kalıp bir pano bulunmaktadır (*Demiriz, s.197 ve 200*). Buraya asma kat yapılıncaya kadar, üst katta kadınlar mahfili içinde kalmıştır.

Harim: Günümüzde harime giriş yeni olan sade ahşap bir kapı ile sağlanmaktadır. Harimin tavanı 2 parça halinde düzenlenmiştir. Parçaların ortasında yer alan çam ağacından kalın bir sütun, tavanın ahşap kirişlerini taşımaktadır. Ahşap sütunun üzerine, Dor stilinde devşirme mermer bir sütun başlığı yerleştirilmiştir (*Öney, s.32*). Ayrıca harimin doğu ve batı duvarları içine gömülmüş taşıyıcı iki ahşap sütun daha bulunmaktadır. Harimin kuzeyinde bulunan duvarda, giriş kapısının üst tarafında sekizgen kenarlı büyük bir pano vardır. Çevresi palmet motifleri ile süslü olan panonun en dışında, çiçek motifli bir bordür yer almaktadır (*Türkiye’de vakıf abideler ve eski eserler I, s.447*). Panonun merkezinde büyük bir yıldız ve yıldızın ortasında, kapı girişine benzer Milet (*İznik*) işi bir çini tabak bulunmaktadır (*Öney, s.33*).

Mescidin mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Ortasında 5 kenarlı bir niş vardır. Nişin üzeri mukarnalıdır. Nişin etrafını 3 bordür dolaşmaktadır. En dıştaki bordürde ayetler, ortadaki geometrik desenler, en içtekinde de bitkisel süslemeler görülmektedir. Mihrap alınlığında sülüs ile yazılmış bir ayet yer almaktadır (*Öney, s.33*). Ahşap minberi yenidir.

Onarım: 1963’de, 1990’lı yıllarda ve 2007 yılında onarım geçirdiği bilinen mescidin, ‘Hamamarkası’ bölgesi düzenlenme çalışmaları sırasında bakımı yapılmış ve kuzey tarafında bitişik haldeki yapılar yıkılarak mescidin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Hazire: Mescidin haziresi doğu cephesinde yer almaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı burada eski Ankara müftülerinden Bademli Zade Abdullah Efendi’ye ait bir mezar bulunduğunu belirtmektedir (*Konyalı, s.54*). 90’lı yıllarda yapılan düzenlemeler sırasında, doğu cephesinde bulunan hazire iptal edilmiş ve burada kalan 3 mezar

ön bahçeye taşınmıştır. Günümüzde ön bahçede bulunan mezarlardan güneyde bulunan Seyhanlı Aşireti'nden Haydar Efendi'nin zevcesi Hacı Rasime Hanım'a (1322/1324-1906) ortadaki, hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhammed Emin Bey'e, onun diğer yanında (*kuzeyde*) yer alan ise Süvari Alayı Komutanı Kaymakam Ahmed Selim Bey'e (1325/1907-8) aittir (*Beyazıt, s.182*).

Hacı Musa Cami

Hacı Musa Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Eski kaynaklarda Demirtaş Mahallesi, Eski Yol Sokak üzerinde yer aldığı belirtilen cami, Eski Yol Sokak ile Küçük Gelin Sokak'ın kesiştiği köşede bulunuyordu. Günümüzde bu sokakların hepsi iptal edilmiştir. Bu alanda yer alan evler yıkılmış ve çevre düzenlemesi yapılarak cami ortaya çıkartılmıştır. Cami, bugün Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sıhhiye*) Kampüsü içindedir. Altındağ Belediyesi'nin güneydoğusunda kalan camiye, Talatpaşa Bulvarı üzerinden merdivenle bağlantı sağlanmıştır.

Tarihi bilgiler: 1522 tarihli Ankara Evkaf Defteri'nde, mescidin yıllık 4.148 akça geliri olduğu görülmektedir. 1571 tarihli defterde ise mescide ilişkin bir vakıf kaydı bulunmaktadır. 1522 ve 1571 tarihlerinde ibadethane 'Mescit-i Hacı Musa' şeklinde kaydedilmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.275*). Hacı Musa Cami'nin giriş kapısı üzerinde iki kitabe yer almaktadır. Bunlardan kapının solundaki yapım, diğeri ise onarım kitabesidir. Rika yazı ile yazılmış onarım kitabesinde

*Hacı Musa Cami
(Fotoğraf: Uğur
Kavas Arşivi, Yıldız
Albümleri'nde
Ankara, s. 97).*

caminin Hicri 1342 (*Miladi 1923*) yılında Evkaf İdaresi tarafından onarıldığı belirtilmektedir (Öney, s.72).

Sülüs yazı ile yazılmış yapım kitabesinde ise caminin Hacı Musa oğlu Seyfeddin tarafından yaptırıldığı belirtilmekte ve hicri olarak yapım yılı yazmaktadır. Ancak kitabede yazan tarih çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunmuştur. E. Mamboury (s. 230) ve Mübarek Galip, H. 825 (*M. 1422*) tarihini vermektedir. Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler Cilt I, kitabında da aynı tarih verilmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı ve Gönül Öney, H. 895 (*M. 1490*) tarihini verirken, Abdülkerim Erdoğan H. 835 (*M. 1432*) tarihini vermiştir (Erdoğan, *Altındağ’ın Manevi Coğrafyası*, s166).

Caminin mihrabı ile kalem işi süslemelerinin yapım özellikleri göz önüne alındığında, 17. yüzyıl sonu ya da 18. yüzyılın ilk yarısına ait oldukları belirtilmiştir

Hacı Musa Cami yapım kitabesi. Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan kitabede, sülüs yazı ile caminin Hacı Musa oğlu Seyfeddin tarafından yaptırıldığı belirtilmekte ve hicri olarak yapım yılı yazmaktadır. Kitabede yazan tarih, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunmuştur (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

(bakınız Öney ve Eskici). Bu durum cami kitabesindeki tarih ile uyumlu değildir. Araştırmacılar, günümüze ulaşmamış muhtemelen aynı yerde bulunan 15. yüzyıl yapısı Hacı Musa Cami'ne ait yapım kitabesinin, 17. ya da 18. yüzyıl ilk yarısına tarihlenen bu camiye monte edildiği görüşündedir (Öney, s.72). Bu konuda diğer bir yaklaşım ise, caminin 17. ya da 18. yüzyıl ilk yarısına onarım gördüğü, onarım sırasında mihrabının yenilendiği ve kalem işi süslemelerin yapıldığı şeklindedir (Erdoğan, Osmanlı'da Ankara, s.158).

Yapısal özellikleri: Hacı Musa Cami, dikdörtgen planlıdır. Kesme taş temel üzerine ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılı olarak yapılmıştır. Caminin ön cephesinde bulunan son cemaat yeri, tuğla örgülüdür ve camekanla kapatılmıştır. Son cemaat yeri, sivri kemerli 3 girişe sahiptir. Bu kemerlerden ortada bulunanı iki devşirme mermer sütunla taşınmaktadır. Kemerlerin üzerinde uzunlamasına dikdörtgen 3 pencere yer almaktadır. Harimin ahşap olan giriş kapısı, caminin ilk yapıldığı dönemden (15. yüzyıl) kalmadır. Kapı kanatları oyma tekniği ile yapılmış kaliteli bir işçiliğe sahiptir (Öney, s.70-71). Her iki kapı kanadının üst kısmında Kelime-i Tevhid, altında ise Cin Suresi 18. ayet tekrar edilerek yazılmıştır (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.277). Caminin kuzeybatı köşesinde taş kaideli, tuğla örgülü, tek şerefeli minaresi yer almaktadır. Şerefenin altında 'kirpi saçak' şeklinde bir süsleme bulunmaktadır. Minaresi yenileme sırasında biraz yükseltilmiştir.

Hacı Musa Cami'nin pencere kenarından birinde yer alan kalem işi süslemeler ve Kelime-i Tevhid (La ilahe illallah, Muhammedün Resulullah) yazısı. Kelime-i Tevhid, "Allahtan başka tanrı yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir" anlamındadır (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

Harim: Caminin son cemaat yerinden ahşap bir merdivenle kadınlar mahfiline çıkılmaktadır. Cami ahşap tavanlıdır. Tavanı taşıyan sütun ya da destek gibi bir unsur kullanılmamıştır. Tavan kasetleme işçiliği ile (*ahşap çıtalarla karelere bölünerek*) yapılmıştır. Kasetlerin kesiştiği noktalarda bulunan küçük kare plakalarda boyama çiçek motifleri vardır. Tavan kenarlarında yer alan 2 sıra bordür içinde de aynı şekilde çiçek motifleri bulunmaktadır. Tavanın ortasında altıgen biçimli bir tavan göbeği yer almaktadır. Tavan göbeğinde geometrik desenler kullanılmıştır. Pencerelerin ahşap kenarlarında da çiçek desenli boyamalar dikkati çekmektedir (Öney, s.71). Tavan ve pencere kenarlarındaki nakışlar orijinal değildir. Bazı nakışların altında daha eski nakışlar fark edilmektedir (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, s.380).

Hacı Musa Cami mihrabı, alçı kalıp yapılmıştır. Ortadaki nişin etrafını 3 sıra bordür çevrelemektedir. Mukarnaslı olan nişin içinde arabesk süslemeler dikkati çekmektedir. Mihrabın alınlığında ise, Kur'an'dan bir surenin yer aldığı 2 sıra sülüs yazı pano yer almaktadır (Öney, s.71).

Caminin ahşap minberi, devrine ait orijinal özelliktedir. Sivri kemerli bir kapısı vardır. Kapı kanatları bulunmamaktadır. Yan aynalıkları ve aynalık korkulukları geometrik desenlidir. Aynalık tepesinde kurandan bir ayet ve palmet sırası görülmektedir. Külâhı yenilenmiştir.

Onarımlar: Cami, son dönemlerde, 1975 ve 2006 yıllarında onarım görmüştür. 2006 yılındaki onarım sırasında camiye bitişik eklenti yıkılmış, caminin çevresi park olarak düzenlenmiştir.

Hacı Musa Çeşmesi: Caminin çeşmesi minarenin batı tarafında, eskiden minareye bitişik bir ev üzerine monte edilmiş vaziyette bulunuyordu. Bu yapı günümüzde kaldırılmıştır. Çeşmenin Hanımpınarı kaynağından su kullandığı bilinmektedir. Kitabesinde Hicri 1284 (*Miladi 1867*) yılında Hafize Hatun tarafından onarıldığı belirtilmektedir.

Hacı Seyyid Cami

1924 Ankara Haritası'nda, Hacı Seydi Mahallesi'nde Ağazade Sokak üzerinde bir cami ya da mescit işaretlendiği görülmektedir. Adı yazılmamış olan mescidin, bulunduğu konum itibarıyla Hacı Seyyid Cami olduğu anlaşılmaktadır. Eski kaynaklarda caminin Gazeller Sokak ile Göksu Sokak'ın kesişme noktasında bulunduğu belirtilmektedir. Hacettepe Üniversitesi kampüs alanı düzenlenirken bu sokaklar iptal edilmiştir. Cami günümüzde, Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sıhhiye*) Kampüs alanı içinde, Tacettin Camisi'nin batısında, Tıp Fakültesi Kütüphanesi binasının önünde bulunmaktadır.

Tarihi bilgiler: Yapının tarihini veren bir belge ya da kitabe yoktur. Tamamen yenilenmiş durumda olan mescidin tarihlenmesi mihrabına göre yapılmaktadır. Gönül Öney, mihrap stiline göre mescidin 14.-15. yüzyılda yapılmış olabileceğini

Hacı Seyyid Cami 2019 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

belirtmektedir (Öney, s.48). Bekir Eskici ise, mihrabının Geneği, Hacı Doğan ve Rüstem Naal mescitlerine benzerliğinden hareketle yapının 15. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceği üzerinde durmuştur (Eskici, s.94). 1571 tarihli evkaf defterinde, Hacı Seydi'nin yaptırdığı mescit için bir vakıf kaydı bulunmaktadır. Bu vakıf kaydından mescide, Bazar-ı Kehle yakınlarında 6 dükkân ve Saniye Hatun Köprüsü yakınında bir mezranın vakfedildiği ve vakfın gelirinin yıllık 294 akçe olduğu anlaşılmıştır (Şehr-i Kadim Ankara, C.3, s.371).

Yapısal özellikleri: Dikdörtgen planlı olan yapı taş temelli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı, kiremit çatılıdır. Basit bir yapı olan caminin kuzey tarafında eskiden ön cephesi açık olan son cemaat yeri bulunuyordu. İki duvara gömülü 4 ahşap direk taşıyan son cemaat yerinin ön tarafı sonradan kapatılmıştır. Bu bölüme, ahşap bir kapı ile kapının iki tarafına büyük pencereler ilave edilmiştir. Eskiden mescit olan yapının 1940'lı yıllarda minberi ve minaresi bulunmadığı bilinmektedir (Konyalı, s.48). Yapının sonraki yıllarda kuzeybatı köşesine teneke bir minare eklenmiştir (Öney, s.48). 1975 yılında cami esaslı bir şekilde onarılmıştır. Bu onarım sırasında sonradan eklenen minaresi iptal edilmiştir (Şehr-i Kadim Ankara, C.3, s.371). Yapının doğu tarafında günümüzde olmayan bir çeşmesinin bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır (Konyalı, s.48 ve Öney, haritalar pafta III).

Harim: Harimin ahşap olan tavanı duvarlarla taşınmaktadır. Tavanının kenarlarında görülen profil konsol sırası, kadınlar mahfilinin ortalarına gelmeden kesilmektedir (Öney, s.49). Kalıplama tekniği ile yapılmış olan alçı mihrabının ortasında 4 köşeli bir niş yer almaktadır. Üstü mukarnaslı olan nişin iki kenarında zar başlıklı sütunceler göze çarpmaktadır. Nişin içi, geometrik desenlidir. Niş çevresi 3 sıra bordür ile çevrelenmiştir. En dış sırada Kelime-i Tevhit tekrarı, ortada mukarnas sırası ve en içte geometrik süslemeli bir bordür bulunmaktadır. Mihrap alınlığında Kur'an'dan bir surenin yer aldığı pano yer almaktadır (Öney, s.49). Yeni olan ahşap minberi yapıya sonradan ilave edilmiştir.

Onarımlar: Son dönemlerde 1975 ve 2011 yılında onarım görmüş ve yenilenmiştir.

Hacı Seyyid Çeşmesi: Eskiden Hacı Seyyid Camisi önünde olduğu belirtilen çeşme, günümüze ulaşmamıştır.

Hallaç Mahmut Mescidi (Kubbeli Mescit)

Hallaç Mahmut Mescidi, 1924 Ankara Haritası'nda yanlış olarak 'Kavaklı Mescidi' şeklinde kaydedilmiştir. Her iki mescit aynı sokak üzerinde bulunmakla birlikte birbirinden farklıdır (Kavaklı Mescidi, Baklacı Mescidi'nin diğer adıdır). Kaynaklarda mescidin Ulus'ta Doğanbey Mahallesi, Hayırlı Sokak üzerinde bulunduğu belirtilmektedir. Günümüzde Anafartalar Mahallesi sınırları içinde kalan yapı, Anafartalar Caddesi'nden Sebze Hali yönüne ayrılan Susam Sokak üzerinde bulunmaktadır. Ulus Sebze Hali'nin batı tarafında, Türk Telekom Ankara İl Müdürlüğü'nün bitişiğindedir. Günümüzde mescidin tabelasında 'Hallaç Mahmut Camii' yazmaktadır.

Hallaç Mahmut Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Tarihi bilgiler: Mescidin giriş kapısı üzerinde yer alan 2 satırlık Arapça kitabesinde, Ali oğlu Abdullah (*Abdullah Bin Ali*) tarafından Hicri 952 (*Miladi, 1545-1546*) yılında yaptırıldığı belirtilmektedir. Vakıf kayıtlarında da 952 yılında yapıldığı kayıtlıdır. Ancak tarih konusunda farklı bazı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Mübarek Galip, kitabedeki tarihi Hicri 902 (*Miladi 1495-1496*) olarak okumuştur (*Galip, s.29*). Abdülkerim Erdoğan, mescidin 1530 tarihli tahrir defterinde adının geçtiğini belirterek yapım tarihinin daha eski olması gerektiğine dikkat çekmekte ve 952 tarihinin onarım kitabesi olabileceğini söylemektedir. 1583-1584 tarihli Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili'nde, Hallaç Mahmut mütevellisinin adına rastlanmıştır (*Ogan, s.114*).

Yukarıda bahsedilen 2 satırlık Arapça kitabenin hemen üzerinde 8 satırlık bir kitabe daha bulunmaktadır. Bu kitabe, doğrudan doğruya boya ile taşaya yazılmıştır. Kitabede, mescidin Hicri 1323 (*Miladi, 1905*) tarihinde Hacı Hakkı tarafından tamir edildiği yazılıdır (*Öney, s.59*). Günümüzde kitabenin üzeri yağlı boya ile boyanmış ve önüne yapılan eklenti ile kitabe görünmez hale getirilmiştir.

Yapısal özellikler: Hallaç Mahmut Mescidi kare planlı ve kubbeli bir yapıdır. Fazla büyük olmayan ana mekanını, sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş tek bir kubbe örtmektedir. Bu nedenle 'Kubbeli Mescid' şeklinde adlandırılmıştır. Kasnak kısmında dışa açılan tepe pencereleri renkli camlıdır. Kubbeye geçiş içte mukarnaslarla süslü köşe trompları ile sağlanmıştır (*Öney, s.58*). Kubbesi kurşun kaplıdır. Halk arasında '93 Harbi' olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ankara'da kurşun

Hallaç Mahmut Mescidi. Fotoğrafta Türk Telekom Ankara İl Müdürlüğü binası inşaatı sırasında mescidin etrafının kazıldığı görülüyor. Fotoğrafın en solunda Erzurum Oteli, onun yanında Avrupa Oteli yer alıyor. En sağda ise yanan Modern Çarşı binası dikkati çekiyor (Fotoğraf: Fikri Aktan Arşivi).

kaplı kubbeleri olan cami-mescit ve türbe gibi yapıların kubbelerindeki kurşunlar sökülmüş ve mermi yapımında kullanılmıştır. Bu dönemde Hallaç Mahmut Mescidi'nin de kubbesindeki kurşunların alındığı bilinmektedir. Mescitte 1950-1955 yılları arasında yapılan onarım ve düzenlemeler sırasında kubbe tekrar kurşun kaplanarak eski haline getirilmiştir (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, s.435).

Minaresi olmayan mescidin duvarları kesme taş örgüdür. Taş örgü arasına, yapıyı yatay olarak bölecek şekilde 3 sıra tuğla dizisinden oluşan 2 bölüm eklenmiştir. Tuğlaların yapıya estetik bir görünüm kazandırdığı söylenebilir. Mescidin alttaki pencereleri demir parmaklıklı ve dikdörtgen biçimlidir. Giriş bölümü haricinde her cepheye birer tane yerleştirilmiş olan üsteki pencereleri ise sivri kemerlidir. Kemerli olan pencerelerin kenarları tuğla örgü olarak düzenlenmiştir. Mescidin giriş kapısı kuzey taraftadır. Kapının iki yanında sivri kemerli bir niş içine alınmış iki pencere yer almaktadır. Pencere kenarları tuğla örgüdür.

Mescidin giriş kapısı nişi oldukça büyük yapıldır ve aynı şekilde tuğla örgü olarak düzenlenmiştir. Giriş kapısı üzeri basık yay kemerlidir. Mescidin kuzey cephesinde yapı taşları arasında çok sayıda Roma Dönemi devşirme parça kullanılmıştır. Ancak sonraki dönemlerde yapılan eklentiler bu taşları kapattığı için günümüzde çoğu görünür durumda değildir. 1989 yılında mescidi üç yönden çevreleyecek uzun bir koridor şeklinde yapıya betonarme eklenti yapılmıştır. Düzenlemelerle birlikte

mescidin kuzeyine bir tuvalet, kuzeydoğu köşesine bir şadırvan eklenmiştir (Aktan Fikri, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=69339>). Mescidin Susam Sokak tarafına bakan doğu cephesi haricinde her yönüne genişletmek amacıyla birer eklenti yapıldığından 1989 yılı sonrasında cepheler orijinal özelliğini kaybetmiştir. Güneydoğu cephesi köşesinde yer alan eklenti bölümü önceleri dükkan olarak kiraya verilmiştir. Daha sonra bu dükkan iptal edilerek Hallaç Mahmut'un mezarı buraya taşınmış ve türbe haline getirilmiştir.

Harim: Harimde yer alan alçı kalıp mihrap, dikdörtgen biçimli ve üstü mukarnaslıdır. Çevresi içte geometrik desenler, dışta ise yazı silsilesi ile süslüdür. Mihrabın üst kısmına yerleştirilmiş olan çiniler 1960 yılına ait fotoğraflarda görülmemektedir. Daha sonradan monte edilmiş olmalıdır. Mescitte 1955 yılında bitirilen yenilemeler sırasında mescidin içinin kalem işi süslemeler ile donatıldığı belirtilmektedir (Erdoğan, *Osmanlı'da Ankara*, s.166).

Fikri Aktan ise kalem işlerinin, 1967 yılında yapılmış olabileceği görüşündedir. "Yapıda bulunan kalem işleri kubbede pencere kenarlarında ve kapı girişinde yer almaktadır. Kuzey iç duvarda kapının üzerinde yer alan kalem işi ile yapılmış dikdörtgen panoda Arapça rakamlarla Hicri 1387 (*Miladi*, 1967) tarihi yer almaktadır. Kalem işleri bu tarihte yapılmış olmalıdır." (Aktan Fikri, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=69339>). Güneybatı köşesine yerleştirilmiş olan ahşap minber yenidir (Öney, s.58). Minber üzerinde kabartma yazılarla ayetler olduğu görülmektedir.

Hazire: Hallaç Mahmut Mescidi'nin kuzeybatı köşesinde eskiden, mescidin banisi olan Hallaç Mahmut'un mezarının da bulunduğu küçük bir hazire yer alıyordu. Hallaç Mahmut'un mezarı daha sonra mescidin güneydoğu köşesine taşındı ve 2000'li yılların başlarında türbe haline getirildi.

Hallaç Mahmut Türbesi: Mescidin güneydoğu cephesi köşesinde yer alan eklenti bölümündeki dükkanın iptal edilmesi sonrası, Hallaç Mahmut'un mezarı buraya taşınmıştır. Bu mezar, 2000'li yılların ortalarından sonra türbe şekline getirilerek yeniden düzenlenmiştir. Bazı kaynaklarda Hallaç Mahmut mezarının (*türbesinin*) Evliya Çelebi'nin Ankara'da ziyaret ettiği 'Er Sultan Türbesi' olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlara bağlı olarak günümüzde türbenin tabelası 'Er Sultan Türbesi' şeklinde düzenlenmiştir (*Bu belirlemenin doğru olmadığını Ankara türbelerini incelediğim kitabımda ve bloğumda anlattım. İlgilenenler bloguma <http://yavuziscen.blogspot.com/adresinden-ulaşabilirler>*).

Hamidiye Cami

İsmetpaşa Mahallesi'nde Telgraf Sokak üzerinde bulunmaktadır. İsmetpaşa semtinin Dağ Mahallesi haricinde kalan bölümleri, kentsel dönüşüm sürecinde 2017-2018 yılları içinde ortadan kaldırılmıştır. Bugün caminin bulunduğu alanda sokaklar iptal edilmiş ve burada yer alan yapıların tamamı (*Hamidiye Cami ve Kastamonu Oteli hariç*) yıkılmış durumdadır.

Hamidiye Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

İbrahim Hakkı Konyalı, Hicri 1292 (*Miladi, 1876*) yılında mahalleye Romanya ve Bulgaristan'dan getirilen muhacirler yerleştirildikten sonra, II. Abdülhamid Dönemi'nde bu caminin yaptırıldığını, bu nedenle caminin 'Hamidiye Cami' şeklinde adlandırıldığını belirtmektedir (*Konyalı, s.51*). Bu anlatımdan caminin 19. yüzyıl yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Hamidiye Cami, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı, kiremit çatılı basit bir yapıdır. Güneybatı köşesinde ince ve uzun bir minaresi vardır. Harim girişine, Telgraf Sokak üzerinde bulunan bir kapı ve koridor geçildikten sonra ulaşılmaktadır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan caminin tavanı ahşaptır. Harim, zeminden 1 metre yüksekliğe kadar fayans kaplıdır. Üst bölümleri sıvalıdır. Mihrabı yuvarlak sade bir niş şeklindedir. Kuzey tarafında betonarme olarak yenilenmiş kadınlar mahfili yer almaktadır. Caminin doğu cephesi kapalıdır. Aydınlatma batı ve güney duvarları üzerinde bulunan altı üstlü ikişer pencere ile sağlanmıştır.

Hemhüm Mescidi (*Kattani Mescidi*)

Kapısında 'Hemhüm Camii' yazan yapı, kaynaklarda 'Hemhüm Mescidi' olarak geçmektedir. 1924 Ankara Haritası'nda ise 'Kattani Mescidi' olarak adlandırılmıştır. Kaynaklarda, Ulucanlar'da, Özbekler Mahallesi Gelin Sokak'ta bulunduğu belirtilmektedir. Günümüzde mescit, Sakarya Mahallesi sınırları içindedir. Cenabi Ahmet Paşa Cami'nin güney tarafında biraz aşağıdadır. Ulucanlar Caddesi üzerinden ayrılan Süngü Sokak ve bitiminde Gelin Sokak takip edilerek mescidin önüne ulaşılabilir.

Hemhüm Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Tarihi bilgiler: Kitabesi ve vakıf kaydı bulunmayan mescidin, mimari özelliklerine göre 15. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir (*Öney, s.49*). 1522 tarihli tahrir defterinde, 'Kattanin Mahallesi'nde Kasım Çelebi bin Hacı'nın yaptırdığı mescit' şeklinde geçmektedir. Bu tarihte yıllık gelirinin 5560 akçe olduğu anlaşılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.385*). Değişik zamanlarda tamir görmüş ve yenilenmiş olan yapı, orijinal özelliklerini kaybetmiştir.

Yapısal özellikleri: Dikdörtgen planlı olan mescit taş kaide üzerine, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılı olarak yapılmıştır. Kuzeybatı tarafında uzun olmayan, silindirik yapılı, şerefesi bulunmayan (*kapalı şerefeli*) ahşap bir minaresi vardır. Mescidin, 2'si duvara yarım gömülü toplam 6 ahşap sütunla taşınan son cemaat yerinin, daha önceki yıllarda duvarla kapatılarak camiye dahil edildiği bilinmektedir. Bu dönemde son cemaat yerinin sağ tarafı abdest alma yeri, sol tarafı ise imam odası olarak kullanılıyordu (*Erdoğan, Altındağ'ın manevi coğrafyası, s.168*). Ancak 2014 yılında yapılan restorasyon sırasında duvarlar kaldırılmış ve mescit ilk haline döndürülmüştür. Harim tavanı ve kadınlar mahfili ahşaptır. Alçı kalıp mihrabı ile ahşap minberi yenidir.

Onarımlar: Mescit son olarak 2013-2014 yılları arasında restore edilmiştir.

İbadullah Cami (Hacı Doğan Cami)

1924 Ankara haritasında 'Hacı Doğan Cami' olarak yazılmış olan ibadethane, günümüzde İbadullah Cami adı ile bilinmektedir. İbadullah Cami'nin, eski kaynaklarda Ulus'ta, Doğanbey Mahallesi (*Hacı Doğan Mahallesi*) Çerkez Sokak

*İbadullah Cami
2019. Arka planda
eski adıyla İtfaiye
Meydanı'nda 2017
yılında açılan
Melike Hatun
Cami görülüyor.
(Fotoğraf: Yavuz
İşçen).*

üzerinde olduğu belirtilmektedir. Günümüzde caminin, Anafartalar Mahallesi sınırları içinde, Çerkeş Sokak'ın Şehit Teğmen Kalmaz Caddesi (*Posta Caddesi*) ile kesiştiği köşede, Suluhan'ın bitişiğinde yer aldığını söyleyebiliriz.

Tarihi bilgiler: İbadullah Cami'nin yapımına ilişkin bir kitabe bulunmamaktadır. Eski kayıtlardan caminin 15. ya da 16. yüzyılda yaşayan Hoca İbadullah tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Hicri 928 (*Miladi, 1521-22*) yılına ait vakıf kayıtlarından İbadullah oğlu Hoca Mehmed'in gelirlerini vakfettiği yapılar arasında İbadullah Cami de bulunmaktadır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, s.155*). Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'îye Sicil kaydında ise, mescidin müezzininin Abdülkadir isimli bir kişi olduğu bilgisi yer almaktadır (*Ongan, s.54*).

İbadullah Cami'nin girişinde, sol tarafta üzerinde kabartma bir figür ve Grekçe yazıt bulunan antik taş yer almaktadır. Kabartma figürün elinde kargı tutan bir büst olduğu görülmektedir. Grekçe yazıtın okunması sonrası, bu kalıntının Alman Binbaşı Flavius Audax'a ait bir mezar taşı olduğu anlaşılmıştır (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Zamanla harap olan caminin Hoca Kasım oğlu Hacı Yusuf Ağa tarafından Hicri 1151 (*Miladi, 1738*) tarihinde yeniden yaptırıldığı belirtilmektedir. Caminin bitişiğindeki Yusufiye Medresesi de bu dönemde yapılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.281*). Yeniden yapılan camiye, mimari özellikleri, tavan süslemeleri ve mihrap stili bakımından değerlendiren araştırmacılar, yapıyı 17. yüzyıl sonu veya 18. yüzyıla tarihlemişlerdir (*Öney, s.66*). Bekir Eskici, yapının mihrabının Leblebicioğlu, Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağaçayak ve Zincirli camileri ile aynı karakterde olduğu düşüncesinden hareketle, tarih olarak 18. yüzyılın ilk yarısını vermiştir (*Eskici, s.153*).

Yapısal özellikleri: Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan yapının son cemaat yeri, günümüzde tuğla örgü ve camekanla kapatılarak camiye dahil edilmiştir. Kapatılmadan önce son cemaat yerinde, ikisi aynı büyüklükte olan kemerli üç

açıklık bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde, diğerlerinden daha küçük olan ortadaki açıklık üzerinden camiye giriş kapısı verilmiştir. Giriş kapısının her iki yanında kemerleri taşıyan sütunların, Roma Dönemi mezar taşları kullanılarak yapılmış olması dikkat çekicidir. Bu taşlardan girişin solunda bulunanı üzerinde kabartma bir figür ve Grekçe yazıt göze çarpmaktadır (*Kabartma figürün elinde kargı tutan bir büst olduğu görülmektedir. Grekçe yazıtın okunması sonrası, bu kalıntının Alman Binbaşı Flavius Audax'a ait bir mezar taşı olduğu anlaşılmıştır*).

İbadullah Cami, taş kaide üzerinde yükselmektedir. Giriş bölümünün üzerinde dikdörtgen biçimli üç pencere yer almaktadır. Ön cephe duvarı, Çerkeş Sokak'a bakan duvarı ve tek şerefeli minaresi tuğla örgülüdür. Caminin kuzeydoğu köşesinde yer alan minarenin ilk yapıya ait olmadığı düşünülmektedir (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I, s.411*). Caminin tuğla duvarlar haricindeki duvarları ahşap hatıllı ve kerpiç dolguludur. Çatısı kiremit örtülüdür. İbadullah Cami'nin sol bitişiğinde eskiden 'Yusufiye (*Hacı Yusuf*) Medresesi' adıyla anılan bir medrese olduğu bilinmektedir.

Harim: Harimi tek açıklıktan oluşmaktadır. Kasetleme işçiliği ile yapılmış olan tavan ahşaptır. Tavan ortasında altıgen biçimli bir rozet yer almaktadır. Harimin kuzeyinde, yenilenmiş olan kadınlar mahfili bulunur (*Öney, s.65*). Kadınlar mahfili ahşaptandır. Tavana kadar uzanan mihrap, kible duvarı üzerinde yer almaktadır. Mihrap nişini 3 bordürün çevrelediği görülmektedir. İç ve dış bordürlerde Kelime-i Tevhit tekrarı vardır. Ortadaki bordürde ise örgü motiflerle yapılmış bir süsleme göze çarpmaktadır (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.412*). Ahşap minberi yağlı boya ile boyanmıştır. Minberin yan aynalıklarında taklit künde-kari tekniği kullanılmıştır (*Öney, s.66*).

Onarımlar: 1958 yılında onarıldığını bildiğimiz İbadullah Cami, 1985 yılında bir yangın geçirmiştir. Yangında, minberi, çatısı ve bazı ahşap bölümleri yanmış, mihrabı ise zarar görmüştür. Yangın sırasında Nakkaş Mustafa ekolüne ait olduğu belirtilen aşı boyalı nakışlar yok olmuştur (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.287*). Yanan bölümler 1986 yılında onarılmıştır (*Erdoğan, Osmanlı'da Ankara, s.172*). Onarım sırasında mihrap aslına uygun şekilde yeniden düzenlenmiştir. 2007 yılında camide tekrar bakım yapılmıştır. Yusufiye Medresesi binasının bulunduğu alandaki yapılar kaldırılmış ve burası bahçe olarak düzenlenmiştir. Caminin yapılan yenilemeler ve geçirdiği yangın sonrası orijinal özelliklerini büyük oranda kaybettiği söylenebilir.

Yusufiye Medresesi: Medresenin Hacı Yusuf bin Kasım tarafından, Hoca İbadullah Cami bitişiğinde, bir dershaneli ve 8 odalı olarak 1730 yılında yaptırıldığı bilinmektedir (*Galanti, s.221*). 1898 ve 1899 yılları Maarif Salnameleri'nde adı geçen medresenin 1900 yılında kaydedilmediği görülmektedir (*Ankara İli'nin Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitimi, s.36-41*).

İki Şerefeli Cami (Resul Efendi Cami)

İki Şerefeli Cami, doğu yönden görünümü 2019 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Kaynaklarda caminin bulunduğu mahalle olarak Akbaş ve Mevcut Mahalleleri ile Ulucanlar semtinde Pazar Mahallesi'nin adı geçmektedir. Cami günümüzde Kale Mahallesi sınırları içindedir. Ulucanlar Caddesi üzerinden Mermerli Sokak takip edildiğinde caminin önüne gelinmektedir. Cami, Aslanhane, Mermerli ve İnegöl Sokaklarının kesişme noktasında yer almaktadır. Minaresi 2 şerefeli olduğundan 'İki Şerefeli Cami' adı ile bilinmekle birlikte, yaptıran kişinin adıyla, 'Resul Efendi Cami' olarak da adlandırılmaktadır.

Tarihi bilgiler: Caminin girişi kapısı üzerinde yer alan çift kartuşlu Türkçe kitabesi nesih yazı ile yazılmıştır. Her bir kartuş üzerinde 3 sıra yazı bulunmaktadır. Kartuşları ayıran süsleme üzerinde ortada yapım tarih vardır. Kitabesinden caminin Resul Efendi tarafından Hicri 1085 (*Miladi 1674-1675*) yılında yaptırıldığı öğrenilmiştir (*Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler I*, s.416-417). Gönül Öney, caminin mihrap stiline göre 14. ya da 15. yüzyıl örneklerine uygun olduğunu belirtmektedir (*Öney*, s.73). Bekir Eskici ise caminin mihrabını, Ahi Yakup Mescidi, Ahi Tura Mescidi ve Ahi Elvan Cami mihrapları ile karşılaştırdıktan sonra, mihrabının 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyıl başlarında yapılmış olabileceği görüşüne katılmaktadır (*Eskici*, s.41). Bu bilgileri, 14. ya da 15. yüzyıl yapısı olan eski caminin, 17. yüzyılda yeniden yapıldığı ve eski kitabenin yeni yapıda da kullanıldığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

İki Şerefeli Cami harimi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Nitekim Hicri 1089 (*Miladi, 1678*) tarihli bir vakıf kaydında Hacı Resul Efendi'nin Mevcut Mahallesi'nde harap olan mescidin yerine bir cami ve medrese yaptırdığı bilgisi bulunmaktadır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.307*).

Yapısal özellikleri: İki Şerefeli Cami, dikdörtgen planlı olmakla birlikte düzgün bir dikdörtgen form göstermez. Eğimli bir arazi üzerine inşa edildiğinden alt katına bodrum ilavesi yapılmış, kuzey duvarı daha yüksek tutulmuştur. Taş temel üzerinde yükselen yapı, ahşap hatılı, kerpiç duvarlı, ahşap tavanlı ve kiremit çatılıdır. Son cemaat yeri sonradan kapatılmış ve caminin beden duvarları içine alınmıştır. Minaresi kuzeydoğu köşesindedir. Taş kaide üzerinde tuğla örgü olan minaresi iki şerefelidir.

Osmanlı Dönemi Ankara camilerinde 2 şerefesi olan 2 cami vardır. Bunlardan biri Hacı Bayram Cami, diğeri ise İki Şerefeli Cami'dir (*iki şerefeli bilindiği gibi sultan camilerine özgü bir ayrıcalıktır*). Caminin kuzeybatı köşe duvarı üzerinde 'köşe pahi' denilen mimari uygulama dikkat çekicidir. Ankara camilerinde ender bir örnek olan bu uygulama estetik bir değer taşımasının yanı sıra, dar sokaklarda geçiş rahatlığı sağlamak gibi işlevsel bir özelliğe de sahiptir.

Harim: Harim üzerini kapatan ahşap tavan belli bir taşıyıcı unsur kullanılmaksızın duvarlar üzerinde taşınmıştır. Tavan, kasetleme işçiliği adı verilen teknikle küçük karelere ayrılarak düzenlenmiştir. Tavanın ortasında dikdörtgen biçimli bir tavan göbeği bulunmaktadır. Göbek üzerinde kalem işi çiçek desenleri göze çarpmak-

tadır. Harimin kuzey tarafında balkon görünümünde ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. Kadınlar mahfilinin alt tarafı kalem işi çiçek motifleri ile süslenmiştir. Caminin son cemaat yerindeki pencereleğinde ve harimin batı duvarında yer alan 2 dolap kapağı üzerinde de çiçek motifli bordürler görülmektedir. Bu bölümlerde üstte yer alan panolarda Kelime-i Tevhit (*La ilahe illallah, Muhammedün Resulullah*) yazmaktadır.

Caminin alçı kalıp olan mihrabı tavana kadar yükselmektedir. Ortasında yer alan nişin etrafını 3 sıra bordür dolanmaktadır. En dışta nesih yazılı kalın bordürde Kelime-i Tevhit tekrarı, ortada ince mukarnaslı bir friz ve en içte ise geometrik desenli bir bordür yer almaktadır.

Mihrap alınlığında 2 satır halinde yazılmış Kur'an'dan bir ayet bulunmaktadır. Caminin ahşap olan minberi, mihrabın sağ tarafındadır. Minberin bazı kısımları bozulmuş olmakla birlikte caminin ilk yapıldığı dönemden kalmaz. Mihrap merdivenin yan aynalıkları, yatay ve dikey çıtalarla asimetrik biçimde bölünmüş ve oluşan bölümlerin içi çiçek desenleri ile boyanmıştır. "Harimin batı duvarında ahşap müezzin kürsüsü vardır. Kürsü üzerine gamalı bir haç oyulmuştur." (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I, s.415*).

Onarımlar: 1971 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılan caminin (*Erdogan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.171*) 2008 yılında tekrar restore edildiği bilinmektedir (*M. Nuri Dağ, Ayşe Sanem İnan, s.96*).

İki Şerefeli Cami Çeşmesi: Caminin çeşmesi eskiden İki Şerefeli Cami'nin batı bitişiğinde, caminin köşe pahı altına yerleştirilmiş durumdaydı. Yol çalışmalarına

İki Şerefeli Cami minberi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

bağlı olarak orijinal çeşmenin kaldırıldığı ve yerine caminin güneydoğu köşesine, minare kaidesinin bitişiğine 20. yüzyıl başlarında yeni bir çeşme yapıldığı tahmin edilmektedir. Eski çeşmeye ait yalak taşının yeni çeşmede kullanıldığı gözlenmiştir.

İsfahani Mescidi (*Tabakhane Mescidi*)

'Tabakhane Mescidi' ve 'Abdülkadir İsfahani' Mescidi adıyla da bilenen mescit, bazı kaynaklarda 'İsfahani' şeklinde yazılmaktadır. 1924 Ankara Haritası'nda Debbaghane Mahallesi'nde, Debbaghane Cami'nin (*Tabakhane Cami*) doğu tarafında işaretlenmiştir. İşaretin yanına 'cami' yazılmış ancak hangi cami olduğu belirtilmemiştir. Konumu itibarıyla bu yapının İsfahani Mescidi olduğu anlaşılmaktadır.

Eskiden önünden Bentderesi aktığı için deri tabaklayan dükkanların toplandığı bu semte, Tabakhane denilmiştir. Eski kaynakların bazılarında Tabakhane Mahallesi, bazılarında ise Bentderesi Mahallesi'nde, Kahkaha Sokak üzerinde bulunduğu belirtilen İsfahani Mescidi, günümüzde Ulus'ta Hacıbayram Mahallesi sınırları içinde Kevgirli Sokak üzerinde, Tabakhane Cami avlusunda yer almaktadır.

Tarihi bilgiler: Mübarek Galip, 1925 yılında mescidin kitabesinin sökülmüş olduğunu ve vakfiyesinin diğer vakfiyelerle birlikte yandığını belirtmektedir (*Galip*, s.25). Bu nedenle mescidin yapım yılını gösteren bir kitabesi bulunmamaktadır. Ancak sonraki kaynaklarda mescide ait, Hicri 832 (*Miladi*, 1428) tarihli bir vakfiye bulunduğu belirtilmiştir. Vakfiyeden, Abdülkadir İsfahani'nin mescidin banisi

İsfahani Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

olduğu ve Samanpazarı'nda bulunan 6 dükkanın gelirinin bu mescide vakfedildiği anlaşılmaktadır. Mescidin tarihlemesi vakfiyesine göre yapılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, C.3, s.352*).

Ancak bu konuda Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler adlı kitapta farklı bir bilgi yer almaktadır. Buna göre, 1963 yılında mescitte yapılan onarım sırasında, sol yan duvarın köşesinde sıvaların altından ortaya çıkan bir yazıda, Hicri 978 (*Miladi, 1570*) tarihi saptanmıştır. Kitapta bu tarih, mescidin yapım yılı olarak verilmiştir (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I, s.395-396*). Bu bilgi, mescidin vakfiyesi ve diğer bilgilerle çeliştiğinden, kanımca yapım yılı değil, onarımla ilgili olmalıdır. Mescidin tarihlemesi ile ilgili olarak Mamboury, bir kaynak belirtmeksizin Hicri 848 (*Miladi, 1444*) tarihini vermektedir (*Mamboury, s.212 ve 226*). Mescidi, mimari özellikleri ve mihrap yapısı açısından inceleyen araştırmacılar ise yapıyı 14. yüzyılın ortalarına (*Galip, s.24*) ve 15. yüzyıla tarihlemişlerdir (*Öney, s.54 ve Eskici, s.54*).

Mescidin banisi olduğu belirtilen Şeyh Abdülkadir İsfahani'nin, Hacı Bayram Velî'nin halifelerinden olduğu ve seyyid nesepli (*Hız. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelen*) bir mutasavvıf olduğu belirtilmektedir. İsfahani adlandırması, ailenin İran'ın İsfahan bölgesinden Ankara'ya gelmiş olduğu şeklinde değerlendirilmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, C.3, s.352*).

Yapısal özellikleri: Küçük boyutlu bir yapı olmakla birlikte etkileyici bir görüntüsü vardır. Taş temel üzerinde yükselen mescit, moloz ve kesme taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Ön cephede yer alan duvarı, 3 sıra tuğla, 1 sıra taş şekilde dekoratif olarak düzenlenmiştir. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan mescit, ahşap tavanlı ve kiremit çatılıdır. Mescide kuzey cephede bulunan kapısından girilmektedir. Kapıya çıkış, 5 basamaklı taş bir merdivenle sağlanmıştır. Tek taraflı olan bu merdiven, kapının batı tarafında, yapıya yandan bitişiktir. Günümüzde bu merdiven korunmakla birlikte doğu yönde yapıya önden bitişik bir merdiven daha yapılmış ve her iki merdiven kapı önünde bir sahanlıkta birleştirilmiştir.

Minaresi ve son cemaat yeri olmayan mescidin alt katında bodrumu vardır. Bodruma giriş sağlayan 3 basamak inilerek ulaşılan kapı, mescidin batı duvarı üzerindedir. Tuğla kemerli bu kapı, günümüzde duvar örülerek kapatılmıştır. Ayrıca önünde demir parmaklık bulunmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı, bodrumunun eskiden tabak (*deri*) dükkanı olarak kullanıldığını belirtmektedir (*Konyalı, s.88*). Mescidin ana giriş kapısının yer aldığı ön yüzü simetrik bir cephe düzeni göstermektedir. Ortada bulunan basık kemerli giriş kapısı, sivri tuğla kemerli sağır bir niş içine alınmıştır. Giriş kapısının iki tarafında sivri tuğla kemerli üst üste 2 sağır niş içinde alınmış uzunlamasına dikdörtgen biçimli pencereler yer almaktadır. Pencereler, demir parmaklıklıdır. Mescidin diğer cephelerinde yer alan bütün pencerelerde de aynı şekilde tuğla kemerler kullanılmıştır.

Mescidin ön cephesinde kapı ve pencere üstlerine var olduğu bilinen renkli çinilerin bir bölümü günümüzde mevcut değildir. Kapı kemeri üzerinde yer alan

mavi renkli küçük bir çini parçası günümüzde de varlığını korumaktadır. Kapının sağdaki pencere üzerinde varlığını koruyan koyu yeşil renkli çini üzerinde ‘El-Mailk Allah’ yazmaktadır (*El-Malik, Allah’ın Kur’an’da geçen sıfatlarından biridir. Mülkün sahibinin Allah olduğu anlamındadır*). Soldaki pencerenin üstünde ise sarı renkli bir çini olduğu ve üzerinde aynı ifadenin yer aldığı belirtilmiştir. Bu çini günümüzde yerinde değildir. Giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe yeri boştur.

Harim: Harimin tavanı ahşaptır. Yapıldığı yüzyılın özelliklerine uygun biçimde ağaç kirişlerle desteklenmiştir. Kirişler üzerinde süslemeler vardır (*Galip, s.26*). Tavan kirişlerinin etrafını, kenarlarda konsollu bir pervaz çevrelemektedir. Mescidin kuzey cephesinde kare biçimli 2 ahşap direk taşıyan ahşap kadınlar mahfili bulunmaktadır. Kadınlar mahfilinin bir tavan oluşturan alt tarafında tavan göbeği ve kasetleme işçiliği görülmektedir. Mescidin alt tarafında yer alan pencerelerin, içe açılan ahşap kanatları bulunmaktadır. Ahşap pencere kanatlarında devrinin kaliteli işçiliği göze çarpmaktadır. Ayrıca pencere çerçevelerinde kalem işi süslemeler dikkati çekmektedir. Mescidin doğu ve batı duvarlarında pencerelerin üst tarafında alçıdan yapılmış birer kabartma rozet yer almaktadır. Rozet üzerinde, yer yer renkli küçük camlar kullanılmıştır. Rozetler ve mescitle ilgili çizimler, Mübarek Galip tarafından yapılmıştır (*Galip, Levha 16, 17, 18, 19*). Mescidin zemini altıgen tuğlalarla kaplıdır (*Türkiye’de vakıf abideler ve eski eserler, C.I, s.396*).

Mihrap: Mihrap neredeyse bütün güney cepheyi kapsayan büyük bir kemer içine alınmıştır. Alçı kalıp olarak yapılmış olan mihrabın ortasında üstü mukarnaslı 5 kenarlı bir niş yer almaktadır. Nişin etrafında geometrik desenlerden oluşan geniş bir bordür vardır. İki kenarında zar başlıklı sütunceler olan mihrabın alınlığında, ‘mümin mescitte sudaki balık gibidir’ anlamında bir hadis-i Şerif yazılıdır (*Şehr-i Kadim Ankara, C.3, s.355*).

Onarımlar: 1940’lı yıllarda mescidin kullanım dışı olduğu ve merdiveninin yıkık olduğu bilinmektedir. 1945-1963 yılları arasında mescit, Arkeoloji Müzesi’nin deposu olarak kullanılmıştır. 1963, 1973, 1977 ve 1993 yıllarında onarımları yapılan mescit, son olarak 2007 yılında onarılarak ibadete açılmıştır.

Kağnıcıoğlu Cami (Kağrı Pazarı Cami)

Bir diğer adı da ‘Kağrı Pazarı Cami’ olan yapı, kaynaklarda ‘Araba Bazarı Mescidi’ ve ‘Gani Ağa Mescidi’ gibi isimlerle de geçmektedir. Eskiden Yenice Mahallesi’nde olduğu bilinen cami, günümüzde Anafartalar Mahallesi’nde Denizciler Caddesi üzerinde, caddenin Yenice Sokak ile kesiştiği köşede yer almaktadır. Osmanlı Dönemi’nde caminin bulunduğu alan kağrı pazarı olarak kullanılıyordu. Cami, adını bu pazardan almıştır.

Tarihi bilgiler: Caminin kitabesi yoktur. Mimari anlamda kayda değer bir özelliği olmayan yapı, mihrap stili ve ahşap tavan sistemi bakımından 17. yüzyıl sonu veya 18. yüzyıla tarihlenmektedir (*Öney, s.74*). Mihrabı, Ankara’da 18. yüzyıl başlarına

Kağnicioğlu Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

tarihlenen Leblebicioğlu, Hacı Bayram, Hacı İlyas, Ağaçayak ve Zincirli Cami mihrapları ile aynı karakterdedir (*Eskici, s.157*). Arşiv kayıtlarına göre Kağnicioğlu Mescidi, Hicri 1160 (*Miladi, 1747-1748*) yılında 'Mermercizade' adıyla bilinen İbrahim oğlu Ali Ağa tarafından içine bir minber koyularak cami haline getirilmiştir. Aynı tarihte Ali Ağa tarafından caminin yanına (*güney tarafına*) 'Ağa Medresesi' adıyla bilinen 10 hücreli bir medrese yaptırılmıştır (*Özdemir, s.57*).

Yapısal özellikleri: Kağnicioğlu Cami, asimetrik dikdörtgen planlı, taş kaideli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı, kiremit çatılı basit bir yapıdır. Kuzeybatı köşesinde silindirik biçimde ahşap bir minaresi vardır. Minaresi 1965 yılında yapıya sonradan eklenmiştir. Son cemaat yeri yoktur.

Harim: Caminin ahşap tavanı duvarlar tarafından taşınmaktadır. Ahşap olan kadınlar mahfili balkon şeklinde harimin ortasına kadar uzanmaktadır. Alçı kalıp yapılmış olan mihrabı, günümüzde yağlı boya ile boyanmıştır. Mihrabın ortasında bulunan nişin etrafını, 3 sıra bordür çevrelemektedir. Mihrap alınlığında 3 pano halinde Kur'an'dan ayetlerin işlendiği sülüs bir yazı yer almaktadır. Ahşap minberi yenidir (*Öney, s.74*).

Onarımlar: Cami, 1984 yılında Vakıflar tarafından onarılmıştır. Son olarak camide ve medreseden dönüştürülen yapılarda 2007-2008 yıllarında onarım ve düzenlemelerinin yapıldığı bilinmektedir (*M. Nuri Dağ, Ayşe Sanem İnan Dağ, s.104*).

Ağa Medresesi: Caminin güney tarafında olduğu bilinen medrese, Hicri 1160 (Miladi, 1747-1748) yılında 'Mermercizade' adıyla bilinen İbrahim oğlu Ali Ağa tarafından 1 dershaneli ve 10 hücreli olarak yaptırılmıştır. Medreselerin kapatılmasından sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce ev haline dönüştürüldüğü bilinmektedir.

Kağnıcıoğlu Çeşmesi: Ağa Medresesi'nin önünde olduğu bilinen depolu çeşme, günümüzde varlığını korumaktadır. Ayna taşının üzeri kabartma motiflidir. Üstte sağır niş içinde yatay olarak duran ay ve yıldız motifi ile onun altında lülenin etrafında da kabartma bir süsleme vardır. Lülesi yerinde olmayan çeşmenin oval biçimli olan yalak taşı yekparedir.

Karacabey Cami (İmaret Cami)

Eski kaynaklarda caminin bulunduğu mahallenin adı İmaret, Karacabey ve Sümer olarak geçmektedir. Sokak olarak da Samsun Sokak üzerinde bulunduğu belirtilmektedir. Günümüzde cami, Hacettepe Mahallesi'nde, Hacettepe Merkez (Sıhhiye) Kampüsü içinde bulunmaktadır. Karacabey Cami, Karacabey Külliyesi olarak bilinen yapı topluluğunun bir parçasıdır. Külliye yapıları arasında caminin yanı sıra, Karacabey Türbesi, Karacabey Hamamı, Karacabey Çeşmesi, Karacabey Zaviyesi ve Sıbyan Mektebi gibi yapılar bulunmaktadır. Bu yapılardan zaviye, caminin içinde bulunduğundan yapısal olarak varlığını korumakla birlikte işlevini yitirmiştir.

Cami, yoksullara yiyecek dağıtan bir hayır kurumunun parçası olduğundan 'İmaret' ismiyle de anılmış ve bu isim bir dönem caminin bulunduğu mahalleye adını vermiştir (*Zaviyeli camiler daha çok bir şeyhe tahsis olunan camilerdir. Bu yönüyle bir manastıra benzetilebilir. İmaret ise yoksullara yemek dağıtan tesisleri olan camiler için kullanılmaktadır. İmaret ve imarethane kelimesi sonraki dönemlerde sadece aşhaneleri anlatan bir ifade haline gelmiştir*).

Tarihi bilgiler: Caminin giriş kapısı üzerinde yapım kitabesi vardır. Ancak kitabenin tarih bölümü tam olarak okunamamıştır. Mübarek Galip, kitabedeki tarihi, Hicri 831 (Miladi, 1427-1428) olarak yorumlamıştır (Galip, s.107). İmaret Cami'nin, Hicri 844 (Miladi 1440-1441) tarihine ait bir vakfiyesi bulunmaktadır (Eskici, s.48). Vakfedildiği tarihte yapının bitmiş olduğu varsayılabilir. Vakfiyede camiye yaptıran kişi olarak Celaledin Karacabey'in adı geçmektedir. Karacabey, Osmanlı Padişahı II. Murad devrinde Anadolu Beylerbeyi olarak görev yapmıştır. Çelebi Sultan Mehmet'in damadı ve II. Murad'ın eniştesidir. Rumeli'nin fethinde büyük yararlıklar göstermiş ve 1444 yılında Varna Savaşı sırasında şehit olmuştur (Aslanoğlu, s.6). Karacabey Cami'nin bitişiğinde türbesi bulunmaktadır. Türbenin giriş kapısı üzerinde bulunan 3 satırlık sülüs kitabede, Karacabey'in ölüm tarihi olarak, Hicri 848 (Miladi 1444) tarihi verilmektedir (Konyalı, s.60). Bu bilgiler ışığında İmaret Camisinin, Osmanlı Padişahı II. Murad devrinde 15. yüzyılın ilk yarısı içinde Karacabey tarafından yaptırıldığını söyleyebiliriz. Ankara'nın 1588-

Karacabey Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

1590 tarihli 2 Numaralı Şer’iye Sicili kaydında Karacabey İmaretî’ne günde 1,5 akça ile Vekil-i Harç (*kahya*) olan Balı’nın istifası ve yerine Muhzır İbrahim’in atanmasına ilişkin bir kayıt yer almaktadır (*Ongan, s.57*). Aynı sicilde, imaretin daha önceki aşçının yetersiz görülmesi üzerine yerine Murad oğlu Mehmet’in tayin edildiğine dair bir kayıt daha vardır (*Ongan, s.52*).

Yapısal özellikleri: Karacabey Camisi ana kapısı üzerinde bulunan kitabede, yapının mimarı olarak baba oğul iki ustanın adı geçmektedir. Yazıt, “Bu şerefli ve mübarek imareti diye meşhur üstat oğlu üstat Üstat Ahmet İbni Ebubekir..... yaptı.” olarak okunmuştur (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.7*). Karacabey Cami, taş ve tuğla örgü olarak yapılmıştır. Duvarlarında, yatay olarak sıralanmış 3 sıra tuğla üzerine bir sıra taş dizisi dikkati çekmektedir. Taşların arasında da dik olarak koyulmuş birer tuğla kullanılmıştır. Son cemaat yerinin ön tarafı ise temel taşları haricinde bütünüyle tuğla örgülüdür. Karacabey Cami, Ankara’nın en önemli eserlerindendir. Planı, Bursa camilerinde sık görüldüğü gibi kapalı avlu ve namaz kılınan eyvan şeklindeki bölüm, yan odalar ve son cemaat yerinden ibarettir. Yan odalar zaviye olarak da kabul edilebilir (*Apdullah Kuran’dan aktaran, Öney, s.52*). Zaviyeli cami modeli, ‘ters T’ planı ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Ankara’da zaviyeli cami modelinin tek örneği Karacabey Camisi’dir (*Aslanoğlu, s.7-8*).

Çoğu ahşap tavanlı ve kiremit çatılı olan Ankara camilerinin aksine Karacabey Cami’nin tavanı kubbelidir. Son cemaat yeri üzerinde 5 kubbe, yan odaların

Karacabey Cami 2016 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

üzerinde 2 kubbe ve caminin ana mekanı üzerinde 2 kubbe olmak toplam 9 kubbesi bulunmaktadır. Kubbe büyüklükleri birbirinden farklıdır. Ankara'da Hicri 1310 (Miladi, 1892) yılında yaşanan bir deprem sonrası cami hasar görmüş ve kubbelerinden bazıları yıkılmıştır. Depremden 2 yıl sonra 1894 yılında cami onarılmıştır (M. Nuri Dağ, Ayşe Sanem İnan, s.104). Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler kitabında, caminin II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) 1894 yılında onarıldığı ve yıkılan kubbelerin yerinde düz kiremit çatı yapıldığı belirtilmektedir (Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.385). Onarım sırasında son cemaat yerinin yıkılmayan kubbelerinin de çatı örtüsü altına alındığı bilinmektedir. Camide 2005 yılında yapılan son restorasyon sırasında kiremit örtülü çatı kaldırılmış, caminin kubbeleri onarılarak yapı orijinal haline döndürülmeye çalışılmıştır. Caminin, 1894 ile 2005 yılları arasında çekilmiş olan fotoğraflarında düz kiremit çatılı olarak görülmesi aslına uygun yapılmayan onarım ile ilgilidir.

Son Cemaat Yeri: Caminin kuzey cephesi boyunca uzanan son cemaat yerinin iki yanı kapalıdır. Ön tarafta sivri kemerli 5 açıklıktan son cemaat yerine giriş sağlanmıştır. Her açıklığın üstünde birer kubbe yer almaktadır. Ortaya denk gelen kemerin karşısında, caminin ana giriş kapısı vardır. Ortadaki kemerin sağ ve sol yanlarındaki kemerler antik dönemden devşirme korint (*kapının solunda*) ve dorik (*kapının sağında*) başlığa sahip 2 mermer sütun ile taşınmıştır. Son cemaat yerinin batı köşesinde bulunan bir merdiven, minare kapısına çıkışı sağlamaktadır.

Karacabey Cami (Fotoğraf: Uğur Kavas Arşivi, Yıldız Albümleri'nde Ankara, s. 105).

Cami giriş kapısının iki tarafında birer mihrap nişi bulunmaktadır. Nişlerin yan taraflarında ise yan odalara (*zaviyeye*) girişi sağlayan kapılar yer almaktadır. Son cemaat yerinin orta kemeri üzerindeki kubbe, diğerlerinden biraz daha küçük ve derin yapılıdır. Kubbeye geçiş, Türk üçgeni (*Selçuk üçgeni ya da yedi-sekiz*) adı verilen düzenlemelerle sağlanmıştır.

Minare: Ankara camileri içerisinde en dikkat çekici minarelerden biri, Karacabey Camisi'nde görülebilir. Minarenin alt tarafı taş kaide şeklindedir. Taş kaide arasında yer yer antik devşirme parçalara rastlanmaktadır. Minarenin taş kaideden sonraki bölümleri tuğla örgüdür. Taş kaideden pabuç bölümüne kadar olan tuğla örgü bölüm sekizgen bir yapıya sahiptir. Sekizgenin her yüzünde iç içe sağır nişler yer almaktadır. Bu nişler arasına yer yer renkli çiniler yerleştirilmiştir. Bu bölümden sonra pabuçluk denilen kısım biraz dışa çıkıntılıdır. Pabuçluğun üzeri Selçuk üçgenleri ya da yedi-sekiz tabir edilen tarzda geometrik desenlidir. Pabuçluktan sonra minare gövdesi başlar. Gövdenin ilk bölümünde, burğu şeklinde desenli ve renkli çinilerle kaplı silindirik yapılı bir kuşak bulunmaktadır. Kuşaktan sonra

Karacabey Camisi'nin ana giriş kapısının üzerinde bulunan mukarnaslı (stalaktit) niş ve nişin altında yer alan kitabe. Kitabede yapıyı yapan kişi (mimar) olarak, Ebubekir oğlu Ahmet ismi geçmektedir (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

sekizgen yapılı olan gövde, düz yüzeyli olarak şerefeye kadar yükselir. Şerefenin alt tarafında kazayağı motifli bir bordür yer almaktadır. Tek şerefeli olan minare, şerefeden sonra yine sekizgen ancak daha ince yapılı olarak devam etmektedir. Minare sivri bir külahla son bulmaktadır.

Ana giriş kapısı (Portal): Caminin ana giriş kapısının ortasında mukarnaslı (stalaktit) bir niş yer almaktadır. Bu niş, Bursa kemer adı verilen geniş bir kemer içine alınmıştır. Portal nişinin sağında ve solunda içleri geometrik desenli iki yan niş daha bulunmaktadır. Ana girişin üzerinde yer alan kitabe, yan nişleri de dolamaktadır. Buradaki kitabede yapıyı yapan kişi (mimar) olarak, Ebubekir oğlu Ahmet isminin geçtiğini belirtmiştik. Portal nişinin iki yanında geometrik desenli geniş iki pano bulunmaktadır. "Basık kemerli giriş kapısının kilit taşı üzerinde Rumi bir motif yer almaktadır." (Erdoğan, *Altındağ'ın Manevi Coğrafyası*, s.143).

Ahşap kapı: Caminin ahşap olan kapı kanatları, orijinal işçiliğe sahiptir. En üstte bulunan iki bölüm halindeki panoda, “Şüphesiz Allah selamet evine çağırır ve dilediğini doğru yolda hidayete erdirir.” anlamında Arapça bir ayet yazılıdır. Ahşap kapı üzerindeki dikdörtgen panoların içleri arabesk süslemelerle doldurulmuştur. En alttan ikinci sıradaki yatay panoda, Arapça, “İlmin ve olgunluğun en yüksek mertebesi hoşgörüdür.” yazmaktadır (Aslanoğlu, s.26).

Yan odalar: Tabhane ya da zaviye olarak kullanıldığı düşünülen yan odalar, kare planlıdır. Tabhane, Osmanlı dini yapılarında misafir olarak gelen din adamlarına (*tarikat şeyhlerine*) ayrılmış bölümlerdir. Zaviyeler ise bir tarikat şeyhi tarafından tarikat faaliyetlerinin yürütüldüğü yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Oda içlerinde mihrap, dolap ve ocak gibi düzenlemeler dikkati çekmektedir (Aslanoğlu, s.10). Yan odalar girişin sağında ve solunda yer alan birer oda şeklindedir. Üzerleri kubbeli olan bu odalardan sağda bulunanın kubbesi, 1892 yılında yaşanan deprem sırasında çökmüştür. Odalarda kubbeye geçişte Türk üçgeni adı verilen düzenlemeler kullanılmıştır. Zaviye odalarının, son cemaat yerinden girilen kapıları olduğu gibi cami harimine açılan kapıları da bulunmaktadır.

Harim: Caminin sade bir iç mekanı vardır. Mihrabın iki yanında ve yan duvarlarda olmak üzere 4 penceresi bulunmaktadır. Harimi 2 kubbe örtmektedir. Ortadaki kubbenin tepesinde bir aydınlatma feneri bulunmaktadır. Deprem sonrası 1894 yılında yapılan onarım sırasında bu fener iptal edilmiş ve yerine dar kasnaklı basık bir kubbe yapılmıştır (Aslanoğlu, s.9). Basık kubbenin sonraki yenilemeler sırasında

*Karacabey Cami'nin ahşap işlemeli giriş kapısı
(Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).*

kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Harime girildiğinde balkon şeklindeki kadınlar mahfilinin altından geçilerek ana mekana ulaşılmaktadır. Alçı mihrabı, ahşap minberi ve müezzin mahfili yenidir. Minberinin 19. yüzyıl sonuna tarihlenebilecek işlemeli ahşap panosu dikkat çekicidir. Pano üzerinde yuvarlak bir kompozisyon şeklinde düzenlenmiş ‘Muhammed’ yazısı ile kenarlarında, vazo içinde çiçek motifleri görülmektedir.

Onarımlar: 1684 yılında cami ve bağlantılı yapılara gelir sağlayan kaynakların kesildiği ve yapıların bakımsız kaldığı bilinmektedir (*Aslanoğlu, s.2*). 1790 yılında vakfın mütevellisi Seyit Efendi, caminin onarılması için maddi kaynak bulabilmek amacıyla çalışmalar başlatmış ve 4 Ekim 1790 tarihinde gerekli kaynağı sağlamayı başarmıştır (*Özdemir, s.222-223*). 1892 depremi ise camiye ciddi hasar vermiştir. Deprem sonrası ilk onarım 1894 yılında yapılmıştır. Yok olma durumuna gelen külliye, 1938 yılında İzzet Karacabey’in gayretleriyle yeniden kullanılabilir hale getirilmiştir (*Öney, s.52*). 1947 yılında Eski Eserler tarafından, 1965 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1989 yılında ise Diyanet Vakfı tarafından onarılmıştır. Camide son olarak 2005-2007 yılları arasında kapsamlı şekilde onarım ve yenileme çalışmaları yapılmıştır.

Karacabey Türbesi: Türbenin kapısı üzerinde bulunan 3 satırlık Arapça kitabeden, türbede yatan Karacabey’in, Hicri 848 (*Miladi, 1444-1445*) yılında vefat ettiği öğrenilmiştir. Türbenin mimarı, külliye de yapan Mimar Ahmet Ağa’dır (*Öney, s.116*). Türbenin Hicri 2111 (*Miladi, 1796*) tarihinde III. Selim zamanında Karacabey’in evlatlarından Pir Mehmet tarafından tamir ettirilmiş olduğu, içinde bulunan 2 satırlık bir kitabeden öğrenilmiştir (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.20*). Karacabey Türbesi’nde 3 tane kabir bulunmaktadır. Bu kabirlerden birincisinin Karacabey’e, ikincisi Oğlu Ahmet Çelebi ya da eşine, üçüncüsünün ise 1910 yılında vefat eden Karacabey Vakfı’nın mütevellisi İsmet Karacabey’e ait olduğu belirtilmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.259*).

Karacabey Çeşmesi: Kitabesi bulunmayan çeşmenin tarihlenmesi, külliyeinin yapımına göre 15. yüzyılın ilk yarısı olarak belirlenmiştir. Zamanla oldukça harap hale gelen çeşmenin 1940 yılında yeniden yapıldığı belirtilmektedir. Çeşmede yapılan son restorasyon sırasında (2005-2007) çeşmenin üstünü örten saçığın ve bu saçığı taşıyan 2 antik sütununun kaldırıldığı, yuvarlak biçimli kemerin ise ilk projesine uygun olarak sivri kemer haline getirildiği görülmektedir.

Karacabey Hamamı: Karacabey Hamamı, günümüzde Hamamönü Mahallesi’nde Talatpaşa Bulvarı üzerinde hizmet vermektedir. Külliyei oluşturan yapılarla eş zamanlı olarak yapılmış olmakla birlikte külliyeinin diğer yapılarından daha uzağa yapılmış olması, su hattına yakın olma gereğinden kaynaklanmıştır. Hamamın son olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü denetiminde 1998-2000 yılları arasında restore edildiği bilinmektedir.

Karacabey Zaviyesi: Külliyei oluşturan yapılardan zaviye bölümü cami kompleksi içinde bulunduğundan yapısal olarak varlığını korumakla birlikte sonraki dönemlerde işlevini yitirmiştir.

Kayabaşı Cami

1924 Ankara Haritası'nda ismi yazılmaksızın gösterilmiş olan caminin, bulunduğu yer itibarıyla Kayabaşı Cami olduğu anlaşılmaktadır. Eski kaynaklarda Kayabaşı Mahallesi Babadağı Sokak üzerinde bulunduğu belirtilen cami, günümüzde Altındağ İlçesi, Kale Mahallesi sınırları içinde, Babadağı Sokak ile Başkaya Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır.

Tarihi bilgiler: Bir kaya kütlesi üzerine inşa edildiğinden 'Kayabaşı Cami' şeklinde adlandırıldığı bilinmektedir (*Konyalı, s.64*). Gönül Öney, caminin tahmini olarak 19. yüzyıl yapısı olabileceğini belirtmiştir (*Öney, s.85*). Kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan camiye ait en eski kayıt Hicri 1164 (*Miladi, 1750*) tarihlidir. Bu belgeye dayanarak caminin 1750 yılından önce yapılmış olduğu söylenebilir (*Şehr-i Kadim Ankara, C.3, s.355*). Günümüze ulaşan biçimiyle yapı, değişik zamanlarda gördüğü onarımlar sonrası orijinal özelliklerini kaybederek tarihi değerini yitirmiştir.

Yapısal özellikleri: Moloz taş temel üzerine inşa edilmiş olan cami, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılıdır. Enine dikdörtgen planlıdır. Ankara camilerindeki genel yapılanmadan farklı olarak son cemaat yeri doğu tarafındadır. Günümüzde son

Kayabaşı Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

cemaat yeri kapatılarak buraya iki katlı bir görünüm kazandırılmıştır. Son cemaat yerinin üst katında, tavan saçağı ile birleşik vaziyette binanın enini tamamen kaplayacak şekilde bir camekan bulunmaktadır. Camekanlı bölüm, Başkaya Sokak tarafına bakmaktadır. Camiye giriş, son cemaat yerinin kuzey tarafında bulunan bir kapıdan sağlanmaktadır. Caminin batı cephesinin kuzeybatı köşesinde ahşap bir ezanlığı bulunmaktadır. Daha eski olduğu tahmin edilen bu ezanlık, yeni minare yapıldıktan sonra kullanılmamıştır. Caminin ahşap olan yeni minaresi doğu yüzün kuzey tarafındadır.

Harim: Harimin ahşap olan tavanı çıtalarla bölünmüştür. Harimin kuzey tarafında sonradan yapıldığı anlaşılan ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır (*Türkiye’de vakıf abideler ve eski eserler, C.I, s.439*). Sade görünümlü olan mihrabı, yuvarlak bir niş şeklindedir. Minberinin bir özelliği yoktur.

Onarımlar: 1932 yılında onarıldığı bilinen cami, son olarak 2007 yılında ciddi bir yenileme geçirmiştir. Bu yenileme sırasında sonradan yapılmış bazı eklentilerin kaldırıldığı bilinmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, C.3, s.334*).

Kayabaşı Cami Çeşmesi: Elmadağ suyunu kullandığı bilinen çeşmenin, genel mimari özellikleri dikkate alınarak 19. yüzyıl yapısı olduğu tahmin edilmektedir. Kitabeye yeri boştur.

Kurşunlu Cami

Kaynaklarda Samanpazarı semtinde, Anafartalar Caddesi üzerinde bulunduğu belirtilen cami, günümüzde Kale Mahallesi sınırları içindedir. Anafartalar Caddesi ile Ulucanlar Caddesi’nin kesiştiği köşede yer almaktadır. Caminin batı tarafından Neşet Ertaş Sokak geçmektedir. Bu sokağa daha önceki dönemlerde Aydınlık Sokak, Kurşunlu Sokak ve Daracık Sokak gibi isimler verildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Eğimli bir araziye yapılmış olan caminin adı, kurşun kaplı kubbesinden gelmektedir.

Tarihi bilgiler: Kitabesi olmadığından yapım yılı ve banisi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız cami, mimari özellikleri dikkate alınarak 16. yüzyıla tarihlenmektedir (*Öney, s.59*). Bekir Eskici de mihrap özelliklerini inceleyerek mihrap ve caminin 16. yüzyıla ait olması gerektiğini belirtmektedir (*Eskici, s.118*). Ankara’nın 1588-1590 yıllarını kapsayan 2 Numaralı Şer’iye Sicili’nde, caminin imamı Alaeddin’in vefatından sonra yerine oğlu Mustafa’nın tayin edildiğine ilişkin bir kayıt bulunmaktadır (*Ongan, Ankara’nın 2 Numaralı Şer’iye Sicili, s.157*). Bu kayıttan caminin yapımının 1590 öncesinde olduğu sonucu çıkartılabilir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Kurşunlu Cami’sine ait belgeler bulunmaktadır. Bunların içinde en eski belge Hicri 1155 (*Miladi, 1742*) tarihliidir. 1888, 1890, 1897, 1905 yıllarına ait belgelerden, caminin harap durumda olduğu, bakımının yapılması için gerekli paranın sağlanmaya çalışıldığı, daha az masraf çıkartacağı için kubbesindeki kurşunların sökülerek düz kiremit çatı yapılmasının

Kurşunlu Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Onarım için gereken para bulunamamış olmalı ki, 1914 tarihli bir belgede caminin onarım masraflarının halk tarafından karşılandığı belirtilmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.329*). Nitekim caminin 1914 yılı öncesi fotoğraflarında kubbesindeki kurşunların döküldüğü ve bakımsız halde olduğu görülmektedir (*Kavas, Yıldız Albümleri'nde Ankara, s.107*).

Yapısal özellikleri: Kurşunlu Cami, kare planlı ve tek kubbeli olarak yapılmıştır. Kubbesi sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur. Kasnak üzerinde, üzeri petek dokulu 4 pencere yer almaktadır. Yapı, altta büyük boyutlu, üst tarafta ise biraz daha küçük moloz taşlarla inşa edilmiştir. Taş sıraları arasında üç sıra tuğla dizisi göze çarpmaktadır. Aydınlatması, duvarlarında bulunan ikişer pencere ile sağlanmıştır. Pencereler, tuğla dizisi ile oluşturulmuş sivri kemerli nişler içine alınmıştır.

Caminin minaresi kuzey yüzün doğu tarafındadır. Minarenin alt kısmında kesme taşlar, üst kısmında ise tuğla örgü kullanıldığı görülmektedir. 1921 yılında yaşanan bir deprem sonrası minaresinin şerefeden sonraki bölümü yıkılmıştır (*Öney, s.59*). Başka bir kaynakta ise minarenin 1920 yılında fırtınadan yıkıldığı yazmaktadır (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I, s.418*). Döneme ait fotoğraflarda

minarenin yıkık halini görmek mümkündür. Sonraki yıllarda yeniden yapılan minarenin orijinalinden daha uzun olarak yapıldığı saptanmıştır. Kurşunlu Cami, 'Sovyet Elçiliği Yangını' olarak bilinen Ankara yangını (1922) sırasında fazla olmamakla birlikte zarar görmüştür.

Harim: Son cemaat yerinden, sivri kemerli bir niş içine alınmış kapı ile harime girilmektedir. Kapının iki tarafında dikdörtgen birer pencere yer almaktadır. Harimde kubbeye geçiş, köşelerde yer alan tromplarla sağlanmıştır. Trompların içi ve kubbe kasnağı Selçuk uçgenleri ile doldurulmuştur. Giriş kapısının karşısında alçı kalıp mihrap vardır. Mihrapta ortada bir niş ve nişin iki kenarında birer sütunce görülmektedir. Nişin etrafını 3 sıra bordür çevrelemektedir. Üç bordürden en dışakinde nesih yazı ile Kelime-i Tevhit tekrarı, ikinci bordürde rozetlerle süslenmiş geometrik desenler, üçüncü ve dar olan bordürde ise çiçek dizeleri görülür. Ahşaptan yapılmış olan minberi yakın tarihlidir.

Onarımlar: 1972 yılında caminin kuzey tarafına, son cemaat yerini de içine alacak şekilde betonarme bir eklenti yapılmıştır. Yapılan eklentiyle birlikte dış cephede cami orijinal özelliğini kaybetmiştir. Ulucanlar Caddesi tarafından bakıldığında 3 katlı bir apartman görünümündeki bu eklentinin, caddeye bakan kısmının alt katına günümüzde bir dükkan açılmıştır. Son cemaat yerinin altına gelen kısma ise tuvalet ve abdest alma yeri yapılmıştır. Camiye giriş, bu eklentinin doğu tarafından bir kapı ile sağlanmıştır. Caminin son olarak 1990 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarıldığı bilinmektedir.

*Kurşunlu Cami 1947
(Fotoğraf: Cumhuriyet'in Başkenti, Atila Cangır, Cilt II, s.817, 2007, Ankara Üniversitesi Yayını).*

Kurşunlu Cami, kiliseden çevrilmiş olabilir mi?

Androniki Karasuli Mastoridu 'Kayıp Vatanımdan Hatıralar, Ankara'daki Hayatım' adlı anı kitabının 51. sayfasında, Kurşunlu Camii'nin 'Aziz Stefanos' adlı eski bir kiliseden çevrilme olduğundan bahsetmektedir (*Toplumsal Tarih Dergisi, sayı 227, s.33, dipnot 8*). Bu konudaki diğer bilgi de, Sovyet Elçiliği Yangını olarak bilinen 1922 tarihli Ankara yangını ile ilgilidir. Yangın sırasında, "caminin kabil-i tamir bir zararla olayı atlattığı ancak Aziz Stefanos Kilisesi'nin camiye çevrilmemiş kısmının ve etrafındaki duvarın yandığı" belirtilmektedir (*Esin ve Etöz, s.240*). Bu anlatımlardan Aziz Stefanos Kilisesi'nin bir kısmının belli olmayan bir tarihte camiye çevrildiği, çevrilmeyen kısmının da yangında yok olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu anlatımların doğru ya da yanlış olduğunu söyleyebilmek için başka bilgi ve belgelere desteklenmesi gerektiği kesindir.

Leblebicioğlu Cami

Kaynaklarda Samanpazarı semtinde Denizciler Caddesi ile Kargı Sokak'ın birleştiği köşede olduğu belirtilen cami, halk arasında 'Yahudi Mahallesi' (*İstiklal Mahallesi*) olarak adlandırılan mahallede yer almaktadır. Günümüzde Altındağ ilçesi, Anafartalar Mahallesi içinde, Denizciler Caddesi ile Acıçeşme Sokak'ın kesişme noktasındadır.

Leblebicioğlu Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Tarihi bilgiler: 18. yüzyıl yapısı olan caminin harim kapısı üzerinde, 2 sıra halinde 8 satırlık kitabesi bulunmaktadır. Kitabesinden Hicri 1125 (*Miladi, 1713*) yılında Ankara Müftüsü Kantar Zade Mustafa adına, oğulları tarafından yaptırıldığı anlaşılmıştır (*Şair Hıfzı tarafından yazıldığı anlaşılan kitabe metninin aslı İbrahim Hakkı Konyalı'nın Ankara Camileri kitabında/s.70-71, çevirisi Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I kitabında/s.424 bulunmaktadır*). 1583-1584 tarihli Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili'nde '**Hoca Sinan Mescidi**' adıyla kaydı bulunan mescit, Leblebicioğlu Vakfı'na dahil edilmiştir (*Ongan, s.187 ve 84*). Leblebicioğlu Camisi ile yapım tarihi uyuşmadığına göre, aynı vakfa ait daha eski başka bir mescit olabileceği varsayılabilir. Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'îye Sicil kaydında, Leblebici Mescidi imamı olarak Muhiddin Halife'nin adı geçmektedir (*Ongan, s.48*).

Yapısal özellikler: Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan yapı, taş temel üzerine ahşap hatıllı ve kerpiç duvarlı olarak inşa edilmiştir. Tavanı ahşap olan caminin çatısı kiremit örtülüdür. Çatının kuzeybatı yönünde yer alan kısa yapılı ahşap minaresi, şerefesiz ve sivri külahlıdır. Son cemaat yeri, caminin ön cephesini oluşturan kuzey tarafta yer almaktadır. İki tarafı duvarla kapatılmış olan son cemaat yerinin ön tarafı 3 kemerli ve tuğla örgülü olarak düzenlenmiştir. Ortada yer alan kemerin iki ayağı, Roma Dönemi'nden devşirme dorik başlıklı antik iki sütunla taşınmıştır (*Öney, s.75*). Son cemaat yeri önündeki kemerlerin arası 1955 yılında yapılan restorasyon sırasında duvar örülerek kapatılmıştır. Örülen duvar üzerine bir kapı ve iki pencere açılarak caminin orijinal formu bozulmuştur. Camide 2008 yılında yapılan restorasyon sırasında duvar örülerek kapatılan kemerli bölümde duvarlar kaldırılmış, yerine camikan yapılmıştır. Günümüzde son cemaat yerinin sol tarafında kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan merdiven, sağ tarafında ise imam odası bulunmaktadır. Son cemaat yerinden sade bir kapı ile harime girilmektedir. Bugün yapının kuzey cephesinde üstte 3 pencere, batı tarafında altta ve üstte düzensiz biçimde 4 pencere, güney cephede ise altta 2 pencere yer almaktadır.

Harim: Tavana kadar uzanan mihrabının altı tarafı bozulmuştur. Bozulan bölüm günümüzde düz olarak sıvanmıştır (*Eskici, s.121*). Alçı kalıp şeklinde yapılmış olan mihrabın ortadaki nişi üzerinde 7 sıra halinde sülüs yazıyla yazılmış Kuran'dan ayetler bulunmaktadır. Bu bölüm 3 sıra bordür ile çevrelenmiştir. En dış bordürde sülüs yazı ile Kelime-i Tevhid tekrarlanmaktadır. İkinci bordürde arabesk süslemeler, üçüncü bordürde ise yazılar bulunmaktadır. Caminin minberi yenidir.

Onarımlar: Camiye ait ilk onarım kaydı, Hicri 1215 (*Miladi, 1800*) yılına aittir. Bu tarihte Hafızade isimli biri tarafından caminin onarımı sağlanmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.325*). Camide sonraki dönemlerde, 1955, 1959-1961, 1988-1989 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından çeşitli onarımlar yapıldığı bilinmektedir (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.176*). Leblebicioğlu Cami, son olarak 2008 yılındaki yeniden düzenlenmiştir. Son cemaat yerinde yapılan değişikliklerin yanı sıra, yapının yan taraflarında camiye bitişik olarak yapılmış muhdes ekler tamamen yıkılarak cami ortaya çıkartılmıştır.

Mehmet Çelebi Cami

Altındağ İlçesi'nde 'Hamamönü' olarak bilinen bölgede, Hacettepe Merkez Öğrenci Yurtları'nın güney bitişiğinde, Zülüflü Sokak üzerinde bulunmaktadır. Kitabesi olmayan caminin 19. yüzyıl yapısı olabileceği tahmin edilmiştir (Öney, s.86). Camiye ismini veren Mehmet Çelebi'nin kimliği hakkında kesin bir bilgi elde edilememiştir. Arşiv kayıtlarında yapılan araştırmalarda, bu cami ile ilgili iki belgeye rastlanmıştır. 1736 tarihli belgede 'Göynüklü Hacı Yusuf Efendi Mescidi' olarak adı geçmektedir. Bu kişinin mescidi yaptıran kişi olduğu düşünülebilir. Diğer belge, 1832 tarihli. Bu belgede 'Erzurum Mahallesi Mescidi' adıyla kaydedilmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.394*).

Yapısal özellikleri: Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan cami, moloz taşlardan yapılma temel üzerine kerpiç duvarlı, ahşap hatıllı ve kiremit çatılı olarak inşa edilmiştir. Duvarları sıvalıdır. Çatısının kuzeybatı köşesinde kısa boylu, silindirik yapıyı ahşap bir minaresi bulunmaktadır. Camiye giriş, batı tarafında bulunan kapıdan yapılmaktadır. Son cemaat yeri yoktur. Harim bölümünün tavanı ile kadınlar mahfili ahşaptır. Ahşap minberi yenidir. Kalıplama tekniği ile yapılmış olan stalaktit nişli mihrabının geometrik desenleri ve çiçek süslemeleri diğer Ankara mihraplarından farklıdır. Harimin aydınlatılması, günümüzde kuzey cephede üstte 1, güneyde üstte 2, doğuda altta 2 üstte 3, batıda altta 2 üstte 4 pencere kullanılarak sağlanmaktadır.

Mehmet Çelebi Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Mehmet Çelebi Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Caminin 1990, 2003 ve 2010 yıllarında onarım gördüğü bilinmektedir. 2010 yılındaki onarım sırasında, camiye bitişik binalar yıktırılarak yapının etrafı açılmıştır. Bugün caminin batı ve kuzey çevresini dolaşan ahşap sundurma bu onarım sırasında camiye eklenmiştir.

Misafir Fakih Mescidi

Ankara Kalesi'nin İçkale bölümünde Alitaşı Sokak üzerindedir. Alitaşı Sokak'ta Emine Hanım Çeşmesi'ni geçtikten sonra biraz ileride sol kolda yer almaktadır. Kitabesi olmayan mescidin tarihlemesi arşiv belgeleri ışığında yapılmıştır. 1571 tarihli Evkaf Defteri'nden Mehmet oğlu Mevlana Misafir tarafından yaptırıldığı ve yapıya gelir olarak ev ve ahır vakfedildiği anlaşılmıştır. Bu kayda dayanarak mescidin 16. yüzyılda yapılmış olduğu söylenebilir. Mescitle ilgili 1801 tarihli bir belgeden, Şerife Fatma Hatun adlı bir kadının, Koyunpazarı'nda bulunan helvacı dükkanının gelirlerini bu mescitte haftada 2 gün fıkıh dersi verilmesi için müderrislere vakfettiği öğrenilmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.369*).

Yapısal Özellikleri: Misafir Fakih Mescidi, taş kaideli, kerpiç duvarlı, ahşap hatıllı ve kiremit çatılıdır. Dikdörtgen planlı olan mescidin sade ve basit bir yapısı vardır. Ahşap tavanlı olan mescidin alçı kalıp yuvarlak nişli bir mihrabı bulunmaktadır. Altmışlı yıllarda ahşap olan minaresinin kısa ve küt yapıllı olduğu, sonraki yıllarda minarenin tenekeden yapılma daha ince ve uzun bir minare ile yenilendiği anlaşılmıştır. Mescidin doğu bitişiğinde Alitaşı Sokak yer almaktadır. Alitaşı Sokak

Misafir Fakih Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

üzerindeki kapıdan mescidin, son cemaat yerine girilmektedir. Son cemaat yeri kerpiç duvar örülerek kapatılmış durumdadır. Güney cephesi bir eve bitişiktir. Batı cephesi komşu evin bahçesine bakmaktadır. Kuzey cephesine mescide bitişik bir eklenti yer almaktadır. Bu bölümde giriş kapısının sağ tarafında bir mezar bulunmaktadır. Mezarda yatanın kimliği belirlenememiştir. Mescidi yaptıran Misafir Fakih'e ait olduğu tahmin edilmektedir.

Çeşmesi: Mescidin giriş kapısının hemen sağında, eskiden mescit duvarına monte edilmiş ve kesme taşlardan yapıldığı tahmin edilen bir çeşme bulunduğu bilinmektedir. Orijinal formunu ve yapıldığı dönemi bilmediğimiz çeşmenin yerine Cumhuriyet Dönemi'nde daha küçük bir çeşme yerleştirilmiştir. Son dönemlere kadar kullanıldığı bilinen çeşme günümüzde kaldırılmıştır. Mescit duvarına dikkatli bakıldığında çeşmelerin yeri seçilebilmektedir.

Molla Büyük Cami

Kaynaklarda Yasa Sokak'ta bulunduğu belirtilen ibadethanenin yer aldığı mahallenin adı, zaman içinde Hacı Halil Mahallesi, Molla Büyük Mahallesi, Kayabaşı Mahallesi, Ulucanlar Mahallesi gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır. İbadethane bazı kaynaklarda cami, bazı kaynaklarda ise mescit olarak geçmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı, daha önceden mescit olan yapının 1941 yılında içine

Molla Büyük Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

minber koyularak cami haline getirildiğini belirtmektedir (*Konyalı, s.76*). Yapının kapısında bulunan tabelada ‘Molla Büyük Camii Şerifi’ yazmaktadır (2014). 1924 Ankara Haritası’nda Kayabaşı Mahallesi’nde olduğu görülen cami, günümüzde Altındağ İlçesi, Kale Mahallesi sınırları içinde Yasa Sokak’ta bulunmaktadır. Ankara Kalesi’nin batı tarafında bir tepe üzerinde yer alan caminin, kuzey tarafı Hatip Çayı Vadisi’ne (*Bentderesi Caddesi*) bakmaktadır.

Tarihi bilgiler: Kitabesi bulunmayan Molla Büyük Cami, mihrap stili ve mihrabında kullanılan seramik kaselere göre, araştırmacılar tarafından 14. yüzyıl sonu veya 15. yüzyıla tarihlenmektedir. Caminin mihrabında, beyaz zemin üzerine lacivert desenli ‘Milet işi’ olarak adlandırılan İznik yapımı kaseler kullanılmıştır. Bu kaselerin 14. yüzyılın ortalarından 15. yüzyıl ortalarına kadar Beylikler Devri’nde yaygın olarak kullanılan kırmızı hamurlu, erken Osmanlı seramikleri olduğu belirlenmiştir (*Eskici, s.80*). Bu bilginin yanı sıra, Bekir Eskici, 15. yüzyılın ilk yarısında Ankara’da yapılmış cami mihraplarını Molla Büyük Cami mihrabı ile karşılaştırdıktan sonra mihrabın 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebileceğini belirtmiştir (*Eskici, s.80*).

1522 tarihli Ankara Evkaf Defteri’nde yer alan bir vakıf kaydında, caminin ‘Mevlana Büyük Mescidi’ adıyla kaydedildiği ve banisinin Mevlana Büyük adlı kişi olduğu belirtilmektedir. Bu ismin zaman içinde ‘Molla Büyük’ şekline dönüşmüş

Molla Büyük Cami harimi (Fotoğraf: Abdülkerim Erdoğan, Kaynak: www.ankarasevdam.net).

olabileceği düşünülebilir. Vakıf kaydında mescide çeşitli dükkanların gelirlerinin vakfedildiği ve 1522 yılında vakfın yıllık gelirinin 546 akçe olduğu, 1571 yılında ise bu gelirinin 19.186 akçeye çıktığı görülmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.345*).

Yapısal özellikleri: Enlemesine dikdörtgen plana sahip olan Molla Büyük Cami, taş kaideli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve düz kiremit çatılıdır. Temelinde iri blok taşlar kullanılmıştır. Silindirik yapılı ahşap minaresi, çatısının kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Minarenin yapıya 1941 yılında yapılan düzenlemeler sırasında eklendiği bilinmektedir.

Kabaca 3 bölümden meydana gelen caminin giriş kapısı kuzey tarafın doğu ucundadır. Bu kapıdan caminin son cemaat yerine girilmektedir. Son cemaat yerinin ön bölümü imam odası olarak kullanılmaktadır. Son cemaat yerinin doğusunda çatısı doğuya doğru eğimli bir eklenti vardır. Tamamı moloz taşlar kullanılarak yapılmış olan bu bölümün yapıya sonradan ilave edildiği tahmin edilmektedir. Bu eklentinin içinde, kuzey tarafında yer alan bir merdivenden minareye ve yapının üst katına çıkılmaktadır. Son cemaat yerinden, harime altta ve üstte 2'şer pencere açılmaktadır. Kuzeydoğu tarafında ise harime girişi sağlayan kapı bulunmaktadır.

Harim: Harimin ahşap kirişler üzerine yerleştirilmiş olan tavanı, mihraba paralel şeklide koyulmuş bir kirişle desteklenmiştir. Bu kiriş, 3 ahşap ayak üzerine oturtulmuştur. Ayaklardan iki tanesi duvarlara yarım gömülü vaziyettedir. Bir

Molla Büyük Cami'nde mihraba gömülü İznik yapımı kaseler, 15. yüzyıla tarihleniyor (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

tanesi ise harimin tam ortasında yer almaktadır. Ortada yer alan ahşap sütunun mermer bir başlığı vardır.

Mihrap: Molla Büyük Cami, tavana kadar yükselen alçı kalıp mihrabı ile dikkat çekmektedir. Mihrap bordürü üzerine yerleştirilmiş 27 adet 'Milet işi' seramik kase görülmeye değerdir. 15. yüzyıla tarihlenen kaseler üzerinde değişik motifler yer almaktadır. Kase motifleri ile ilgili olarak Yıldız Demiriz'in '*Osmanlı Mimarisinde Süsleme I, Erken Devir (1300-1453)*' adlı kitabında bilgi bulunmaktadır (Demiriz, s.218-219). Her kasenin 4 kenarına aynı kaselerden küçük parçalar dekoratif biçimde yerleştirilmiştir. Ayrıca mihrap nişinin üst kısmında mukarnaslı bölümün 2 tarafına yerleştirilmiş birer kase daha vardır (Öney, s.35). Mihrap üzerinde var olan toplam 29 seramik kase, caminin mihrabını gerçekten çok özel hale getirmiştir. Ankara camileri arasında Milet işi İznik kasesi bulunduran az sayıdaki cami içinde kase sayısı en fazla olan cami Molla Büyük Cami'dir.

Mihrabı beden duvarından 12 cm dışarı çıkıntılıdır. Bu özellik, Ankara camileri arasında az sayıda örnekte gözlenmiştir. Mihrap nişinin iki kenarında sekizgen kenarlı birer sütunce yer almaktadır. Mihrabı dıştan içe doğru 3 bordür çevrelemektedir. Bu bordürlerden en dışta olanında Kelime-i Tevhit yazısı tekrarlanmaktadır. Orta bordür seramik kaselerin yer aldığı bordürdür. En içte

ise halat desenli dar bir bordür bulunmaktadır (*Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, s.428).

Onarımlar: Mescidin 1941 yılında bir onarım ve yenileme geçirdiği bilinmektedir. Bu onarım sırasında yapıya minare ve minber eklenmiş, son cemaat yerinin sundurma şeklinde açık olan bölümü duvarla kapatılmış ve duvar üzerine pencereler açılmıştır. Yapının daha sonraki dönemlerde Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce 1952, 1988 yıllarında tekrar onarıldığı ve son olarak da 2014 yılında onarımdan geçtiği bilinmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3*, s.347).

2014 yılında yapılan onarım ve düzenlemeler sırasında, dış cephede caminin ön tarafında üstü açık bir avlu oluşturan yüksek duvar kaldırılmış, yerine kısa bir duvar ve üzerine demir parmaklık yapılmıştır. Caminin son cemaat yerinin üst katındaki pencereler kaldırılarak bu bölüm camekan haline getirilmiştir. Bu bölümün, pencereler yapılmadan önce sundurma şeklinde açık olduğu bilinmektedir. Ayrıca minaredeki boyalar temizlenerek ahşap doku görünür hale getirilmiştir. İçte ise mihrap boyaları ve diğer ahşap kısımlardaki boyalar temizlenerek yapı orijinal biçimine getirilmeye çalışılmıştır.

Zehra Hanım Çeşmesi: Caminin önündeki çeşme günümüzde bakımsız durumdadır. Çeşmenin iki tarafında yer alan ve yakın zamana kadar yerinde olan sütunları ise kırılmış durumdadır. Kitabesinden, Zehra Hanım tarafından Hicri 1319 (*Miladi, 1901-1902*) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3*, s.347).

Ahmed Necmeddin Medresesi: Günümüzde caminin batı bitişiğinde ev olarak kullanılan yapının, 1930 yılında hazırlanan tapu haritasında, ‘Ahmed Necmeddin Vakfından Medrese’ olarak kaydedilmiş olması burada bir medrese bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3*, s.347). Medrese hakkında başka bilgi bulunamamıştır.

Osmaniye Cami

Cumhuriyet öncesinde Osmaniye Mahallesi adı ile bilinen bölge, sonraki yıllarda İsmetpaşa Mahallesi sınırları içinde kalmıştır. Günümüzde İsmetpaşa Mahallesi ‘kentsel dönüşüm’ kapsamına alınmıştır. Mahallenin ön bölümünde yıkım çalışmaları tamamlanmıştır. Eski kaynaklarda İsmetpaşa Mahallesi’nde Yavru ve Tunceli sokakların kesiştiği kavşakta olduğu belirtilen (*Konyalı, s.78*) Osmaniye Camisi, bugün Altındağ İlçesi, Hacıbayram Mahallesi sınırları içinde, Uzunyol Sokak ile Tunceli Sokak’ın kesiştiği köşede yer almaktadır.

Yapısal özellikleri: 18. ya da 19. yüzyılda yapıldığı düşünülen cami, taş temel üzerine kerpiç duvarlı, ahşap hatıllı ve kiremit çatılı olarak yapılmıştır. Doğudan batıya doğru eğimli bir arazi üzerine yapılmış olan cami dikdörtgen planlıdır. Doğu tarafında bir eve bitişik durumdadır. Caminin giriş kapısı, batı cephesinin sol tarafındadır. Kapının sol tarafında ise kesme taş kaide üzerinde yükselen

Osmaniye Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

minaresi bulunmaktadır. Caminin minaresi, çokgen yapılı silindirik gövdesi ve şerefe altındaki işçiliği ile dikkat çekicidir.

Caminin batı cephesinde sundurma şeklinde devam eden bölümün eskiden duvar örülerek kapatıldığı ve üzerine pencereler açıldığı bilinmektedir. Caminin kuzey tarafında da devam eden bu eklentiler, 2007 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında yıkılarak kaldırılmıştır. Cami bugün orijinal görünümüne daha yakın durumdadır. Harimde ahşap olan tavan, çıtalarla karelenmiştir. Alçı kalıp mihrabı tavana kadar uzamaktadır. Yeni olan ahşap minberi, mihrabın sağ tarafında yer almaktadır. Osmaniye Camisi hakkında aşağıdaki bağlantıda farklı bilgiler bulunmaktadır:

<http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37169>

Örtmeli Mescidi (Hoca Hundi Cami)

Günümüzde 'Örtmeli Mescidi' adıyla bilinen yapının, 1924 Ankara Haritası'nda Hoca Hundi Müslim Mahallesi'nde yer aldığı görülmektedir. Mahallenin adı 1522 yılı kayıtlarında 'Hucendi', 1785-1830 yılları arasındaki kayıtlarda 'Hacendi', 1830 yılından sonraki kayıtlarda ise 'Hoca Hundi' olarak geçmektedir (Özdemir, s.84). Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Hoca Hundi Mahallesi'ni de içine alacak şekilde daha geniş bir alan 'Yeğenbey Mahallesi' sınırlarına dahil edilmiştir. Daha sonra

Örtmeli Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Yeğenbey Mahallesi'nde Yahudiler ve Müslümanların karışık olarak oturdukları bölümün adı, zaman içinde Leblebici Mahallesi, Sakalar Mahallesi ve İstiklal Mahallesi olarak değişmiştir. Günümüzde bu bölüm, Ulus semtinde Anafartalar Mahallesi sınırları içindedir. 1950 yılı sonrasında mahallede Yahudi kalmamış olmakla birlikte, halk arasında 'Yahudi Mahallesi' şeklindeki kullanım devam etmektedir. (İşçen, *Ankara Yahudi Mahallesi ve Ankara Yahudileri*, s.6-7)

Örtmeli Mescidi, Yahudi Mahallesi'nde, Örtmeli ve Kalyon sokakların kesiştiği noktadadır. Mescidin bitişiğinde günümüzde Sakalar İlköğretim Okulu yer almaktadır. İbadethanenin 'Örtmeli Mescidi' şeklinde adlandırması, yapının kapısı üzerinde geniş bir sundurma ve saçak bulunmasından kaynaklanmıştır (Konyalı, s.80).

Tarihi bilgiler: Mescidin kitabesi olmadığından yapıldığı tarih kesin değildir. Osmanlı Dönemi'ne ait benzeri yapılarla mimari açıdan karşılaştırılması sonrası, yapının 14. yüzyıl sonu ya da 15. yüzyıla ait olabileceği sonucuna varılmıştır (Öney, s.35). Bekir Eskici ise, Ahi Elvan ve Gecik Mescidi mihrapları ile kıyaslama yaparak Örtmeli Mescidi mihrabının, 15. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceğini belirtmiştir (Eskici, s.37).

Yapısal özellikleri: Sade bir dış görünüşe sahip olan mescidin giriş kapısı güney cephesindedir. Doğu cephesinde silindirik yapılı basit ahşap bir minaresi vardır.

Mescidin duvarları zeminden 2 metre yüksekliğe kadar taş olarak örülmüştür. Taş bölümün üstü ahşap hatıllarla güçlendirilmiş kerpiç duvar biçimindedir. Çatısı kiremit örtülü olan mescit, enine dikdörtgen biçiminde asimetrik bir plana sahiptir (*Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, s.379). Giriş kapısının sol tarafında, yapının dışında, batı köşesinde kalın bir mermer sütun vardır. Son cemaat yeri bulunmamaktadır.

Harim: Harime doğu cephesinde bulunan sade yapılı ahşap kapıdan girilmektedir. Harimin ortasında yer alan iki ahşap direk, ahşap tavanı desteklemektedir. Ahşap sütunlar üzerinde başlık olarak Dor ve Korint tarzda Roma Dönemi’ne ait 2 mimari parça kullanılmıştır. Ahşap tavan kirişleri üzerinde süslemeler ve aşı boyası ile yapılmış işlemler dikkati çekmektedir. Sütunların arka tarafında yenilenmiş olan ahşap kadınlar mahfili bulunmaktadır (*Öney*, s.36). Alçıdan yapılmış mihrabı tavana kadar devam etmektedir. Mihrabın üst bölümünde (*alınlığında*) Ayet-el Kürsi suresi yazılıdır. Bu sürenin hemen alt tarafında mihrabın iki köşesinde ‘Milet Çinişi’ ya da ‘Milet Kasesi’ şeklinde adlandırılan, İznik’te yapılma çini tabaklar yer almaktadır. Mihrap, 3 bordür ile çevrelenmiştir. En dıştaki bordürde, sülüs yazı ile yazılmış Kelime-i Tevhid tekrarlanır. Orta bordürde mukarnas süslemeler vardır. İçteki bordürde ise, geometrik motifler vardır. Minberi yenidir (*Öney*, s.36).

Onarımlar: Mescit 1951 yılında restore edilmiştir. Bugün üzerinde bulunan tabeladan 2007 yılında tekrar restorasyon görüldüğü anlaşılmaktadır.

Poyracı Mescidi (*Boryacı Mescidi*)

1924 Ankara Haritası’nda ‘Elma Dağı Meydanı’ olarak adlandırılan meydana yer alan mescidin, haritadaki konumu itibarıyla Poyracı Mescidi olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda ‘Boryacı Mescidi’ şeklinde yazıldığı da görülmektedir. Eski kaynaklarda Kurtuluş Mahallesi’nde Sakızlı ve Akbaş Sokakların kavşak noktasında bulunduğu belirtilmektedir. Gönül Öney ise Yeniyay Sokak’ta bulunduğunu söylemektedir (*Öney*, S.37). 1944 tarihli Ankara Haritası’nda Yeniyay Sokak bitiminde olduğu görülmektedir (*1944 Ankara Haritası*). Hacettepe Üniversitesi kampüs alanı düzenlenirken bu sokakların tamamı iptal edilmiştir. Cami günümüzde Hacettepe Mahallesi’nde, Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sıhhiye*) Kampüs alanı içindedir. Hacı İlyas Cami’nin güney doğusunda, Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi’nin batı bitişiğinde yer almaktadır.

Tarihi bilgiler: Eskiden düz bir alanda bulunurken üniversiteye ait inşaatlar nedeniyle seviyesi bugünkü zeminden aşağıda kalmıştır. Bu nedenle mescide kısa bir merdivenden inilerek ulaşılmaktadır. Ankara’nın eski mescitlerinden biri olduğu bilinen yapının kitabesi ve vakfiyesi bulunmamaktadır. Mescide ait en eski kayıt, 1530 tarihli tahrir defterinde yer almaktadır. Bu kayda göre, mescidin geliri yıllık 8500 akçedir. Bunun yanı sıra 1572 tarihli tahrir defterinde yer alan bilgilerden çok sayıda kişinin mescide para vakfettiği anlaşılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara*, C.3, s.368). Mescidi mimari özellikleri ve mihrabının üslubu açısından

Poyracı Mescidi 2017 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

değerlendiren araştırmacılar, yapının 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyıl başlarında yapılmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir (Öney, s.37, Eskici, s.65, Demiriz, s.225).

1924 öncesinde bir dönem tekke olarak kullanıldığı bilinen yapının etrafında, şeyhlere ve müritlere ait odalar bulunuyordu (Konyalı, s.29). Tekkelerin kapatılması sonrası yapı, Vakıflar tarafından bir dönem kiraya verilmiş ve Kur'an kursu olarak kullanılmıştır. 1948 yılında tamir edilen yapı sonrasında tekrar mescit olarak kullanılmaya başlamıştır (Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.I, s.442). 1970'li yılların başlarında kampüs alanı içinde kaldığı için yıkılması kararlaştırılmış, ancak Koruma Kurulu yıkılmasına izin vermemiştir. Bunun üzerine 1975 yılında Vakıflar tarafından onarılmıştır.

Yapısal özellikleri: Boyuna dikdörtgen planlı küçük bir yapıdır. Kuzey cephesinde 2 ahşap sütunla taşınan son cemaat yerinin iki tarafı, günümüzde duvarla kapatılmış durumdadır. Son cemaat yerinin ön tarafına camekan yapılmıştır. Bu bölümün çatısı yapının ana çatısından daha aşağıda ve ayrı olarak düzenlenmiştir. Taş temelli olan yapı ahşap hatıllarla desteklenmiş kerpiç duvarlıdır. Kiremit çatılı ve minaresizdir. Eskiden mescidin ikinci katının, bitişiğinde bulunan ev tarafından

kullanıldığı bilinmektedir. Bugün mescide bitişik bir yapı bulunmamaktadır. Alt pencereleri demir parmaklıklı olan mescidin üst pencereleri petek dokuludur.

Harim: Harimin tavanı ahşaptır. Tavanı taşıyan yuvarlak ahşap kirişler duvarlar üzerine oturtulmuştur. Kirişlerin altlarında konsollar ve pervazlar kullanılmıştır. Tavana çakılan çıtalarla baklava dilimi biçiminde şekiller ve üçgenler elde edilmiştir. Pervazlar ve çıtalar üzerinde kalem işi boyamalar görülmektedir. Harimde yer alan ahşap kadınlar mahfilinin cephesindeki saçaklar, boydan boya renkli nakışlarla süslenmiştir (*Öney, s.37*). Alçı olan mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Mihrap nişini, en dışta geniş bir Kelime-i Tevhid tekrarı olan bordür kuşatmaktadır. Daha sonra ince bir zincir ve geniş bir geometrik süsleme kuşağı yer almaktadır. Mihrap alınlığında Kur'an'dan bir sure vardır. Mihrap nişinin köşelerinde birer sütunce görülmektedir.

Onarımlar: 1948 ve 1975 yılında ciddi bir onarım geçirdiği bilinmektedir.

Poyracı Tekkesi: Poyracı Mescidi'nin tekke olarak kullanıldığı dönemde isminin ne olduğu ve hangi tarikat tarafından kullanıldığı bilinmemektedir. 'Poyracı Tekkesi' adlandırması tarafımızdan anlatım kolaylığı olması amacıyla kullanılmıştır.

Elmadağı Çeşmesi: Poyracı Mescidi'nin yakınında olmakla birlikte mescide ait değildir. Eskiden burada bulunan 3 mahallenin birleştiği küçük meydana olduğu bilinmektedir. Çeşmenin yeri günümüzde, Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sıhhiye*) Kampüs alanı içinde, Poyracı Mescidi'nin batı tarafındaki binaların (*H.Ü. Hemşirelik Fakültesi*) bulunduğu alana denk gelmektedir.

Ramazan Şemseddin Cami (*Kale Pazarı Cami*)

Ankara Kalesi'nin Hisar Kapısı'ndan (*Saat Kulesi'nin olduğu kapı*) girildiğinde biraz ileride sol tarafta bulunmaktadır. Yapıldığı dönemle ilgili olarak Gönül Öney, "Caminin ilk yapılışı ile ilgili elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Ramazan Şemsettin adlı kişi tarafından 17. yüzyılda yaptırıldığı söylenmektedir." (*Öney, s.78*) demektedir. Şehr-i Kadim Ankara kitabında, kitabesi ve vakfiyesi bilinmeyen mescidin, 1522 ve 1530 tarihli tahrir defterlerinde 700 akçe geliri olduğu kayıtlıdır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.391*). Bu kayıttan mescidin 16. yüzyıl başlarında var olduğu anlaşılmaktadır. Zamanla harap hale gelen cami, 1954-1956 yılları arasında yıkılarak eski temelleri üzerinde yeniden yapılmıştır. Bu nedenle caminin orijinal özelliklerini büyük oranda yitirmiş olduğu söylenebilir.

Yapısal özellikleri: Bugün var olan caminin alt bölümleri taş, üst bölümleri ise tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Tuğla olan bölüm sıvalıdır. Dikdörtgen planlı olan cami kiremit çatılı, sade görünümlü basit bir yapıdır. Caminin kuzeydoğu köşesinde yer alan ahşap minaresi kısa yapıdır. Alçı kalıp mihrabı ve ahşap minberi yenidir.

*Ramazan Şemseddin Cami, önde camiye ait Ramazan Şemseddin Çeşmesi görülüyor
(Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).*

Ahşap tavanının ortasında altıgen biçimli bir rozet yer almaktadır. Caminin 1984 ve 2005 yıllarında tekrar restore edildiği bilinmektedir.

Ramazan Şemseddin Çeşmesi: Camiye ait olduğu bilinen çeşme, kesme taşlardan yapılmıştır. Kale Kapısı Sokak üzerinde, caminin güney doğu bitişinde bulunmaktadır. Üzerinde kitabe yeri olmakla birlikte kitabesi mevcut değildir.

Rüstem Naal Cami (Dındın Mescidi)

Kaynaklarda, Ulucanlar semtinde Akbaş Mahallesi'nde bulunduğu belirtilen mescit, günümüzde Altındağ ilçesi, Sakarya Mahallesi sınırları içinde Eylül ve Hediye sokakların kesiştiği köşede yer almaktadır. Ulucanlar Caddesi'nden, Kümbet ve devamında Eylül Sokak takip edilerek mescidin önüne gelinebileceği gibi, Talatpaşa Bulvarı üzerinden İnci Sokak takip edilerek de ulaşılabilir (*İnci Sokak'ın Sarıca Sokak ile kesiştiği noktadan Hediye Sokak yönüne devam edilmelidir*).

Adlandırma: 1924 Ankara Haritası'nda mescidin adı ve bulunduğu mahalle, Rüstem Naal (*Na'al*) olarak geçmektedir. Na'al, nalcı ya da nalbant anlamındadır. Caminin adı muhtemelen yanlış olarak, 'Rüstem Nail' (*Na'il*) olarak okunmuş ve bu

Rüstem Naal Cami 2017 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

şekilde kullanılmıştır. Günümüzde yapının kapısında bulunan tabelada, ‘Rüstem Nail Cami’ yazmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı, Ankara Camileri kitabında Rüstem Naal adını kullanmaktadır (*Konyalı, s.35*). Rifat Özdemir, Rüstem Na’al şeklinde kullanmıştır (*Özdemir, s. 298*). Na’al ve Nail ismini birlikte kullanan kaynaklar da vardır (*Erdoğan, Altındağ’ın Manevi Coğrafyası, s.157 ve Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.383*). İbadethanenin bir diğer ismi de Dındın Mescidi’dir. ‘Dındın’ adlandırmasının, ‘Dındın Dede’ şeklinde anılan caminin banisi (*Rüstem Naal*) ile bağlantılı olduğu söylenmektedir. Caminin girişinde ön tarafta duvarın dibinde yer alan mezarın, Rüstem Naal’a ait olduğu belirtilmiştir (*Konyalı, s.35*).

Tarihi bilgiler: Mescidin yapım kitabesi ve vakfiyesi bulunmamaktadır. Gönül Öney yapıyı mihrap stiline göre 14. ya da 15. yüzyıla tarihlenmektedir (*Öney, s.50*). Bekir Eskici ise, mihrabının 15. yüzyıla tarihlenen Geneği ve Hacı Doğan mihraplarına olan benzerliğinden hareketle, mescidin 15. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceği görüşünü dile getirmiştir (*Eskici, s.91*). 1522 tarihli tahrir defterinde yer alan bir kayıttan, vakıf gelirlerinden imam ve müezzinlere ücret ödendiği anlaşılmıştır. 1530 yılına ait tahrir defterlerinde mescidin adının geçtiği görülmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.385*). Ankara’nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer’iye Sicil kaydında da mescidin ismine rastlanmıştır (*Ongan, s.44*).

Yapısal özellikleri: Taş kaideli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı, kiremit çatılı ve geniş ahşap saçaklı bir yapıdır (Öney, s.50). Minaresi yoktur. Enine dikdörtgen planlı olan caminin arazinin eğimine yaslanmış kuzey cephesi bir yapıya bitişik durumdadır. Batı cephesinde yer alan son cemaat yerinin, geniş saçığını taşıyan 2'si duvarla bitişik 4 ahşap direk bulunmaktadır. Bu direklerin arası daha önceden duvar örülerek kapatılmıştır. 2005 yılında yapılan onarım sırasında bu duvar yıkılarak yapı ilk biçimine getirilmiştir.

Harim: Harime son cemaat yerinin kuzey tarafından sade bir kapı ile girilmektedir. Ahşap tavan, duvarlar üzerine oturtulmuştur. Kuzey tarafta yer alan ahşap kadınlar mahfilini 3 ahşap direk taşımaktadır. Bu bölümün altında niş içinde yer alan mezarın, Rüstem Naal'in kızı Naile'ye ait olduğu söylenmektedir. Harimin doğu duvarı üzerinde bulunan 2 niş, dolap olarak kullanılmaktadır. Nişlerin kenarları alçı süslemelidir (Öney, s.50).

Güney duvar üzerinde yer alan alçı kalıp mihrap tavana kadar uzamaktadır. Mihrabın ortasında yer alan nişin kenarlarında birer sütunce yer almaktadır. 5 köşeli olan nişin üstü mukarnaslı bir bölüm ile sonlanmaktadır. Mihrap nişini 3 sıra bordür çevrelemektedir. En dışta sülüs yazı ile Kelime-i Tevhit tekrarının olduğu bordür yer almaktadır. Ortada yer alan bordürde zikzaklar içine alınmış altıgenlerden oluşan arabesk motifler, en içteki geniş bordürde ise çokgenlerden oluşan geometrik desenler göze çarpmaktadır. Mihrap alınlığında Kur'an'dan bir surenin yazıldığı dikdörtgen pano yer almaktadır. Caminin ahşap olan minberi yenidir.

Onarımlar: İbrahim Hakkı Konyalı, 1940'lı yılların başında mescidin kadro dışı bırakıldığını (*imam atanmadığını*) belirtmektedir (Konyalı, s.34). Bir süre kapalı kalan mescidin bazı hayırseverlerin desteği ile 1950 yılında onarılarak tekrar ibadete açıldığı bilinmektedir. Sonraki yıllarda bakımsızlıktan tekrar kapanan mescidin 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir şekilde onarımı yapılmıştır. Onarım sırasında mescit asıl şekline dönüştürülmeye çalışılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.385*).

Sabuni Mescidi (*Karanlık Mescidi*)

Eski kaynaklarda, Sabuni Mahallesi'nde (*bazı kaynaklarda, Turan Mahallesi*) Uzun Kavak Sokak üzerinde olduğu belirtilmektedir. Mescit ve yakınında bulunan çeşmesi, 1924 Ankara Haritası'nda Sabuni Mahallesi'nde gösterilmiştir. İbadethane günümüzde Altındağ İlçesi sınırları içindeki Sakarya Mahallesi'nde, Uzun Kavak Sokak ile Kümbet Sokak'ın kesişme noktasındadır. Ulucanlar Caddesi üzerinden, Kümbet Sokak takip edilerek mescide ulaşmak mümkündür.

Adlandırma: Halk arasında 'Karanlık Mescidi' adıyla da bilinmektedir. Bu adlandırmanın kaynağı konusunda bir bilgiye rastlanmamıştır. Günümüzde ibadethanenin üzerinde bulunan tabelada, her iki adlandırma sentezlenerek 'Karanlık Sabuni Cami' şeklinde yazılmıştır. 'Sabuni' adlandırmasına Osmanlı

Sabuni Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

dönemi kaynaklarında rastlanıyor olması mahallenin ve mescidin bu isimle adlandırıldığı konusunda önemli bir veri olarak kabul edilebilir. Rifat Özdemir'in yayınladığı Ankara mahalleleri listesinde, 1522, 1601, 1891 yıllarındaki kayıtlarda mahallenin adının 'Sabuni' olarak geçtiği görülmektedir (Özdemir, s.298). 1571 yılına ait Ankara evkaf defterinde, 'Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Sabuni' adıyla kaydedilmiştir (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.350).

Tarihi bilgiler: Vakfiyesi ve kitabesi bulunmayan mescidin tarihlemesi, mimari özelliklerine ve ahşap kapı stiline göre yapılmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında genel olarak yapının, 14. yüzyıl sonu ya da 15. yüzyıl başında yapıldığı belirtilmektedir. Bekir Eskiçi, mihrabın Hacı İvaz Cami ve Direkli Mescitleri ile yakın tarihli olması gerektiğini belirttikten sonra, yapıyı 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlemektedir (Eskiçi, s.83). Mescidin günümüzde Ankara Etnoğrafya Müzesi deposunda muhafaza edilen iki kanatlı ahşap kapısı, simetrik olarak düzenlenmiş ikili ve dördümlü panolara bölünmüştür. Üstte bir panoda Arapça dua yer almaktadır. Üzerinde tarih bulunmayan kapı, Karacabey Cami kapısı ile benzerlik göstermektedir. Aynı usta tarafından ya da aynı atölyede yapılmış oldukları tahmin edilmektedir (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.352).

Mübarek Galip, Sabuni Mescidi kapısı ile Hacı Hasan Cami kapılarını birbirine karıştırmış ve Hacı Hasan Cami kapısı ile ilgili bilgileri, Sabuni Mescidi kapısı

olarak vermiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.352*). Bu hata, mescidin Selçuklu Dönemi'ne tarihlenmesine neden olmuştur. Bu eseri kaynak alan başka kitaplarda da aynı hatanın tekrarlandığı görülmektedir (*Bakınız, Konyalı, s.64 ve Erdoğan, Tarih İçinde Ankara, s.210*). Hacı Hasan Cami kapısı ile ilgili olarak, Bahaeddin Ögel'in kitabında bilgi bulunmaktadır (*Ögel, s.200-204 ve şekil 10*).

Yapısal özellikleri: Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan yapı taş temel üzerine kerpiç duvarlı ve ahşap hatıllı olarak yapılmıştır. Oldukça sade görünüşlü olan yapı, kiremit çatılıdır. Çatısının kuzeydoğu köşesinde köşk minare tarzında kare gövdeli kısa ve şerefesiz bir minaresi bulunmaktadır. Ahşap olan minare, yapıya sonradan eklenmiştir. Mescidin kuzeyinden ve batısından yol geçmektedir. Doğu tarafında eskiden mescide bitişik olan ev, 2008 yılındaki düzenleme ve onarım sırasında yıkılmıştır. Yanları duvarla kapalı olan ve yol hizasından biraz aşağıda kalan son cemaat yeri, mescidin kuzey tarafındadır. Tavanı ahşap olan son cemaat yerinin ahşap tavan kirişlerini, 4 ahşap direk ve kavisli kalın yastıklar taşımaktadır (*Öney, s.38*). Bu bölümün cephesi ahşap bir kafesle yoldan ayrılmıştır. Son cemaat yerinden harime açılan 2 pencere bulunmaktadır. Harime girişi sağlayan yenilenmiş kapı, sade görünüşlüdür.

Harim: Harimin ahşap olan tavanına, üçgenler oluşturacak şekilde çıtalar çakılmıştır. Tavanda aşı boyası ile yapılmış kalem işi süslemeler dikkat çekicidir. Tavanı taşıyan 2 ahşap direğin üzerlerinde Roma Dönemi'nden devşirme Dor tipi sütun başlıkları bulunmaktadır (*Öney, s.38*). Alçı kalıp mihrabının yapımından kısa süre sonra bir onarım geçirdiği anlaşılmıştır (*Eskici, s.83*). Derin olmayan bir nişe sahip olan mihrap üzerinde herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Mihrabın en dışında zincir desenli bir kuşak ve bu kuşaktan sonra zengin geometrik desenli bir bölüm vardır. Mihrap nişinin üstünde bir tepelik ve mihrabın en üstünde ise palmet dizisi yer almaktadır.

Onarımlar: İbrahim Hakkı Konyalı, 1940'lı yılların başlarında mescidin kapalı olduğunu belirtmektedir (*Konyalı, s.63*). Muhtemelen bakımsızlıktan kapatılmış olan mescidin sonradan tekrar açıldığı bilinmektedir. 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir onarımdan geçirilen mescit, günümüzde ibadete açıktır.

Sabuni Çeşmesi (Kadioğlu Çeşmesi): Sabuni Çeşmesi, mescitten biraz ilerde, Kümbet Sokak ile Eylül Sokak'ın kesişme noktasında yer almaktadır. 1924 Ankara Haritası'nda, Sabuni Mescidi'nin kuzeybatı tarafında 'Sabuni Çeşmesi' adıyla kaydedilmiştir. Çeşme, mimari yapısı göz önüne alınarak 15.-16. yüzyıla tarihlenmiştir.

Saraç Sinan Mescidi

Selçuklu Dönemi eserlerinden olan Saraç Sinan Mescidi, aynı çatı altında bulunan türbesi, medresesi ve önündeki çeşmesi ile küçük bir külliye şeklindedir. Ankara'daki etkileyici yapılardan biri olan mescidin, medresesi ve çeşmesi

Saraç Sinan Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

günümüze ulaşmamıştır. Ancak mescidin ön tarafında yer alan su haziresi (*terazisi*) varlığını korumaktadır. Kaynaklarda Ulucanlar'da, Nazım Bey Mahallesi (*bazı kaynaklarda Bozkır Mahallesi*) Atpazarı Sokak üzerinde bulunduğu belirtilmektedir. Günümüzde mescidin bulunduğu alan, Altındağ İlçesi Kale Mahallesi sınırları içinde, Atpazarı Sokak ile Berberler Sokak'ın kesişme noktasında yer almaktadır. Ulucanlar Caddesi üzerinden (*Gecik Mescidi yanından*) Merdivenli Sokak takip edilerek Atpazarı Sokak'a çıkılabilir. Sağa döndükten sonra az ilerde Saraç Sinan Mescidi önüne gelinmektedir.

Tarihi bilgiler: Mescid ve türbe arasında son cemaat yeri vazifesi gören, beşik tonozlu sofa bölümünün girişinde 3 satırlık Arapça bir kitabe yer almaktadır (*dış cepheye sağ tarafta*). Kitabede, "Şüphesiz mescitler Allah içindir. Artık Allah ile beraber başka bir kimseye ibadette bulunmayınız." ibaresinin altında, Kul Hasan oğlu Yusuf'un bu mescidi, Hicri 687 (*Miladi, 1288*) tarihinde yaptırdığı kayıtlıdır (*Öney, s.25*). Vakfiye arşivinde ise mescidi yaptıran kişi olarak Hacı Sinanüddin Yusuf adı geçmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.275*). Mescidin yapıldığı dönem, Selçuklu Sultanı II. Gıyasettin Mesut'un İlhanlı (*Moğol*) hakimiyeti altında iktidarını sürdürdüğü, Ankara'da Ahilerin şehir yönetiminde ve şehrin imarında öne çıkmaya başladıkları dönemdir.

Vakıf kayıtlarından bazı dükkan ve arazi gelirlerinin mescide vakfedildiği anlaşılmıştır. 1522 tarihli tahrir defterinde vakfın gelirlerinin 2540 akçe, 1572 tarihli Ankara Evkaf Defteri'nde ise 3652 akçe olduğu görülmektedir. Osmanlı

Saraç Sinan Mescidi kitabesi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Devleti'nin son dönemlerinde vakıf gelirlerinin azaldığı, mescit ve bağlantılı yapıların bakımsız hale geldiği, 1894 ve 1903 tarihli bazı yazışmalardan anlaşılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.276 ve 278*).

Yapısal özellikleri: Günümüzdeki haliyle Saraç Sinan Mescidi, mescit ve türbe bölümlerinin arasına sofa bölümü eklenerek oluşturulmuş birleşik bir yapı görünümündedir. Dikdörtgen planlı olan yapılar uzun kenarlarından yan yana gelecek şekilde bir çatı altında toplanmıştır. Yapıya giriş, iki taraftan 4 basamaklı merdivenlerle çıkılabilen taş bir platform üzerinden sağlanmaktadır. Yapının ana girişi yuvarlak kemerli oldukça geniş bir açıklık şeklindedir. Kemer bölümü tuğla örgü olan bu açıklık, günümüzde demir parmaklıklı bir kapı ile kapatılmıştır. Eskiden bu bölümün (*giriş kapısının*) üzerinde 2 ahşap sütunla taşınan üçgen çatılı bir saçak yer alıyordu. Bu saçak 2008 yılında yapılan onarım sırasında kaldırılmıştır.

Demir parmaklıklı kapıdan beşik tonozlu sofa (*eyvan*) bölümüne girilmektedir. Bu bölüm aynı zamanda son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Sofa bölümünün sol tarafta mescit, sağ tarafta ise türbe bölümü yer almaktadır. Mescit duvarı üzerinde bir mihrabiye ve harime girişi sağlayan bir kapı yer almaktadır. Yol seviyesinden yüksekte bulunan yapı genel olarak kayalık bir kütle üzerine inşa edilmiştir. Moloz taşlardan yapılmış olan yapıda çok sayıda antik döneme ait devşirme parça, yapı

malzemesi olarak kullanılmıştır. Bunlar arasında yazıtlı heykel kaideleri ile üzeri kabartma figürlü bir mezar taşı dikkat çekicidir.

Mescit: Minaresi olmayan yapı genel olarak kiremit çatlıdır. Ancak mescit bölümünün üzeri kubbelidir. Tuğla örgü olan kubbenin, son onarım sırasında üzerindeki kiremit çatı kaldırılmış ve kubbe kurşunla kaplanmıştır. Harim bölümünde kubbeye geçiş, Selçuk üçgenleri ile sağlanmıştır. Alçı kalıp mihrabı yenidir.

Saraç Sinan Türbesi: Saraç Sinan'ın mezarının da yer aldığı türbeye giriş, sofa bölümünden açılan kapı ile sağlanmıştır. Mescit ile aynı tarihte (*Hicri 687, Miladi 1288 yılında*) yapıldığı kabul edilen Saraç Sinan Türbesi'nin içinde birbirine bitişik vaziyette, dar bir alana sığdırılmış 8 mezar yer almaktadır (*Konyalı, s. 82*). Mezarlar çimento sıvalıdır. Bazılarının mezar taşı yoktur, bazılarının ise kırık durumdadır. Oldukça bakımsız durumda bulunan türbe içindeki mezarlardan biri Saraç Sinan'a aittir. Mezar taşı kitabesinden Saraç Sinan'ın, *Hicri 711 (Miladi, 1311) yılında vefat ettiği* anlaşılmaktadır.

Saraç Sinan Medresesi: Kayıtlardan mescidi yaptıran Hacı Sinanüddin Yusuf'un, 1288 tarihinde mescitle birlikte bir de medrese yaptırdığı anlaşılmıştır. Medrese binası, mescit ve türbenin arka bitişğinde yer alıyordu. Sıbyan mektebi düzeyinde olduğu bilinen medrese, bir hol üzerine dizilmiş 5 odadan oluşuyordu. Yapıda 2008 yılında yapılan onarım sırasında medrese bölümü, tarihi bir önemi kalmadığı düşünülmüş ve yerine, günün ihtiyaçlarına yönelik bir oda, tuvalet ve abdest alma yeri yapılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s. 278*).

Saraç Sinan Çeşmesi: Medresenin yan tarafında yer alan çeşmenin yeri, günümüzde Berberler Sokak üzerine denk gelmektedir. Elmadağ su hattı üzerinde olduğu bilinen çeşme günümüze ulaşmamıştır.

Su haziyesi (maslak): Saraç Sinan Mescidi'nin önünde (*doğu tarafında*) yol kenarında varlığını koruyan kare planlı taş yapı, bir su haziyesine aittir. Su haziireleri bir tür havuz gibi suyun geçici olarak depolandığı ve yaratılan serbest yüzey sayesinde basıncının kırıldığı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada yer alan su haziyesinin Elmadağ su hattı üzerinde olduğu bilinmektedir.

Sarı Kadı Cami (Mimarzade Cami)

Cami, günümüzde Altındağ ilçesi, Hacettepe Mahallesi, Sarıkadın Sokak üzerinde bulunmaktadır. Ankara'da 'Hamamönü' olarak bilinen bu bölgenin, son dönemde (2007-2011) baştan sona düzenlendiği ve semte yeni bir yüz kazandırıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalar sırasında bölgede bulunan cami ve mescitler de restore edilmiştir. Sarı Kadı Cami bu kapsamda 2009 yılında elden geçirilmiştir. Camiye, Talatpaşa Bulvarı üzerinden Sarıkadın Sokak takip edilerek ulaşılabilir (1924 Ankara Haritası'nda sokağın ismi yazılmamıştır. 1944 Ankara Haritası'nda 'Sarıkadın Sokak' olarak kaydedilmiştir). 1924 Ankara Haritası'nda cami, İmaret Mahallesinde, İmaret Cami'nin (Karacabey Cami) doğusunda 'Kadioğlu Cami'

Sarı Kadı Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

adıyla belirtilmiştir. Haritada, Sarı Kadı Cami'nin batı yönünde bir medrese olduğu görülmektedir. Caminin doğu cephesinde olduğu bilinen çeşme, günümüzde mevcut değildir.

Tarihi bilgiler: Caminin yapım yılını gösteren bir kitabe bulunmamaktadır. Bu bakımdan kesin bir tarih vermek kolay değildir. Ancak caminin minberi ve kadınlar mahfilinde yer alan kitabeler ve camiye ait bir vakfiye, yapıyı tarihlendirmemize yardımcı olmaktadır. Caminin ahşap minberinin yan aynalığında yer alan kitabeden, minberin 'Ahmet' isimli bir usta tarafından Hicri 1173 (*Miladi, 1759*) tarihinde yapıldığı öğrenilmiştir. Kadınlar mahfilinin eteğindeki yazıda ise, camiye yaptıran kişi olarak Mimarzade'nin adı geçmekte ve Hicri 1198 (*Miladi, 1784*) tarihi bulunmaktadır. Ayrıca Mimarzade adına, 1784 tarihinde düzenlenmiş bir vakfiye vardır. Bu bilgilerden caminin 1759-1784 yılları arasında yapılmış olduğu söylenebilir (*Eskici, s.196*). Mihrabının, Telli Hacı Halil Cami (1761) ve Celal Kaddani Mescidi (1765) mihrapları ile aynı üslupta olması yukardaki bilgileri destekler niteliktedir (*Eskici, s.196*).

Sarı Kadı kimdir?

Mimarzade ailesi, uzun yıllar Ankara'da ayan ve kadılık görevleri yürütmüş, Ankara'nın ileri gelen, şehir yönetiminde etkin olan ailelerindendir. Ailenin bir kanadı 'Sarıkadzade' lakabı ile anılmaktadır (*Karaman, s.85*). Camiyi yaptıran kişi olarak adı geçen 'Sarı Kadı', Ankara Müftüsü Mimarzade Mehmet Şakir

Efendi'dir. Yaptırmış olduğu cami, aile lakabı nedeniyle 'Sarı Kadı Cami' ya da 'Mimarzade Cami' adıyla bilinmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.313*). Mehmet Şakir Efendi'nin 1784 tarihli vakfiyesinden, Erzurum Mahallesi'nde oturduğu, Yukarı Kasaplar Çarşısı'nda bulunan Mimarzade Hanı ile bir değirmen ve çeşitli dükkanlarının gelirlerini, yaptırdığı cami ve caminin yakınındaki çeşmeye vakfettiği anlaşılmıştır. Mimarzade ayrıca bu gelirlerle 10 odalı bir de medrese yapılmasını istemiştir (*Özdemir, s.36 ve s.57*).

Yapısal özellikleri: Sarı Kadı Cami, taş temelli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılı bir yapıdır. Minaresi bulunmamaktadır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan caminin kuzey cephesinde yer alan son cemaat yeri, geniş bir ahşap saçak tarafından örtülmektedir. Ahşap saçığı ön cephede 4 ahşap direk taşımaktadır. Son cemaat yerinin ön bölümü açık, arka tarafı ise camekanla kapatılmış durumdadır (*Caminin planı için, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Cilt I, s.434'e bakılabilir*).

Camiye giriş, daha önceden doğu cephesinde yer alan bir avludan geçilerek, son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde bulunan bir kapıdan yapılıyordu. Son cemaat yerinin önünde ise eklenti biçiminde bir bina yer alıyordu. 2009 yılında yapılan düzenlemeler sırasında, eklentiler kaldırılmış ve ibadethane ilk biçimine döndürülmeye çalışılmıştır. Bugün camiye giriş kuzey cephedeki son cemaat yerinin ortasında yer alan bir kapıdan sağlanmaktadır.

Harim: Harimin duvarlarla taşınan ahşap tavanı, çitalarla karelere bölünerek süslenmiştir. Tavanın ortasında altıgen biçimli bir tavan göbeği yer almaktadır. Göbekten sarkan bir avize, aydınlatma amacıyla kullanılmaktadır. Ahşap olan kadınlar mahfiline son cemaat yerinden bir merdivenle çıkılmaktadır. Kadınlar mahfilinin alt bölümü, aynı tavanda olduğu gibi kasetleme işçiliği ile düzenlenmiştir. Kadınlar mahfilinin kafesleri ve korkuluğu iyi bir ahşap işçiliğine sahiptir.

Kadınlar mahfilinin ön tarafında küçük balkon şeklinde bir bölüm yer almaktadır. Müezzin mahfili olarak da tanımlanan bu bölümün alt tarafında çiçek desenleri ile süslenmiş boyalı bir rozet bulunmaktadır. Bu bölümde de bir avize vardır. Kadınlar mahfilinin korkuluklarının alt tarafında, duvardan duvara uzanan sülüs bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Mavi zemin üzerine beyaz boya ile yazılmış olan bu yazı, manzume şeklindedir. Caminin banisi Mimarzade'nin adının geçtiği ve Hicri 1198 (*Miladi, 1784*) tarihinin yer aldığı bölüm buradadır (*Öney, s.79*). Döneminin özelliklerini gösteren alçı kalıp mihrabının sağ tarafında ahşap minberi yer almaktadır. Kısım yenilenmiş ve fazla bir özellik göstermeyen minberinin, doğu tarafındaki yan aynalığında yapım tarihi olan Hicri 1173 (*Miladi, 1759*) tarihi okunmaktadır.

Sarı Kadı Cami haziresi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Hazire: Caminin son cemaat yerinin bulunduğu kuzey tarafının doğu köşesinde bir hazire yer almaktadır. Bu hazirenin Mimarzade ailesine ait olduğu bilinmektedir. Camiyi yaptıran Mimarzade'nin mezarı da buradadır ve mezar taşı kitabesinden 1813 yılında vefat ettiği anlaşılmıştır.

Onarımlar: Caminin 1965, 1981 ve son olarak da 2009 yılında onarım gördüğü bilinmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.315*).

Şükriye Medresesi: Rifat Özdemir, 1840 tarihli bir sicilde adı geçen Şükriye Medresesi'nin, İmaret Mahallesi'nde Şükriye Cami avlusunda olduğunu belirtmektedir (*Özdemir, s.63*). İmaret Mahallesi'nde adı geçen Şükriye Cami'nin, 1924 Ankara Haritası'ndaki konumu itibarıyla Sarı Kadı Cami olması kuvvetle muhtemeldir. Burada bulunan medreselerin sonraki yıllarda yıktırıldığı bilinmektedir. Arsası uzun süre boş kalmıştır. Günümüzde bu alana 'Sarı Kadı Medresesi' adı verilen, tamamen yeni bir yapı inşa edilmiştir. Yapının açılışı 2012 yılında yapılmıştır.

Sarı Kadı Çeşmesi: Caminin doğu cephesinde, avlu kapısının karşısında yer alan çeşme, Mimarzade'nin validesi (*annesi*) tarafından yaptırılmıştır. Kitabesinden, Hicri 1279 (*Miladi, 1862-63*) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmıştır. Uzun yıllar bakımsız kalan çeşme, 1998 yılında yıkılarak ortadan kalkmıştır.

Suluhan Mescidi

Ulus semtinde, Hacı Doğan Mahallesi'ndeki Posta Caddesi (*Şehit Teğmen Kalmaz Caddesi*) üzerinde bulunan Sulu Han, Sebze Hali'nin güney kapısı karşısında İbadullah Cami'nin doğu bitişiğinde yer almaktadır. Kitabesi bulunmayan Sulu Han, II. Bayezid Dönemi emirlerinden Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Vakıf kayıtlardan hanın, 1508-1511 yılları arasında yapılmış olabileceği anlaşılmıştır (*Ergenç, 16. yüzyılda Ankara ve Konya, s.10*). Sulu Han 1929 yılında çıkan ve Tahtakale yangını olarak bilinen yangından etkilenmiş ve büyük oranda hasar görerek ticari önemini kaybetmiştir. Sonraki yıllarda han yavaş yavaş harabe haline gelmiştir. 1950'li yıllarda hanın sağlam bölümlerinde sebze ve meyve satışı yapıldığı bilinmektedir (*Tunçer, s.88-89*). Sulu Han 1983 yılında restore edilmiş ve ticari amaçlı çeşitli dükkanların bulunduğu bir iş merkezi haline getirilmiştir.

Sulu Han, iki avlulu yapısı ile Ankara Hanları içinde tek örnektir. Kuzeyde yer alan birinci avlu, kare planlıdır. Günümüzde kullanılan giriş kapısından bir merdivenle birinci avluya inilmektedir. Avlunun ortasında bir şadırvan vardır. Şadırvanın üzeri, mescit olarak düzenlenmiştir. Mescidin hanla birlikte yapılmış olduğu düşünülmektedir. Doğu ve batı yönlerinde birer penceresi bulunan mescide, avlunun içinden kısa bir merdivenle ulaşılmaktadır (*Ersoy, s.40*). Giriş kapısı kuzey duvarı üzerindedir. Günümüzde ibadete açık olan mescit, kare planlı küçük bir oda şeklindedir. İçten kubbeli olan mescidin çatısı kiremit örtülüdür. Duvarları

Suluhan Mescidi 2019 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

kesme taşlar arasına, 3 sıra tuğla gelecek şekilde dekoratif olarak düzenlenmiştir. Mescidin her cephesinde neredeyse cephenin tamamını kaplayacak şekilde sivri kemerli, tuğla örgü sağır nişler dikkati çekmektedir. Çatıya geçişte dekoratif bir silme yer almaktadır.

Şeyh İzzeddin Mescidi

Kaynaklarda İzzettin Mahallesi'nde, Yay ve Yokuş sokakların birleştiği noktada bulunduğu belirtilmektedir. Mescit, günümüzde Hacıbayram Mahallesi'nde, Hacı Bayram Veli Cami'nin doğu tarafında Yay ve Yayık Sokaklar arasında kalan, yeniden düzenlenmiş alanda bulunmaktadır. Mescidin doğu yönünde, biraz aşağıda 2013 yılında yeniden inşa edilen konik biçimli türbe, mescidin banisi olduğu düşünülen Şeyh İzzeddin'e aittir. 1924 Ankara Haritası'nda mescidin 'Yenice İzzeddin Cami' şeklinde kaydedildiği görülmektedir.

Tarihi bilgiler: Kitabesi olmayan mescit, ahşap kirişli tavan sistemine göre 14. ya da 15. yüzyıla tarihlenmektedir (*Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler, Cilt I, s.377*). 1530 tarihli Tapu tahrir defterinde mescidin vakfı ile ilgili kısa bir bilgi bulunmaktadır (*Erdoğan, Osmanlı'da Ankara, s.145*). Mihrabı ise daha yenidir ve

Şeyh İzzeddin Mescidi 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

17. veya 18. yüzyılda yapılmış olduğu düşünülmektedir (*Öney, s.51*). Bekir Eskici, mihrabı dönemin Ankara camilerinin mihrapları ile karşılaştırdıktan sonra 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlemektedir (*Eskici, s.172-173*).

Yapısal özellikleri: Boyuna dikdörtgen planlı olan mescit, oldukça küçük bir yapıdır. Kerpiç duvarlı, ahşap hatıllı ve kiremit çatılıdır. Çatısının kuzeydoğu köşesinde yeni olan silindirik yapılı, ahşap ve kısa bir minaresi bulunmaktadır. Mescide ait son cemaat yerinin duvar örülerek camiye dahil edildiği eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır. 2009 yılında yapılan restorasyon sırasında bu duvar kaldırılmıştır. Günümüzde saçak şeklinde dışa çıkma yapan son cemaat yerini, 2'si duvara gömülü 4 ahşap direk taşımaktadır.

Harim: Harimin tavanı, etrafı profil konsollarla çevrili ahşap kirişlidir. Kalın yapılı ahşap kirişler kible duvarına paralel şekilde dizilmiştir. Giriş kapısının üstüne gelecek şekilde sonradan yapılmış bir kadınlar mahfili bulunmaktadır. Kalıplama tekniği ile yapılmış alçı mihrabı, hemen hemen kible duvarının yarısını kaplamaktadır. Mihrabın ortasında 5 köşeli nişi ve nişin iki tarafında sütunceleri bulunmaktadır. Mihrap nişini, iki sıra Kelime-i Tevhit tekrarlı yazı kuşağı çevrelemektedir.

Şeyh İzzeddin Türbesi: Şeyh İzzeddin'e ait olan eskiden ağaçlık bir bahçe içinde bulunan türbe, bakımsızlık nedeniyle 1930'lu yıllarda parça parça çökmüş ve ortadan kalkmıştır. Şeyh İzzettin Türbesi, 2013 yılında Selçuklu kümbetlerine benzetilerek yeniden inşa edilmiştir. Ankara Etnoğrafya Müzesi'nden getirtilen 3 satırlık kitabesi yeni türbe üzerine yerleştirilmiştir. Kitabesinde, Şeyh İzzettin'in Hicri 705 yılında (*Miladi, 1306*) vefat ettiği ve bütün mülklerini vakfettiği belirtilmektedir (*Konyalı'dan aktaran Öney, s.51*).

Şükriye Cami

Ulucanlar Cezaevi'nin (*günümüzde Ulucanlar Cezaevi Müzesi*) kuzeybatı tarafında yer alan cami, Şükriye Mahallesi'nde, Gazeteci Kemal Aşık Caddesi üzerindedir. Caddeden inilen bir merdiven ve kısa bir sokak ile caminin önüne gelinmektedir. Eğimli bir arazi üzerine yapılmış olan cami, dikdörtgen planlıdır. Kiremit çatılı olan caminin minaresi tuğla örgüdür.

Tarihi bilgiler: Şükriye Cami'nin yerinde eskiden bir mescit olduğu belirtilmektedir (*Öney, s.87*). İbrahim Hakkı Konyalı'nın caminin imamı Mehmet Efendi'den 1941 yılında aldığı bilgilere göre, burada yer alan mescit 30 sene kadar evvel (*yaklaşık 1911 yılında*) yaptırılmıştır. Bu mescidin yıkılması ya da yetersiz gelmesi üzerine 15 sene kadar önce (*yaklaşık 1926 yılında*) yerine Şükriye isimli bir kadın tarafından şu anda var olan Şükriye Cami inşa edilmiştir (*Konyalı, s.86*).

Naciye Hanım Çeşmesi: Caminin caddeye bakan tarafında Ankara taşından yapılmış, üzerinde kitabesi olan bir çeşme bulunmaktadır. 'Şükriye Cami Çeşmesi' şeklinde de adlandırılan çeşmenin alınışında bulunan mermer kitabesinde,

Şükriye Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

“Hacı Emin Ağa kızı, Pilavzade Naciye Hanım tarafından Hicri 1325 (*Miladi, 1907*) tarihinde yaptırılmıştır.” bilgisi yer almaktadır (*Konyalı, s.86*).

Not: Rifat Özdemir’in, Şükriye Medresesi hakkında bilgi verirken İmaret Mahallesi’nde olduğunu belirttiği Şükriye Camisi ile (*Özdemir, s.63*) bugün Şükriye Mahallesi’nde varlığını sürdüren Şükriye Camisi farklı yapılardır. Aralarında isim benzerliğinden başka bir bağlantı yoktur. Zaten bahsedilen her iki cami, aynı mahallede olamayacak kadar birbirine uzaktır. İki caminin aynı olduğu yaklaşımı, yeni bir cami olan Şükriye Mahallesi’ndeki caminin hatalı olarak eski bir yapı gibi algılanmasına neden olmaktadır.

Tabakhane Cami (*Debbağhane Cami*)

Eskiden önünden Bentderesi aktığı için deri tabaklayan dükkanların toplandığı bu semte, ‘Tabakhane’ denilmiştir. Eski kaynaklarda Bentderesi Mahallesi’nde Bentderesi Caddesi üzerinde bulunduğu belirtilen Tabakhane Cami, günümüzde Ulus’ta Hacıbayram Mahallesi sınırları içinde Kevgirli Sokak üzerinde yer almaktadır.

Tarihi bilgiler: Abdülkerim Erdoğan, Tabakhane Cami’nin 1428 tarihli bir vakfiyesi bulunduğunu, bu vakfiyeye göre caminin 15. yüzyılın ilk yarısında Kadı Necmeddin tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. 1530 tarihli tahrir defterinde bu caminin, ‘Ahmet Çelebi Camii’ şeklinde kaydedildiği görülmektedir (*Erdoğan, Osmanlı’da*

Tabakhane Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Ankara, s.142). Yapılan araştırmalardan Tabakhane Cami yerinde bulunan daha eski bir caminin harap hale gelmesi üzerine yenilendiği anlaşılmıştır.

Arşiv kayıtlarında cami ile ilgili 1841 tarihli tamire ihtiyacı olduğunu belirleyen durum raporu, 1853 tarihli minare masrafı olarak 1.500 kuruş masraf yapıldığına ilişkin belge, 1899 tarihli onarım masraf miktarını gösteren belge gibi çeşitli kayıtlara rastlanmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.304*). Camide yapılan 1900 yılına ait bir onarım sonrası, caminin kapısı üzerinde 6 satırlık bir kitabe koyulduğu bilinmektedir. Ancak bu kitabe 1990'lı yıllarda yok olmuştur. Kitabesinden, Necmeddin'in torunlarından Şükrü'nün camiye yenilediği anlaşılmıştır. Kitabenin altında Hicri 1318 (*Miladi 1900-1901*) tarihi bulunmaktadır (*Konyalı, s. 87*). Gönül Öney, tavanındaki kasetleme işçiliği, tavan rozetleri ve tavan boyamalarına dayanarak caminin 17. yüzyıl sonu ya da 18. yüzyıl içinde yapılmış olabileceğini belirtmiştir (*Öney, s.88*).

Yapısal özellikleri: Tabakhane Cami, dikdörtgen planlı sade bir yapıdır. Son cemaat yeri yoktur. Taş temel üzerine oturtulmuş olan yapıda, kerpiç duvarlar ahşap hatıllarla desteklenmiştir. Caminin bugün kuzeydoğu yönünde bulunan silindirik minaresi yenidir. Caminin eski minaresinin güneybatı yönde olduğu bilinmektedir. Eski minarenin sadece kaidesi günümüze ulaşmıştır. Kare biçimli olan minare kaidesinin, taş ve tuğla örgü olarak yapıldığı görülmektedir.

Harim: Caminin alçı mihrabı ve ahşap minberi yenidir. Harimin ahşap tavanı kasetleme işçiliği ile işlenmiştir. Tavan ortasında içi geometrik ve bitkisel desenlerle boyanmış altıgen bir rozet bulunmaktadır (*Öney, s.87*). Harimin kuzey tarafında altışar ahşap destekle taşınan kadınlar mahfili yer almaktadır.

Onarımlar: Tabakhane Cami, 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Ancak 2012 Aralık ayında elektrik kontağından kaynaklanan bir yangın geçirmiştir. Yangın sırasında özellikle caminin ahşap bölümleri hasar görmüştür. 2013 yılında cami restore edilmiş ve sonrasında yeniden ibadete açılmıştır. Günümüzde Tabakhane Cami'nin orijinal özelliklerini yitirdiğini söyleyebiliriz.

Debbağhane Medresesi (*Sıbyan Mektebi*): Tabakhane Cami'nin eski fotoğraflarında, caminin batı tarafında camiye ve eski minare gövdesine bitişik küçük bir yapı bulunduğu görülmektedir. Başlangıçta medrese olan bu yapı, sonradan sıbyan mektebine dönüştürülmüştür. Mektebin kerpiçten olduğu ve son dönemlerde ev olarak kiraya verildiğini belirtmektedir (*Konyalı, s.87*).

Taceddin Cami

Günümüzde Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sıhhiye*) Kampüsü içinde yer alan cami, Mehmet Akif Ersoy Sokak üzerindedir. Talatpaşa Bulvarı üzerinden, Mehmet Akif Ersoy Sokak'a girilerek camiye ulaşılabilir. 1924 Ankara Haritası'nda Taceddin Mahallesi'nde, Taceddin Sokak üzerinde bulunduğu görülen cami, türbesi,

Taceddin Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Taceddin Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

çeşmesi ve haziresi ile bir kompleks oluşturmaktadır. Caminin yerini tanımlayan eski kaynaklarda ibadethanenin, Hamamönü'ndeki Sümer Mahallesi'nde, Taçlı Sokak üzerinde, Karacabey Cami yakınında olduğu belirtilmektedir.

Bölgede yer alan eski mahalleler: Hacettepe semtinde 1950'li yılların sonunda çocuk hastanesinin açılmasıyla başlayan yapılaşma süreci, bu hastanenin üniversiteye dönüşmesiyle hız kazanmıştır. 1960'lı yıllardan başlayarak bölgede bulunan çeşitli konut ve işyerleri istimlak edilerek yıkılmış ve Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sıhhiye*) Kampüsü oluşturulmuştur. 10 yıl içinde kampüs alanı içinde kalan Hacettepe Mahallesi, Kurtuluş Mahallesi ve Kırgız Mahallesi tamamen ortadan kalkmıştır. Bu mahallerde yaşayan 12 bin kişi başka semtlere taşınmak durumunda kalmıştır. Yok olan mahallerde tarihi ve kültürel doku bütünüyle silinirken bazı tarihi yapılar korunmuştur. Taceddin Cami bunlardan biridir.

Tarihi bilgiler: Taceddin Cami'nin bulunduğu yerde daha önceden bir tekke olduğu ve bu tekkenin Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) Celveti Tarikatı için yaptırıldığı belirtilmektedir (*Konyalı, s.90 ve Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I, s.397*). Şehr-i Kadim Ankara kitabının 2. cildinde bu konuda detaylı bilgiler bulunmaktadır. Özetleyerek yorumlarsak; daha önceden Taceddin Cami'nin yerinde, Anadolu erenlerinden Hacı Tuğrul Baba'nın torunu Şeyh Paşa tarafından Hicri 928 (*Miladi, 1522*) tarihinde yaptırılmış bir zaviye bulunuyordu. Celali isyanları sırasında 1603 yılında Ankara'yı kuşatan Karakaş Ahmet, Ankara

Kalesi dışındaki bütün bölgeleri yaktı. Bu kuşatma sırasında Ankara merkezinde Teke (*Tekke*) Ahmet Mahallesi'nde (*Mahalle hakkında bilgi için, bakınız Özdemir, s. 79*) bulunan zaviye de harap hale geldi. Mustafa Taceddin Efendi harap haldeki bu yapının yerine yeni bir cami ve zaviye inşa ettirdi. Ankara müderrislerinden olan ve iki kez Ankara Müftülüğü yapan Mustafa Taceddin Efendi'nin 'Taceddin Veli' adıyla da anıldığı bilinmektedir. Mustafa Taceddin Efendi, Hicri 1018 (*Miladi, 1609*) tarihinde vefat etmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, s.347-350*). Bu bilgilere göre, Taceddin Cami ve zaviyesinin yaklaşık 1604-1609 yılları arasında yapılmış olması gerekir.

Caminin yeniden inşası: Taceddin Efendi'nin yaptırdığı cami ve zaviye de zamanla yıpranmıştır. Yıpranan yapılar Sultan II. Mahmut döneminde (1808-1839) onarım görmüştür. Caminin hariminden türbe bölümüne açılan yuvarlak kemerli pencerenin üzerinde bu konuda bilgi veren bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtta onarım tarihi olarak Hicri 1242 (*Miladi 1826*) tarihi görülmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.292*). Sultan II. Abdülhamit ise, buradaki yapıların yerine, Hicri 1319 (*Miladi, 1901-1902*) yılında, bugün gördüğümüz cami ve türbeyi yaptırmıştır. Bugün caminin bitişiğinde bulunan türbenin giriş kapısı üzerinde konu ile ilgili padişah tuğralı, mermer bir kitabe yer almaktadır. Kitabede, Sultan II. Abdülhamit'in yapıyı Taceddin'e yakışır şekilde Hicri 1319 (*Miladi, 1901-1902*) yılında yaptığı belirtilmektedir.

Bu nedenle Taceddin Cami, Ankara'da geç Osmanlı eserleri arasında değerlendirilmektedir. Taceddin Cami'nin, Yıldız Albümlerinde yer alan bir fotoğrafında caminin II. Abdülhamit tarafından yeniden yapılmadan önceki hali izlenebilmektedir (*Fotoğraf için bakınız, Kavas, s.111*). Bu fotoğrafa göre cami, kerpiç duvarlı, kiremit çatılı, ahşap minareli, önünde açık biçimde son cemaat yeri bulunan bir yapıdır. Son cemaat yerinin ahşap direklerle taşındığı görülmektedir. Caminin bitişiğinde ise yine kiremit çatılı türbe kısmı bulunmaktadır.

Yapısal özellikleri: Dikdörtgen planlı olan yapı, tamamıyla kesme ve moloz taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Kiremit çatılı olan yapının son cemaat yeri yoktur. Ancak ön tarafında kapının üstüne saçak şeklinde, ahşap bir sundurması bulunmaktadır. Camiye giriş kuzey tarafta bulunan sundurmanın altındaki kapıdan yapılmaktadır. Kapının iki tarafında dikdörtgen biçimli yuvarlak kemerli birer pencere vardır. Kesme taşlardan yapılmış olan minaresi çatının kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Silindirik yapılı minare tek şerefelidir. Şerefenin altında bir bileziği bulunmaktadır. Külâh kısmı Ankara minarelerinin genel biçiminden farklı olarak sivri yapılı değil, kubbe biçimlidir.

Harim: Harimin ahşap olan tavanı duvarlarla taşınmaktadır. Tavan üzerinde büyük bir tavan göbeği bulunmaktadır. Dört ahşap direk taşıyan kadınlar mahfili, caminin giriş kapısının da bulunduğu kuzey taraftadır. Harimden türbe bölümüne açılan bir pencere bulunmaktadır. Alçı kalıp mihrabı sivri çatılı ve sade yapılıdır.

Üst tarafında iki yanında çiçek motifli rozetler yer almaktadır. Ahşap minberinin bir özelliği yoktur (Öney, s.89).

Hazire: 1924 Ankara Haritası'nda caminin haziresi, caminin kuzeydoğu yönünde gösterilmiştir. Burada bulunan ve bir tekkeye ait olduğu bilinen hazire muhtemelen 1901 yılında cami yeniden yapılırken kaldırılmıştır. Günümüzde caminin hazire bölümü güney tarafındadır. İbrahim Hakkı Konyalı bu hazirede Selçuklu tarzında 2 sanduka olduğunu ve Hacı Bayram Veli Cami etrafındaki mezarlar taşınırken, kaldırılan mezarların buraya nakledildiğini belirtmektedir (Konyalı, s.90). Kaldırılan mezarlar hakkında bilgi için Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s. 300'e bakılabilir.

Hazirenin içinde eski mezarların yanı sıra, bir helikopter kazasında ölen Büyük Birlik Partisi Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu'nun mezarı da bulunmaktadır. Muhsin Yazıcıoğlu'nun 2009 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile buraya gömüldüğü bilinmektedir.

Taceddin Cami haziresinde bulunan bazı mezarlar (Fotoğraf: Yavuz İşcen, 2014).

Dergah Evi (Mehmet Akif Ersoy Müzesi): 1845 yılında Taceddin Dergahı şeyhi olan, Şeyh Osman Vafi Efendi döneminde Ankara İmar Meclisi'nin aldığı bir kararla Hacı Bayram Veli Cami, Ankara Mevlevihanesi ve Taceddin Külliyesi'ne ait yapıların onarılması kararlaştırılmıştır. Onarım sırasında yapıya 'dergah evi' eklenmiştir. 1853 yılına ait bir kayıttan, dergah evinin var olduğu anlaşılmaktadır. İki katlı küçük bir yapı olan bu ev, Milli Mücadele döneminde Mehmet Akif Ersoy'un

kaldığı ve İstiklal Marşı'nı yazdığı evdir. Günümüzde Mehmet Akif Ersoy Müzesi olarak düzenlenmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s. 295*).

Taceddin Türbesi: Caminin batı bitişiğinde yer alan Taceddin Türbesi, caminin eklentisi şeklinde iki odalı olarak yapılmıştır. Türbede, Ankara müderrislerinden olan ve iki kez Ankara Müftülüğü yapan Mustafa Taceddin Efendi (*ölümü, 1609*) ve oğluna ait sandukalar yer almaktadır. Bugün gördüğümüz türbe binası Sultan II. Abdülhamit zamanında, Hicri 1319 (*Miladi, 1901-1902*) yılında cami ile eş zamanlı olarak yaptırılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s. 292*).

Fatma Şerife Hanım Çeşmesi: Taceddin Cami'nin ön tarafında (*kuzeyinde*) andezit taştan yapılmış Fatma Şerife Hanım Çeşmesi yer almaktadır. Üzerinde yer alan 4 satırlık mermer kitabe, "Attarzade Ali Efendi'nin eşi Fatma Şerife hanım tarafından Hicri 1315 (*Miladi, 1897*) yılında yaptırıldığı belirtilmektedir." (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s. 302*).

Telli Hacı Halil Mescidi (*Hacı Halil Cami*)

1924 Ankara Haritası'nda 'Hacı Halil Cami' adıyla belirtilmiş olan ibadethane, kaynaklarda 'Telli Hacı Halil Mescidi' olarak geçmektedir. Günümüzde Sakarya Mahallesi sınırları içindedir. Ulucanlar Caddesi'nden ayrılan Gebze Sokak ile biraz ilerde yer alan Vardar Sokak'ın kesiştiği köşede bulunmaktadır. Halk arasında daha çok 'Hamamarkası' olarak adlandırılan bu bölgenin eskiden Alparslan Mahallesi, İnönü Mahallesi, Akbaş Mahallesi gibi değişik isimler aldığı bilinmektedir.

Telli Hacı Halil Cami 2019 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Tarihi bilgiler: Mimari bakımından cami, 18. yüzyıl tarzına uygundur (Öney, s.80). Mihrabın alınlığında yer alan yazı panosunun sonunda bulunan bir nottan, caminin Hicri 1175 (Miladi 1761-1762) yılında yapıldığı anlaşılmıştır (Eskici, s.193). Gönül Öney, bu tarihi Hicri 1179 olarak okumuş ve karşılığını Miladi 1765-1766 olarak vermiştir (Öney, s.80). Vakıf Abideler kitabında ise tarih, Hicri 1175 olarak belirtilmiş, ancak Miladi karşılığı hatalı olarak 1759 olarak verilmiştir (Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I, s.429). Ankara’nın 1583-1584 tarihli 1 Numaralı Şer’iye Sicili’nde Hacı Halil Vakfı’na ait bir dükkanın kirası ile ilgili kayıtlarda, ‘Hacı Halil Mescidi’ adının geçtiği saptanmıştır (Ongan, 186 ve s.114). Bu kayıt, mescidin yapım tarihi ile çelişmektedir. Bir varsayım olarak, mescidin daha eski bir tarihte yapılmış olduğu ve kullanılmaz duruma geldikten sonra yıkılarak yerine yenisinin yapılmış olabileceği düşünülebilir.

Telli Hacı Halil Cami’nin eskiden kapısı üzerinde bulunan Arapça kitabe. Kitabede, “Allah selamet evine çağırır ve istediğine doğru yolda hidayet verir” yazmaktadır (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Yapısal özellikleri: Telli Hacı Halil Cami, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı, kiremit çatılı ve kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Cami, taş temel üzerinde yükselmektedir. Temel taşları arasında özellikle güney cephede büyük blok taşlar dikkat çekicidir. Cami temel taşları arasında yer yer devşirme antik taşlara da rastlanmaktadır. Bu taşlardan biri sütun kaidesi biçimindedir ve caminin ön cephesinde güneybatı köşede yer almaktadır. Bu taşın eskiden ezanlık olarak kullanıldığı ve imanın taşın üzerine çıkarak ezan okuduğu bilinmektedir. Günümüzde bu taşın üstünde yeşil boyalı taş bir kitabe koyulmuştur. Kitabede 2 satır halinde Arapça bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta, “Allah selamet evine çağırır ve istediğine doğru yolda hidayet verir.” yazmaktadır (*Bu kitabe eskiden cami giriş kapısının üzerindeydi*).

Caminin batı cephesinde 6 ahşap sütunla taşınan son cemaat yeri vardır. Son cemaat yerinin taşıyıcı ahşap sütunlarının üstü, sütun başlığı gibi düzenlenmiştir. Önceki yıllarda kapalı hale getirilmiş olan son cemaat yeri, 2006 yılı onarımından sonra tekrar açılmış ve bu bölüm orijinal biçimine döndürülmüştür. Son cemaat yerinden geçilerek caminin ahşap giriş kapısına ulaşılmaktadır. Sade olan giriş kapısı caminin ilk yapıldığı döneme aittir. Ahşap minaresi harimin kuzeybatı kenarındadır.

Harim: Harime girildiğinde tavana kadar yükselen mihrap güney cephede yer almaktadır. Üzerinde tarih olmasıyla önem kazanan Telli Hacı Halil Cami mihrabının önemli bir özelliği de, Ankara mihrapları içinde barok karakterdeki süsleme kompozisyonlarıyla 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan yeni bir üslubu temsil etmesidir. Bu özelliği ile geç dönem mihraplarının tarihlenmesinde önemli bir örnek oluşturmuştur (*Eskici, s.193*). Mihrap üzerinde 3 bordür vardır. Mihrap nişi 5 kenarlı ve üst bölümü mukarnaslıdır. Niş üzerinde bulunan panoda Kur'an'dan bir ayet ve tarih bulunur. Ahşap olan minberi yenidir (*Öney, s.81*).

Onarımlar: İbrahim Hakkı Konyalı, 1941 yılında camiye incelediği sırada, caminin “Dumlupınar, Ulucanlar C.H.P. semt ocağı” olarak kullanıldığını belirtmektedir (*Konyalı, s.44*). Bu bilgiden caminin bir dönem ibadethane dışında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Telli Hacı Halil Cami 2006 yılında restore edilmiştir. 2014 yılında caminin giriş kapısının sol tarafında, eskiden çeşmenin bulunduğu yerin üzerindeki bölüm yeniden düzenlenmiştir.

Hazire: Caminin doğusunda bugün küçük bir bahçe görünümünde olan alanda eskiden caminin haziresi vardı. İbrahim Hakkı Konyalı 1941 yılında burada hiç mezar taşı kalmadığını belirtmektedir. Bu mezarlık günümüzde tamamen kaldırılmış durumdadır.

Telli Hacı Halil Cami Çeşmesi: Caminin batı cephesinde giriş kapısının sol tarafında eskiden bulunduğunu bildiğimiz çeşme günümüzde mevcut değildir. Çeşmenin 70'li yıllarda varlığını koruduğu bilinmekle birlikte, hangi yıl kaldırıldığı belirlenememiştir.

Yenice Cami (Ali Bey Cami)

1924 Ankara Haritası'nda Yenice Mahallesi'nde olduğu görülen caminin, kaynaklarda İtfaiye Meydanı, Dügün Sokak üzerinde bulunduğu belirtilmektedir. Cami günümüzde, Anafartalar Mahallesi sınırları içindedir. İtfaiye Meydanı'nda (*Adı Erbakan Meydanı yapıldı*) yapımı yeni tamamlanan Melike Hatun Cami'nin güneydoğu tarafındadır. Eskiden 'bit pazarı' olarak adlandırılan alan içinde kalan cami, Yenice Sokak üzerinde bulunmaktadır. Camiye Atatürk Bulvarı üzerinden, Derman Sokak (*Opera'nın karşı tarafından ayrılıyor*) ve daha sonra soldan ayrılan Çalığışu Sokak takip edilerek ulaşılabilir.

Tarihi bilgiler: Kitabesi olmayan cami, 18. ya da 19. yüzyıla tarihlenmektedir (*Öney, s.89*). 'Ali Bey Cami' adıyla da bilinen ibadethaneye ilişkin en eski kayıt, Hicri 1156 (*Miladi, 1703*) tarihlidir. Bu kayıt, camiye yeni imam atanmasıyla ilgili bir yazışmadır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.339*).

Yapısal özellikleri: Uzunlamasına dikdörtgen planı olan yapı, taş temel üzerine ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılı olarak yapılmıştır. Düz ve sade bir yapıdır. Daha önceden var olan kuzey tarafındaki (*giriş kapısı tarafı*) son cemaat yeri duvar örülerek kapatılmış ve camiye dahil edilmiştir. Kuzeybatı tarafında taş

Yenice Cami'nin batı cephesinden görünümü (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

kaide üzerine oturtulmuş tamamı tuğla örgü olan, silindirik yapılı ve tek şerefeli bir minaresi vardır. Minaresi yenidir, yapıya sonradan eklenmiştir. Daha önceden giriş kapısının üst tarafında balkon şeklinde bir ezanlığı olduğu eski fotoğrafından anlaşılmaktadır. Harimde ahşap olan tavan, duvarlar tarafından taşınmaktadır. Ahşap kadınlar mahfili, harimi 'U' biçiminde çevrelemektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.338*). Minberi ve mihrabı yenidir (*Öney, s.90*).

Onarımlar: Caminin giriş kapısındaki saçığın altında 'Yenice Cami 1925' yazan pirinç bir tabelası vardır. Bu tabela bir onarımı işaret etmektedir. Bir süre kadro dışı bırakılan caminin 1950'li yıllarda harap hale geldiği ve onarıldığı bilinmektedir. Cami son olarak 2008 yılında restore edilmiştir.

Yenice Cami Çeşmesi: Caminin batı tarafında yer alan eski çeşmesi günümüzde ortadan kalkmıştır. Yerinde yeni bir çeşme bulunmaktadır.

Yeşil Ahi Cami (*Hacı Murad Cami*)

Günümüzde Yeşil Ahi Cami adı ile bilinen ibadethanenin eski kaynaklarda Hacı Murad Cami olarak adlandırıldığı görülmektedir. Caminin Ahiler Mahallesi'nde (*bazı kaynaklarda Yeşil Ahi Mahallesi'nde*) Sarıca Sokak'ta bulunduğu belirtilmektedir. 1924 Ankara Haritası'nda caminin bulunduğu mahalle, 'Hacı Murat Mahallesi' olarak, caminin adı da 'Hacı Murad Cami' olarak kaydedilmiştir. Cami günümüzde, Sakarya Mahallesi'nde 'Hamamarkası' olarak tabir edilen

Yeşil Ahi Cami 2014 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

alandan, İnci Sokak ile Sarıca Sokak'ın kesiştiği köşededir. Talatpaşa Bulvarı üzerinden, Karacabey Hamamı yakınından ayrılan İnci Sokak'a girildiğinde düz devam ederek caminin önüne ulaşılabilir.

Tarihi bilgiler: Mübarek Galip, kitabesi ve vakfiye kaydı bulunamadığı için yapılış tarihi hakkında kesin bilgi olmadığını söylediği camiyi, Ankara Ahilerinden Ahi Hüsameddin'in yaptırdığını belirtmektedir (*Galip, s.50*). Ahi Hüsameddin'in Miladi 1224-1296 yılları arasında yaşadığı bilindiğinden, caminin de bu tarihler arasında yapılmış olması gerekir. Ancak bu bilgi, cami hakkındaki diğer bilgilerimiz ile uyuşmamaktadır.

Caminin tarihlemesi, yanında bulunan (*günümüze ulaşmamış*) Yeşil Ahi Medresesi'nin yapım bilgileri esas alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu medresenin I. Murad devri tımar sahiplerinden Ahi Ahmet tarafından yaptırıldığı şer'îye sicil kayıtlarından anlaşılmıştır (*Ergenç, s.23*). Medreseyi yaptıran Ahi Ahmet, mahalleye de adını veren Ahi Hacı Murad'ın oğludur. Muhtemelen Ahi Hacı Murad, Yeşil Ahi Camisi'ni yaptırmış, ardından da oğlu Ahi Ahmet medreseyi inşa ettirmiştir. Bu bilgiler ışığında cami ve medresenin 14. yüzyıl sonu ya da 15. yüzyıl başında yapıldıklarını söylemek yanlış olmaz.

Bugün gördüğümüz Yeşil Ahi Cami, Ahi Hacı Murad'ın yaptırdığı tahmin edilen, 14. ya da 15. yüzyıl yapısı değildir. İlk cami zaman içinde yıpranmış ve harap hale gelmiştir. Bunun üzerine 17. yüzyıl sonu ya da 18. yüzyıl başında eski yapı yıkılarak aynı yere yeni bir cami inşa edilmiştir (*Öney, s.82*). Hacı Murad ismi yeni yapıda da bir süre kullanılmıştır. Nitekim 1924 Ankara Haritası'nda mahallenin ve caminin ismi 'Hacı Murad' olarak geçmektedir. Medrese ise 'Yeşilhane Medresesi' olarak kaydedilmiştir. Gönül Öney, bugün gördüğümüz caminin cephe düzeni, mihrap ve tavan stili açısından 17. yüzyıl sonu ya da 18. yüzyıl başına ait olabileceğini belirtmektedir (*Öney, s.82*). Bekir Eskici ise, dönemin cami mihrapları ile yaptığı kıyaslama sonrası caminin mihrabını 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlemektedir (*Eskici, s.146*).

Yapısal özellikleri: Pencere hizasına kadar moloz taş temel üzerinde yükselen yapı, ahşap hatıllı ve kerpiç duvarlı olarak devam etmektedir. Ön cephesi tuğla örgülü olan cami dikdörtgen planlı ve kiremit çatılıdır. Kuzeybatı köşesinde taş kaide üzerine oturan, tek şerefeli, tuğla örgü minaresi bulunmaktadır. Kuzey tarafında bahçe şeklinde bir avlusu vardır. Avlu içine, batı tarafa, fayans döşeli yeni bir abdest alma bölümü yapılmıştır. Caminin son cemaat yerine avludan geçilerek girilmektedir. Son cemaat yerinin 3 sivri kemeri olan açıklığı, günümüzde duvar örülerek camiye dahil edilmiştir. Ortadaki kemerin ortasında bulunan kapıdan camiye girilmektedir. Bu bölümün iki tarafında uzunlamasına dikdörtgen biçimli birer pencere yer almaktadır. Ayrıca, üst tarafta dışa açılan 3 pencere vardır.

Harim: Harimin tavanı ahşaptır ve duvarlar tarafından taşınmaktadır. Çıtılarla yol yol bölünmüş olan tavanın ortasında altıgen biçimli bir tavan göbeği

Yeşil Ahi Cami tavan süslemeleri (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).

bulunmaktadır. Göbeğin ortası geometrik desenlidir. Ahşap olan kadınlar mahfili, harimin kuzey tarafındadır. Buraya son cemaat yerinden ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Kalıplama tekniği ile yapılmış alçı mihrabı, döneminin özelliklerini göstermektedir (*mihrap detayı için bakınız, Öney, s.82*). Ahşap minberi yenidir.

Onarımlar: 1953, 1959, 1975 ve 2003 yıllarında onarıldığı bilinmektedir (*Erdoğan, Tarih içinde Ankara, s.203*).

Yeşil Ahi Medresesi (Yeşilhane Medresesi): Şehr-i Kadim Ankara kitabında medresenin yapım yılı olarak 1438 tarihi verilmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.247*). Medresenin yerinde bugün 'Cumhuriyet Unlu Ürünler' adlı ekmek fırını bulunmaktadır.

Yeşil Ahi Çeşmesi: Caminin ön tarafında bulunmaktadır. Cami ile eş zamanlı olarak 17. yüzyıl sonu ya da 18. yüzyıl başında yapıldığı tahmin edilmektedir.

Saide Hanım Çeşmesi: Yeşil Ahi Cami giriş kapısının hemen karşısında (*batsında*), yolun diğer tarafında yer alan çeşme, zaman içinde bakımsızlıktan harabe haline gelmiştir. Kitabesinden, Ahmet Faik Paşa'nın kızı olan Saide Hanım tarafından Hicri 1323 (*Miladi 1905*) tarihinde hayır amaçlı yaptırıldığı anlaşılmıştır (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.246*). 2003 yılında kaybolduğu söylenen çeşme kitabesi günümüzde mevcut değildir.

Zeynel Abidin Cami

1924 Ankara Haritası'nda Hacı Murad Mahallesi'nde bulunduğu görülmektedir. Son dönem kaynaklarında caminin bulunduğu mahalle olarak, Öksüzce, Turan ve Sabuni mahalleleri ile sokak olarak da Cevizaltı ve Kümbet Sokak'ın adları geçmektedir. Zeynel Abidin Cami günümüzde, Altındağ İlçesi Sakarya Mahallesi sınırları içinde, 'Hamamarkası' tabir edilen bölgededir. Kümbet Sokak ile Cevizaltı sokakların kesişme noktasında yer alan camiye, Ulucanlar Caddesi üzerinden Kümbet Sokak takip edilerek ulaşılabilir. Talatpaşa Bulvarı üzerinden de ulaşmak mümkündür. Cebeci Ortaokulu'nun arka tarafında (*kuzeyinde*) kalmaktadır.

Zeynel Abidin Cami 2019 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

Zamanla bakımsız hale gelen cami, 2005 yılında Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiştir. Caminin duvarlarında 2012 yılından itibaren çatlaklar görülmesi üzerine ibadete kapatılmıştır. Ancak bir onarım başlatılmamıştır. Çatlakların gittikçe büyümesi sonrasında 2015 yılı eylül ayında caminin kuzey cephesindeki duvar tamamen çökmüştür ve günümüzde (*2017 Haziran*) açık olarak durmaktadır.

Tarihi bilgiler: Camiye ait bir kitabe ya da vakfiye bulunmadığı için kesin olarak tarihlenmesi yapılamamıştır. Camiyle ilgili Hicri 1156 (*Miladi, 1743-1744*) tarihli

bir belge bulunduğu bilinmektedir. Bu belgeye dayanarak caminin 18. yüzyılda var olduğu söylenebilir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.319*). Gönül Öney, mihrap stili bakımından caminin 17. ya da 18. yüzyıla tarihlenebileceğini belirtmektedir (Öney, s.83). Bekir Eskici, dönem camilerinin mihrapları ile kıyaslama yaparak, mihrabın 18. yüzyılın ilk yarısına ait olması gerektiğı görüşündedir (*Eskici, s.163*).

Yapısal özellikleri: Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan cami, taş kaideli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılıdır. Alt katında bir bodrum ilavesi vardır. Minaresi olmayan yapı sade görünüşlüdür. Eski fotoğraflarında güneydoğu tarafında, üstte ezanlık olarak kullanılan küçük bir balkonu olduğu görölmektedir. Ayrıca kuzey tarafında sonradan eklenme bir son cemaat yeri bulunmaktadır. 2005 yılında yapılan restorasyon sırasında sonradan ekleme bölümler (*ezanlık ve son cemaat yeri*) kaldırılarak yapı orijinal haline getirilmiştir.

Harim bölümünün ahşap olan tavanı ve ahşap minberi yenidir. Caminin en dikkat çekici bölümü, dönem örnekleri içinde iyi korunmuş yapısı ile mihrabıdır. Alçı olan mihrap, kalıplama tekniğı ile yapılmıştır. Tavana kadar uzamaktadır. Mihrap nişini 3 sıra bordür kuşatmaktadır. En dışta ve en içte bulunan bordürlerde Kelime-i Tevhit tekrarı yer almaktadır. Ortadaki bordür, bitkisel arabesk motifli ve geometrik desenlidir. Mihrabın ortasında sekiz köşeli bir niş ve etrafında sütunceler bulunur. Mihrap alınlığında Kur'an'dan bir surenin yer aldığı sülüs yazılı pano görölmektedir (Öney, s.83).

Zeynel Abidin Türbesi: Caminin güney duvarı bitişğinde yer alan türbede 3 adet sanduka vardır. Sandukalar, Zeynel Abidin ile karısı ve çocuğuna aittir. Zeynel Abidin'in adının, eski belgelerde 'Seyyid Şeyh Zeynel Abidin Efendi' olarak geçtiğı belirlenmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.319*). Bu adlandırmadan, Zeynel Abidin'in Hz. Muhammed'in hem amcaoğlu hem de damadı Hz. Ali'nin ikinci oğlu Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğı ve bir tarikat şeyhi olduğu anlaşılmaktadır.

Hacı Hasan Efendi Medresesi: Zeynel Abidin Cami'nin avlusunda Müderriszade Hacı Hasan Efendi tarafından yaptırılmış 5 odalı bir medrese olduğu bilinmektedir. Medresenin yapım tarihi belli değildir. Cami ile eş zamanlı olarak 17. ya da 18. yüzyılda yapılmış olduğu düşünülmektedir. 1898, 1899 ve 1900 yılı Maarif salnamelerinde de adı geçen medresenin 24 öğrencisi olduğu kaydedilmekle birlikte, müderrisi olmadığı için eğitime devam edemediğı belirtilmiştir (*Ankara İli'nin Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitimi, s.36-41*).

Zincirli Cami (*Kazasker Cami*)

1924 Ankara Haritası'nda caminin ismi 'Zincirli Kuyu Cami' olarak yazılmıştır. Bütün kaynaklarda caminin, 'Zincirli Cami' adıyla geçtiğı dikkate alındığında bunun bir yazım hatası olabileceğı düşünülmektedir. Cami, Osmanlı Dönemi'nde Karaoğlan Caddesi (*Çarşısı*) üzerinde yer alıyordu. Anafartalar Caddesi'nin Ulus Meydanı ile Hükümet Caddesi ayrımı arasında kalan bölümüne eskiden Karaoğlan Caddesi deniyordu. Zincirli Cami günümüzde Altındağ İlçesi, Hacıbayram Mahallesi

Zincirli Cami 2018 (Fotoğraf: Yavuz İşçen).

sınırları içindedir. Anafartalar Caddesi üzerinde Anafartalar Çarşısı'nın karşısında bulunmaktadır. Ulus Meydanı'ndan Anafartalar Caddesi'ne girildiğinde, Hükümet Caddesi ayırımına doğru ilerlerken sol kolda yer almaktadır.

Caminin güney yüzü Anafartalar Caddesi'ne bakmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde caminin batı yüzünden Hükümet Caddesi geçiyordu. Bu caddenin adı sonraki yıllarda, Evrak Mahzeni Sokak ve daha sonra da Bilen Sokak olarak değiştirildi (Özalp, s.335). Sokağın Anafartalar Caddesi ile kesiştiği köşenin doğu yüzünde bir çeşme bulunuyordu. 1960 yılında Ulus bölgesindeki düzenlemeler sırasında Hükümet Caddesi tamamen iptal edildi (Bu cadde aynı zamanda Roma Dönemi Ankarasında şehrin en önemli caddelerinden biriydi. 'Cardo maximus' olarak adlandırılan caddenin kalıntıları bugün Zincirli Cami ile Ulus Şehir Çarşısı arasında bakımsız halde varlığını korumaktadır). Camiye giriş, eskiden olduğu gibi bugün de caminin kuzey tarafında bulunan sokak üzerinden sağlanmaktadır. Günümüzde burada Mahmut Atalay Sokak bulunmaktadır.

Tarihi bilgiler: Yapımına ilişkin bir kitabe bulunmadığından caminin hangi tarihte inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Banisinin Ankara'da son yıllarında Şeyhülislamlık görevinde de bulunmuş, olan Anadolu Kazaskeri (Kadıaskeri) Ankaravi Mehmet Emin Efendi (1619-1687) olduğu anlaşılmıştır (Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, s.333). Bu nedenle cami, 'Kazasker Cami' adıyla da anılmaktadır. Ankaravi Mehmet Emin Efendi'nin yaşadığı yıllar dikkate alındığında caminin 17. yüzyılda

yapılmış olduğu söy-
lenebilir. Gönül Öney,
caminin kasetleme iş-
çiliği ile yapılmış olan
tavani, ahşap minberi
ve mihrabındaki cephe
düzeninden hareketle
caminin 17. yüzyıl sonu
ya da 18. yüzyıl başı-
na tarihlenebileceğini
belirtmektedir (Öney,
s.85). Bekir Eskici de
mihrabının Ankara'da
18. yüzyılın ilk yarısına
tarihlenen mihraplarla
aynı karakterde oldu-
ğunu söylemektedir
(Eskici, s.139).

Onarım kitabeleri: Ca-
minin içinde, geçirdiği
onarımlar hakkında
bilgi veren iki kitabe
bulunmaktadır. Min-
berin sağında yer alan
kitabede, Ankaralı
Mehmed Emin Efendi
tarafından yaptırılan
caminin, Hicri 1297

(Miladi, 1879) yılında Ankara Valisi Hurşit Paşa tarafından onarıldığı yazmaktadır. Kible kapısı üzerinde bulunan 'Macit' imzalı diğer kitabede ise, caminin Hicri 1334 (Miladi, 1925) tarihinde onarım gördüğü bilgisi yer almaktadır (Öney, s.85). Vakıf kayıtlarından caminin 1937 yılında bir onarım daha geçirdiği anlaşılmıştır. Cami, son olarak 2005 yılında onarım görmüştür.

Zincirli Cami yapılırken hangi yapı yıkıldı?

Çeşitli kaynaklarda 17. yüzyıl yapısı olan Zincirli Cami'nin yerinde daha önce başka bir yapı (*camii, hamam ya da medrese*) olduğu ve bu yapının yıktırılarak yerine Zincirli Cami'nin yapıldığı belirtilmektedir. Ancak hangi yapının yıktırıldığı konusunda belirsizlikler ve farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Konu hakkında yorum yapan araştırmacıların hareket noktalarından biri, 1839 yılında Binbaşı von Vincke'nin çizdiği 'Ankara Şehir Planı' olmuştur (von Vincke, *Osmanlı Ordusu'na gönderilen Prusyalı subaylardan biridir. Çizmiş olduğu*

Zincirli Cami (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).

plan, Ankara şehir merkezini gösteren önemli belgelerden ilki olarak kabul edilmektedir). Bu planda, Kazasker Cami ve Zincirli Cami yan yana gösterilmiştir.

Araştırmacılar Kazasker Cami'nin daha eski (belki de harabe halde) olduğu varsayımından hareketle, bu caminin yıkılarak yerine/yanına Zincirli Cami'nin yapıldığını düşünmüşlerdir. Zincirli Cami'de bulunan ve camiyi Ankaravi Mehmet Emin Efendi'nin yaptırdığı bilgisini içeren onarım kitabesi ise, Kazasker Cami'de bulunan kitabenin Zincirli Cami'ye taşınmış olabileceği şeklinde değerlendirilmiştir. Durum böyle olunca Ankaravi Mehmet Emin Efendi'nin yaptırdığı caminin Kazasker Cami olduğu tespiti yapılmıştır (Eyice, s.112). Rifat Özdemir, karışıklık yaratan bu durum hakkında, konu ile ilgili sicil ve vakıf kayıtları arasında 100 yıllık fark olmasına anlam veremediğini belirterek, "Ya bu iki caminin isimleri birbiriyle değişti ya da birisi değişik tarihlerde bu iki isimle anılmaya başladı." şeklinde konuya yorum getirmiştir (Özdemir, s.55-56).

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, von Vincke'nin şehir planı, Kazasker Cami ve Zincirli Cami'nin farklı yapılar olduğu algısını oluşturmuştur. Oysa bu iki yapı farklı değildir. Aynı caminin iki farklı adıdır. 1839 von Vincke şehir planı ile 1924 Ankara Haritası, karşılaştırılarak incelendiğinde Vincke'nin camileri tanımlarken yanlışlık yaptığı anlaşılabilir. Vincke'nin Kazasker Cami olarak belirttiği yapı, Zincirli Cami'dir. Zincirli Cami olarak belirttiği yapı ise Kuyulu Cami olarak da bilinen Hoca Paşa Cami'dir. Bu tespitimize bağlı olarak Kazasker Cami (Zincirli Cami) yapılırken, bu caminin yerinde bulunan ve yıkılan yapının ne olabileceği konusunda iki seçenek akla gelmektedir. Bunlar Kadiasker (Kazasker) Medresesi ve Keçeciler Hamamı'dır. Bu iki yapıyı kısaca inceleyelim.

Kazasker Medresesi: Medrese ile ilgili olarak Rifat Özdemir bilgiler vermiştir. Bu bilgilerden, 10 hücreli ve tek katlı olduğu anlaşılan medreseye, 1790 yılında Konya'dan bir talebe ve 1795 yılında Erzurum'dan bir talebenin tahsil için geldiği anlaşılmaktadır. Medresenin ismi kayıtlarda 'Kadiasker Medresesi' şeklinde ifade edilmiştir. Medreseye ilişkin bazı keşif raporları da bulunmaktadır. Bunlardan 1801 tarihli olan belge, Ankaravi Mehmet Emin Efendi'ye ait olan yapıların onarımı hakkındadır. Raporda, "...Camii-i Şerif ve derununda medrese-i münif..." şeklinde bir kayıt vardır. 1820 tarihli başka bir onarım raporunda ise, "...Kadiasker Camii-i Şerifi'nde medrese tamiri 600 gurus..." ibaresi yer almaktadır (Özdemir, 55-56). Bu kayıtlardan Kadiasker (Kazasker) Medresesi şeklinde adlandırılan yapının, Kazasker Cami (Zincirli Cami) yakınında olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlardan ve tarihlerden anladığımız diğer bir konu ise, cami ve medresenin aynı dönemde birlikte var olduklarıdır. Medresenin yıkılıp yerine caminin yapılmış olduğu yaklaşımı bu durumda geçersiz kalmaktadır. Nitekim medrese ile ilgili 1910 tarihli bir hüccette, Zincirli Cami bitişiğindeki medresenin rutubet nedeniyle harap hale geldiği, bunun için yıktırılarak alt katında 12 dükkan, üst katında ise medrese olacak şekilde yeniden inşa ettirildiği kaydedilmiştir (Özdemir, 56). Bu bilgiden eski medrese binasının 1910 yılına kadar varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. Yeni yapılan medresenin ise daha sonraki yıllarda yıktırıldığı bilinmektedir.

Keçeciler Hamamı: Zincirli Cami yerinde olabileceğini düşündüğümüz yapılardan diğeri Keçeciler Hamamı'dır. Hamam hakkında bilgi veren Özer Ergenç, Hasan Paşa'nın Hicri 917 (*Miladi, 1511-1512*) tarihli vakfiyesinde iki hamam bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan biri, Hükümet Meydanı'nda Jülien Sütunu yakınındaki Hasan Paşa Hamamı, diğeri ise Karaoğlan Çarşısı'na açılan Keçeciler Sokağı'nda bulunduğu için aynı adla adlandırılmış olması muhtemel Keçeciler Hamamı'dır. Ergenç, tek kubbeli olan Keçeciler Hamamı'nın 17. yüzyıl kayıtlarında adının pek geçmediğini, bu dönemde hamamın işlemez durumda olabileceği yorumunu yapmaktadır (*Ergenç, s.26-27*).

Rifat Özdemir, Ankara Şer'iye Sicili kayıtlarından, Hasan Paşa Hamamı'nın bitişiğinde bir hamam bulunduğu ve bu hamamın diğer yapılarla birlikte vakfedildiğinin anlaşıldığını belirtmektedir (*Özdemir, s. 70*). İbrahim Hakkı Konyalı, Zincirli Cami'yi anlatırken, "Şeyhülislam Ankaravi, bu camiye Hasan Paşa'dan satın aldığı Hasan Paşa Hamamı'nın yerine yaptırmıştı." demektedir (*Konyalı, s.107*). Konyalı'nın burada hamamları karıştırdığını ya da her iki hamam da Hasan Paşa'ya ait olduğu için Hasan Paşa Hamamı şeklinde kullanmakta sakınca görmediğini söyleyebiliriz. Bilindiği gibi Hasan Paşa Hamamı'nın yıktırılması çok sonradır. Hasan Paşa Hamamı, Milli Mücadele döneminde hamam olarak değil ama askeri depo olarak kullanılıyordu (*Bağlum, s.37*). 1929 yılında Hükümet Meydanı düzenlenirken yıktırıldı. Buna göre yıktırılarak yerine cami yapılan hamam, Hasan Paşa Hamamı değil, Keçeciler Hamamı olmalıdır. Gönül Öney, Keçeciler Hamamı'nın yeri konusunda "Zincirli Cami yerinde bulunan, İbrahim Hakkı Konyalı'nın bahsettiği hamam olmalıdır." ve "muhtemelen Zincirli Cami yakını" şeklinde ifadeler kullanmıştır (*Öney, ilaveler ve düzeltmeler bölümü*). Keçeciler hamamı ile ilgili detay bilgi için, 'Osmanlı Dönemi Ankara Hamamları' s.10'a bakılabilir (*yavuziscen.blogspot.com*).

Bu konuda bilgi veren kaynakları değerlendirdiğimizde, özet olarak şu sonucu çıkartabiliriz: Hasan Paşa tarafından 16 yüzyıl başında yaptırılmış olan Keçeciler Hamamı ve Hasan Paşa'ya ait diğer mülkler (*Suluhan, Hasan Paşa Hamamı vb.*) Celali isyanları sırasında harap olmuştur. Tamir masraflarının çok olması nedeniyle onarımı yaptırılamamıştır. 17. yüzyılda Ankaravi Mehmet Emin Efendi bu mülkleri satın almış ve onarımlarını yaptırmıştır (*Özdemir, 29-34*). Bu mülkler arasında bulunan Keçeciler Hamamı (*muhtemelen çok hasarlı olduğundan*) yıktırılmış, yerine Zincirli Cami (*Kazasker Cami*) inşa edilmiştir.

Yapısal özellikleri: Kaidesi Ankara taşından olan cami, tuğla örgülü ve kiremit çatılıdır. Giriş kapısı kuzey tarafta olan caminin son cemaat yeri üç kemerli ve açık şekilde tasarlanmıştır. Bu bölüm günümüzde camekânla kapatılmış durumdadır. Caminin minaresi batı tarafının kuzey ucunda yer almaktadır. Caminin pencerelerinde renkli camların süsleme unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

Zincirli Cami içinde yer alan çiçek desenli süslemeler ve nakışların Nakkaş Mustafa ya da aynı ekole bağlı nakkaşların elinden çıktığı belirtilmektedir (*Öney,*

s.84 ve Konyalı, s.104). Hacı Bayram Cami'nin nakışları (1714 yılındaki onarım sırasında yapıldığı söylenmektedir. Taşkan, s.75) ile İbadullah Cami'nin nakışları da aynı şekilde Nakkaş Mustafa ekolü ile ilişkilendirilmektedir (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler Abideler Cilt 1*, s.409). Zincirli Cami'nin nakışları ile ilgili olarak Yusuf Akyurt'tan aktarılan bilgiye göre, camideki nakışlar Hicri 1004 (Miladi, 1595) yılında 'Mimar Sai Çelebi' tarafından yapılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara*, Cilt 3, s.274). Kaynakta 'Mimar Sai Çelebi' olarak ismi belirtilen kişinin, Mimar Sinan'ın çağdaşı Nakkaş Mustafa Sai Çelebi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilginin, gerek Nakkaş Mustafa Sai Çelebi'nin ölüm tarihi olan 1595 (kaynak, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*) ile gerekse caminin yapım tarihi ve camiye yaptırılan Ankaravi Mehmet Emin Efendi'nin yaşadığı yıllarla (1619-1687) uyuşmadığı dikkate alındığında bu bilgiyi, kişinin kendisinden çok temsil ettiği ekol olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı kanısındayım.

Caminin özellikle minberi ve tavanı üzerinde görülen ahşap işçilikleri görülmeye değerdir. Alçı kalıp olarak yapılmış olan mihrapta, en dışta nesih yazı ile Kelime-i Tevhid tekrarı olan bordür, ortada geometrik desenler, içte ise yine Kelime-i Tevhid tekrarı olan bordür yer almaktadır. Mihrabın alınlık kısmında üç sıra Kur'an surelerinin yer aldığı yazı panosu vardır.

Kazasker Medresesi: 1879 yılında Hurşid Paşa tarafından cami ile birlikte tamir ettirildiği belirtilen 11 odalı medresenin (Konyalı, *Karacabey Mamuresi*, s.94), 1898, 1899 ve 1900 yıllarına ait Maarif Salnameleri'nde adı, 'Mehmet Emin Efendi Medresesi' şeklinde geçmektedir. Bu dönemde medresenin bakımsız durumda olduğu ve eğitime devam etmediği anlaşılmaktadır (*Ankara İli'nin Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitimi*, s.33). 1910 tarihinde kullanılamaz durumda olan medresenin yıktırıldığı ve yerine yeni bir medrese yaptırıldığı belirtilmiştir. Yeni yapılan medrese ise 1920'li yılların başında yıktırılmıştır.

Keçeciler Hamamı: Özer Ergenç, Hasan Paşa'nın iki hamamı bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan birinin bugünkü Hükümet Konağı yakınındaki Hasan Paşa Hamamı, diğeri ise Karaoğlan Çarşısı'na açılan Keçeciler Sokağı'nda bulunan Keçeciler Hamamı'dır (Ergenç, s.26 ve 27).

Zincirli Cami Çeşmesi: Zincirli Cami'nin batı köşesinde yer alıyordu. Eski Hükümet Caddesi'nin bugünkü Anafartalar Caddesi ile kesiştiği köşede bulunduğu bilinen çeşme günümüze ulaşmamıştır. Eski Hükümet Caddesi sonraki yıllarda iptal edilmiştir.

Günümüze ulaşmayan Cumhuriyet öncesi Ankara cami ve mescitleri (49 Adet)

01. Abdülhadi Cami
02. Ağazade Hanı Mescidi (*Ağa Hanı Mescidi*)
03. Ali Bey Mescidi
04. Ana Kadın Mescidi
05. Arasta Mescidi
06. Baklacı Cami (*Kavaklı Mescidi*)
07. Beyazıt Cami (*Halife Beyazıt Mescidi*)
08. Boyacı Ali Mescidi
09. Çakırlar Mescidi
10. Celal Kaddani Mescidi
11. Çengel Han Mescidi
12. Çeşme Mescidi
13. Çıkrıkçılar Mescidi
14. Çiçeklioğlu Mescidi
15. Çubukcu Mescidi
16. Emirler Mescidi
17. Erzurum Mescidi
18. Gökçeoğlu Mescidi (*İbn-i Gökçe Cami*)
19. Hacı Hasan Cami (*Hoca Hasan Cami*)
20. Haseki Cami
21. Hatuniye Cami (*Öğle Cami*)
22. Helvacılar Mescidi
23. Hoca Paşa Cami (*Kuyulu Cami*)
24. İğneli Belkıs Cami
25. İplikçiler Cami

26. Kapanhanı Mescidi
27. Kızılbey Cami
28. Koyunpazarı Mescidi
29. Kul Derviş Mescidi (*Kurtuluş Mescidi*)
30. Kureyş Cami
31. Mavi Ağalar Mescidi
32. Mukaddem Cami (*Yeni Cami*)
33. Müruri Mescidi
34. Namazgah Tepe Mescidi
35. Ördekli Cami
36. Papani Mescidi
37. Piring Hanı Mescidi
38. Safran Hanı Mescidi
39. Saraçlar Mescidi
40. Tahta Minare Cami (*Ak Şemseddin Cami*)
41. Tiflis Cami
42. Tiritzade Mescidi
43. Tülüce Cami
44. Ürgüp Cami (*Ürgübi Mescidi*)
45. Yeğenbey Cami
46. İsmi belirlenemeyen mescit (*Kureyş Mahallesi'nde*)
47. İsmi belirlenemeyen mescit (*Hamamönü Mahallesi'nde*)
48. İsmi belirlenemeyen mescit (*Kazgancılar Çarşısı'nda*)
49. İsmi belirlenemeyen mescit (*Balıkpazarı Çarşısı'nda*)

Abdülhadi Cami

Eski kaynaklarda Samanpazarı semtinde Çarşı Sokak'ın başında bulunduğu belirtilen cami günümüze ulaşmamıştır. Çarşı Sokak bugün mevcut değildir (*Eski konumu için bakınız, Örkçüoğlu, s.54*). Caminin bulunduğu yeri tarif edersek, Altındağ Belediye binasının doğu bitişiğindeki Öz Sokak başlangıcında, bugün Otel Sema'nın bulunduğu alanın yakınında olduğunu söyleyebiliriz. 1924 Ankara Haritası'nda Nakşibendi Medresesi'nin kuzeydoğusunda gösterilmiştir. Haritada adı belirtilmeyen yapının, Abdülhadi Cami olması kuvvetle muhtemeldir.

Tarihi bilgiler: Abdülhadi Cami, 1941 yılında yol açılması nedeniyle istimlak edilerek yıktırılmıştır. Elde edilen istimlak bedeli, yeni bir caminin (*Kurtuluş Cami*) yapımında kullanılmıştır. Abdülhadi Cami yıkıldıktan sonra ahşap minberi ile Hattat Kamil Efendi'nin yazdığı bilinen 2 levhası Karacabey Camisi'ne nakledilmiştir (*Konyalı, s.3*). Minber ve levhalar sonradan Kurtuluş Camisi tamamlandıktan sonra Kurtuluş Camisi'ne taşınmıştır (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.190*).

Caminin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe, ahşap üzerine 2 satır haline yazılmıştır. Kitabeden, banisinin Abdülhadi Efendi olduğu öğrenilmiştir. Abdülhadi Efendi'nin Karacabey'in ailesinden, Karacabey'in torunlarından biri olduğu ve zamanın alimleri içinde yer aldığı bilinmektedir (*Konyalı, s.4*). Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki bir kayıta dayanarak caminin Hicri 1133 (*Miladi, 1731*) tarihinde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir (*Erdoğan, s.190*).

Yapısal özellikleri: Tuğla ve kerpiç kullanılarak, kayalık bir zemin üzerine yapılmış olan caminin minaresi olmadığı bilinmektedir. Ahşap tavanlı ve kiremit çatılı olan caminin mihrabının alçı kalıp olduğu ve Hacı Bayram Cami mihrabına benzediği ifade edilmektedir. Güzel tavan süslemelerine sahip olduğu belirtilen caminin, minber kapısı üzerindeki kufi yazı ile 2 satırlık bir kitabe yer alıyordu. İbrahim Hakkı Konyalı, kitabında bu yazıta yer vermiştir (*Konyalı, s.3*).

Hazire: 1924 Ankara Haritası'nda caminin kuzeyinde bir mektep ve güneyinde bir hazire yer aldığı görülmektedir. Cami yıktırılırken bu hazire kaldırılmıştır (*Konyalı, s.3*). Buradaki mezarların nereye taşındığı hakkında bilgi bulunamamıştır.

Sıbyan mektebi: Bazar-ı Ganem (*Koyunpazarı*) Çarşısı'nda, Abdülhadi Cami'nin kuzey bitişiğinde bulunan sıbyan mektebi, Abdülhadi Efendi tarafından yaptırılmıştır. Karacabey ailesinden olduğu bilinen Abdülhadi Efendi'nin 1731 tarihli vakfiyesinde yer alan bilgilere göre, yaptırdığı mektep 3 hücrelidir (*Günel Gökçe ve Kılıcı Ali, s.74*).

Ağazade Hanı Mescidi (*Ağa Hanı Mescidi*)

Ağazade Hanı, günümüze ulaşmamış Ankara hanlarından biridir. Koyunpazarı Semti'nde, Hacı İvaz Mahallesi'nde, Koyun Pazarı Mescidi'nin karşı tarafında bulunduğunu bildiğimiz Ağazade Hanı, Hicri 1159 (*Miladi, 1746*) yılında vakfedilmiştir. Bu tarihten hanın 1746 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Hanı yaptıran kişinin Hacı Abdullah Ağa bin Salih Efendi olduğu bilinmektedir (*Özdemir, s.36*).

Hanın içinde 'Ağazade Hanı Mescidi' olarak adlandırılan bir mescit bulunduğu kaydedilmiştir. Mescidi yaptıran kişinin Aslan Ağa İbni Musli olduğu anlaşılmıştır (*Konyalı, s.5*). Ağazade Hanı ve içinde bulunan mescit, 1940'lı yıllarda yıkılmıştır (*Aktüre, s.47, 1992*). Mescit hakkında elimizde başka bilgi bulunmamaktadır.

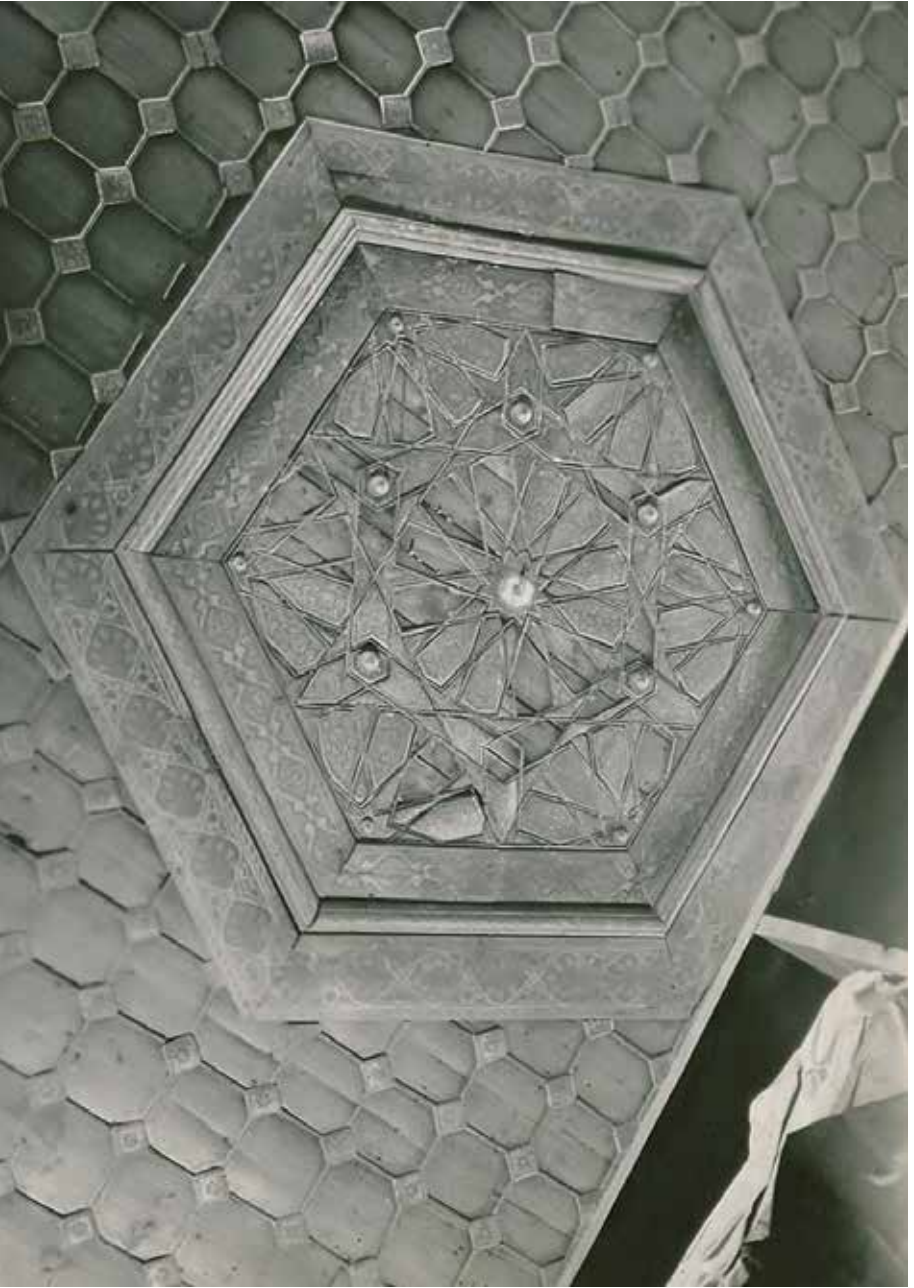
Ağazade Hanı Mescidi. 1933 yılında çekilmiş olan bu fotoğrafta Ağazade Hanı görülüyor. Fotoğrafta sağda bulunan kapalı mekanın hanın mescidi olduğu tahmin ediliyor (Fotoğraf: Annemarie Schwarzenbach 1933).

Mescidin, handa kalanların kullanımına yönelik olduğu düşünülmektedir. Hanın yeri günümüzde, Ulucanlar Caddesi ile Can Sokak'ın kesiştiği köşenin, kuzeydoğu tarafında bulunan binanın (*günümüzde Ak Otel'in olduğu bina*) yerine karşılık gelmektedir.

Ali Bey Mescidi

Ulus'ta eski Maarif Vekaleti binasının (*1947 yılında yanan Darü'l Muallimin binası*) güneydoğu bitişiğinde olduğu bilinmektedir. Günümüzde mescidin yeri, Sanayi Caddesi ile Yurt Sokak'ın kesiştiği köşe yakınına denk gelmektedir. Ali Bey Mahallesi adıyla bilinen bu mahallenin, ismini mescitten aldığı düşünülmektedir. Uzun bir süredir ibadethane vasfını yitirdiği anlaşılan mescidin, Maarif Vekaleti'nin deposu olarak kullanıldığı belirtilmiştir. 1942 yılında mescidin binası tamamen yıktırılmış ve yerine dükkanlar yapılmıştır (*Konyalı, s.17*). Taş temel üzerine kerpiç duvarlı olarak yapılmış olan mescit ahşap tavanlıydı. Tavanının 3 sıra halinde renklerle yapılmış süslemelerle kaplı olduğu, müezzin mahfilini ayıran üçgenlerdeki bezemelerinin dikkat çekici güzellikte olduğu bilinmektedir (*Konyalı, s.17*).

Not: İtfaiye Meydanı yakınında Yenice Sokak üzerinde bulunan Yenice Cami (*Ali Bey Cami*) ile karıştırılmamalıdır.

Ali Bey Mescidi ahşap tavanından bir bölüm (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).

Ana Kadın Mescidi

Aşağı Ayvalı Mahallesi'nde olduğu bilinen mescit, 'Ana Kadın' adıyla bilinen bir kadının kendi evini mescit olarak kullanılmak üzere vakfetmesi sonucu oluşturulmuştur. Mescidin devamı için Ana Kadın tarafından ayrıca 100 TL gelir vakfedilmiştir (*Konyalı, s.17*). Mescidin günümüze ulaşmadığı bilinmektedir.

Arasta Mescidi

Arasta Mescidi ile ilgili elimizde bulunan bir fihrist kaydından, Mimarzade Es-Seyyid Mehmet Şakir Efendi'nin bu mescide bir minber vermesi sonrası, mescidin camiye dönüştürülmüş olduğu anlaşılmıştır. Arasta Mescidi, Ulus'ta Çıkırıkçılar Yokuşu üzerinde Kazgancılar adı verilen çarşının arastası içinde yer alıyordu (*Konyalı, s.18*). Arasta Mescidi'nin, 1916 Ankara yangını sırasında harabe haline geldiği ve sonradan yıktırıldığı bilinmektedir.

Kazgancılar Çarşısı, Kazuran Mahallesi (*Gavur Ali*) adı ile bilinen Gayrimüslimlerin oturduğu mahallede bulunuyordu. Çıkırıkçılar Yokuşu'nun büyük bir bölümünü içine alan mahalle, Bedesten ile Atatürk Okulları arasında kalan alanı kapsıyordu. Yangın sonrası çıkartılan raporda bu mahallede 92 hanenin yangın sırasında yok olduğu bildirilmiştir (*Birinci, s.78*). Bu mahallede yanan dini yapılar arasında İplikçiler Cami, Çıkırıkçılar Mescidi ve Arasta Mescidi'nin bulunduğu belirlenmiştir.

Baklacı Cami (*Kavaklı Mescidi*)

Çeşitli kaynaklarda 'Baklacı Mescidi', 'Baklacı Baba' ve 'Kavaklı Mescidi' şeklinde adlandırıldığı görülen cami, eski Ankara'da Baklacı Mahallesi, Hayırlı Sokak üzerinde bulunuyordu. Günümüze ulaşmamış olan caminin yeri, bugün Ulus Çarşısı'nın arka tarafında yer alan Alsancak Sokak ile Zafer Sokak'ın kesiştiği köşenin doğu yüzüne denk gelmektedir. Bu alanda günümüzde Türk Telekom İl Müdürlüğü binası bulunmaktadır.

Tarihi bilgiler: Mübarek Galip, Selçuklu Dönemi eserlerinden olan Baklacı Cami'yi Ankara'nın en eski camilerinden biri olarak tanımlamaktadır (*Galip, s.87*). Cami kapısının alınlık kısmında sülüs ile yazılmış Arapça bir kitabe yer almaktadır. Kitabede Yakup Bin Çoban'ın Hicri 697 (*Miladi, 1297-1298*) yılında bu mescidin imarını emrettiği yazılıdır (*Öney, s.91*). Mübarek Galip ve Bahaeddin Ögel bu tarihi Hicri 667 olarak okumuştur (*Galip, s.86, Ögel, s.204*). Camiyi yaptıran Çobanoğlu Yakup, Candaroğulları'ndandır (*Erdoğan, Tarih içinde Ankara, s.135*). Ankara Şer'îye defterlerinde cami ile ilgili en eski kayıt Hicri 991 (*Miladi, 1583-1584*) yılına aittir. Bu dönemde caminin, İsa bin Mehmet ve Mirza isimli iki mütevellisi bulunduğu görülmektedir (*Ögel, s.204*). Aynı sicilde mescidin müezzini olarak Yunus'un adı geçmektedir (*Ongan, s.47*). Caminin, Hicri 1171 (*Miladi, 1757-1758*) yılında onarıldığı mihrabında bulunan kitabeden anlaşılmıştır. Bu kitabe 'Celah Mustafa' adı okunmaktadır (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.191*).

Caminin son cemaat yerinin duvarında yazan bir yazıttan, Halveti Tekkesi olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Arşivlerde mescide ilişkin çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlardan, 1530 yılı tahrir defterinde 150 akçe vakıf geliri olan mescide, 1571 yılında mescit görevlilerine ayrılmak üzere yıllık 280 akçe verildiği, 1748 tarihinde müezzin, 1796 tarihinde ise imam tayin edildiği anlaşılmaktadır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.289*).

Yapısal özellikleri: Caminin caddeye bakan yüzünde 7 penceresi bulunduğu bilinmektedir. Harim tavanı ve saçakları ahşap olan caminin ceviz ağacından yapılmış ahşap iç kapısı, Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunmaktadır. Sivri kemerli kapı, taklit künde-kari tekniği ile işlenmiştir. Banisinin mezarı (*Baklacı Baba mezarı*) son cemaat yerinin solunda bulunan cami, bir dönem Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce depo olarak kullanılmıştır (*Konyalı, s.25*). Cami önce kadro dışı bırakılmış (*İmam tayin edilmemiş*) ve sonrasında da yıktırılmıştır.

Beyazıt Cami (*Halife Beyazıt Mescidi*)

Günümüze ulaşmamış Ankara camilerinden biridir. Halife Beyazıt Mescidi, 1924 Ankara haritasında Halife Beyazıt Mahallesi'nde, Kışlama Caddesi olarak adlandırılan cadde üzerinde gösterilmektedir. Kaynaklarda Ulucanlar'da Divan Sokak üzerinde bulunduğu belirtilmektedir. Caminin yeri günümüzde Sakarya Mahallesi sınırları içinde Ulucanlar Caddesi üzerine denk gelmektedir. Ulucanlar Caddesi'nde, Kurşunlu Cami'nden Cenabi Ahmet Paşa Cami yönüne doğru ilerlerken sağ koldan ayrılan Gebze Sokak'a gelmeden 40 metre kadar önde yer aldığı söylenebilir.

Tarihi bilgiler: Halk arasında 'Hanife Beyazıt' adıyla bilinmekle birlikte vakfiyesinde 'Halife Beyazıt' olarak kayıtlıdır (*Konyalı, s.48*). Vakıf kayıtlarından, Kayseri'den gelerek Ankara'ya yerleşen Hacı Mehmet oğlu Hacı İbrahim'in, mülklerinin ve iki hanının gelirlerini bu camiye vakfettiği öğrenilmiştir. Vakıf kayıtlarından caminin Hicri 918 (*Miladi 1511*) yılına ait olduğu anlaşılmıştır (*Öney, s.92*). Mihrabı alçı kalıp olan cami, kadro dışı bırakıldıktan sonra 1938 yılında binası satılmıştır (*Erdoğan, Osmanlı'da Ankara, s.223*). Satış sonrasında binanın ev haline dönüştürüldüğü bilinmektedir (*Öney, s.92*).

Eskiden Ulucanlar Caddesi'nin bulunduğu yerden dar bir sokak geçiyordu. Bu sokak 1950'li yıllardan itibaren bölümler halinde genişletilerek Ulucanlar Caddesi açıldı. Cadde açılırken burada bulunan birçok yapı yıkıldı. Bu yapılar arasında Ankara Mevlevihanesi'nin yanı sıra Beyazıt Camisi'nin de bulunduğu bilinmektedir. Beyazıt Camisi'nin avlusunda başları yeşil kavuklu, sanduka biçiminde bazı mezarlar yer alıyordu. Halk arasında dini ziyaret yeri olarak kullanılan bu mezarlar, 'Ulucanlar' şeklinde adlandırılıyordu. Sement ve sonradan açılan caddenin adının buradan geldiği söylenmektedir (*Özalp, s.134 ve Erdoğan, s.99*).

Boyacı Ali Mescidi

Ulus'ta Çıkrıkçılar Yokuşu'nun batı tarafında, yokuşun bir alt paralelinde yer alan cami, Mazi Sokak üzerindedir. Eskiden var olan mihrabına göre 14. ya da 15. yüzyılda yapılmış olduğu tahmin edilen mescit, 1975 yılında tamamen yıkılmış ve çevre esnafın maddi desteği ile yerine tek kubbeli betonarme yeni bir cami yaptırılmıştır (*Eskici, s.204, 206*). Günümüzde aynı yerde aynı adla bulunan caminin, eski mescit ile aynı ismi kullanmasından başka ortak bir noktası bulunmadığından Boyacı Ali Mescidi 'günümüze ulaşmamış Ankara cami ve mescitleri' bölümünde ele alınmıştır. Bugün gördüğümüz caminin tarihi bir özelliği bulunmamaktadır.

*Boyacı Ali Mescidi
yerine 1975 yılında
yapılan aynı adlı
cami 2014
(Fotoğraf: Yavuz
İşçen).*

Tarihi bilgiler: Yıkıtılmadan önceki orijinal özelliklerine göre mescidi tanımlamaya çalışırsak, kalıplama tekniği ile yapılmış olan alçı mihrabı, yapım tekniği açısından 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyıl başlarına tarihlenmiştir (*Eskici, s.206*). Son dönemlerde mihrabın üzerinin beyaz yağlı boya ile boyanmış olduğu belirtilmektedir.

Yapısal özellikleri: Mescidin uzunlamasına dikdörtgen planlı, taş kaide üzerine ahşap hatıllı ve kerpiç duvarlı olduğu bilinmektedir. Giriş kapısı sol köşesinde bulunan mescidin, tavanı, duvarlar üzerine oturtulmuştur. Oldukça etkileyici bir tavan göbeği bulunan mescit, kiremit çatılı ve ahşap tavanlıdır. Mescidin başlangıçta minaresi olmadığı ancak yapıya sonradan kısa yapılı, ahşap bir minare eklendiği eski bir fotoğraftan anlaşılmıştır. Ahşap kadınlar mahfili de minaresi gibi yapıya sonradan eklenmiştir. 19. yüzyılda yapıldığı anlaşılan yenilemelerle mescit orijinal özelliklerini büyük oranda kaybetmiştir (*Öney, s.42, 43*).

Hacı Fatma Hanım Çeşmesi: Eskiden cami önünde yer alan çeşmenin, kitabesinde 3 satır halinde, "Boyacı Ali Mahallesi'nde Karakamış Hasan Efendi kerimesi, Hacı Fatma Hanım hayratıdır. C 1317" yazdığı bilinmektedir (*Konyalı, s.28*). Kitabedeki 'C' harfi, Hicri yılın 5. ayının (*Cumâdelâhire*) kısaltmasıdır. Kitabeden çeşmenin 1899 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Boyacı Ali Cami'nin mütevellisi olan eski Diyanet Reisi Rifat Efendi'nin, bu çeşmenin karşısındaki evde oturduğu bilinmektedir (*Konyalı, s.28*).

Çakırlar Mescidi

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan bir belgeye dayanarak, mescidin Tabakhane Mahallesi'nde yer aldığı belirlenmiştir. Mescitle ilgili başka bilgiye rastlanmamıştır. Mescidin, Hatip Çayı üzerindeki Çakırlar Köprüsü (*Roma Bendi'nden sonra batı yönde yer alan ilk köprü*) civarında olduğu tahmin edilmektedir. Abdülkerim Erdoğan 1955 yılında mescide ait arsanın satıldığını belirtmiştir (*Erdoğan, Altındağ'ın manevi coğrafyası, s.191*). Mescidin bu tarihten önce ya da sonra yıkılarak ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Celal Kaddani Mescidi

Eski Ankara'da Celal Kaddani (*Pamukçular*) isimli bir mahalle bulunduğu bilinmektedir. Mahalle, ismini muhtemelen bu mescitten almıştır. Günümüzde Ulus'ta Çıkrıkçılar Yokuşu'nun devamı, Saraçlar Sokak olarak adlandırılmaktadır. Celal Kaddani Cami, Saraçlar Sokak ile Ulucanlar Caddesi'ni birbirine bağlayan Keklik Sokak üzerindedir. Keklik Sokak dar bir geçiş şeklindedir. Camiye giriş Keklik Sokak üzerinde bulunan bir kapıdan sağlanmaktadır. Etrafı dükkanlarla kapanmış durumda olduğu için, dıştan bakıldığında yapının kapısından başka bir yeri görülmemektedir. Kaynaklarda mescit olarak geçen yapının 1973 yılında tamamen yıkıldığı ve yerine betonarme yeni bir cami yapıldığı bilinmektedir. Günümüzde aynı yerde aynı adla bulunan caminin, eski mescit ile aynı ismi kullanmasından başka ortak bir noktası bulunmadığından, Celal Kaddani Mescidi

Celal Kaddani Cami yerine
1973 yılında yaptırılan aynı
adlı cami 2014
(Fotoğraf: Yavuz İşçen).

‘günümüze ulaşmamış Ankara cami ve mescitleri’ bölümünde ele alınmıştır. Bugün gördüğümüz caminin tarihi bir özelliği bulunmamaktadır.

Tarihi bilgiler: Mescidin yapım tarihinin belirlenmesi, mihrabının alınlık kısmında yer alan tarihe göre yapılmıştır. Bu tarihe göre mescit, Hicri 1179 (Miladi, 1765) yılında inşa edilmiştir (*Dış kapısında bulunan mermer tabelada 1763-1973 tarihi yazılıdır*). Ankara’da bilinen örnekler içinde, mihrabında tarih bulunan iki mescitten biridir (*Eskici, s.214, diğer örnek, 1761 tarihli Telli Hacı Halil Cami’dir*).

Yapısal özellikleri: Yıkılmadan önceki orijinal özelliklerine göre mescidi tanımlamaya çalışırsak, ibadethanenin taş kaide üzerine ahşap hatıllarla desteklenmiş kerpiç duvarlı olduğu söylenebilir. Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan mescidin kapısından girdikten sonra dar bir koridordan geçilerek harime ulaşılmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı, caminin antresinde 1930’lu yıllarda mescidin banisinin sanduka şeklinde mezarının yer aldığını sonradan bu mezarın kaldırıldığını belirtmektedir (*Konyalı, s.30*). Küçük yapılı olan harim oldukça sadedir. Harimin ahşap tavanı duvarlarla taşınmıştır. Arazi meyline uyumlu şekilde

batı cephesi iki katlı olarak yapılmış olan mescidin, ahşap kadınlar mahfili ve minberi yenidir. Doğu tarafında silindirik yapılı ahşap bir minaresi bulunmaktadır (Öney, s.62).

Çengel Han Mescidi

Atpazarı semtinde 'Hanlar Bölgesi' olarak adlandırılan alanın içinde yer alan Çengel Han, giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre Hicri 929 (Miladi, 1522-1523) yılında yapılmıştır (Konyalı, s.31). Çengel Han, sof ticaretinin yoğun olduğu 17. ve 18. yüzyıllarda Ankara'nın ticari açıdan önemli hanlarından biriydi. 19. yüzyıl ortasından itibaren sof ticaretindeki gerilemeye bağlı olarak ticari önemini yitirdiği bilinmektedir. Son yıllarında gittikçe harap hale gelmeye başlayan Çengel Han'ın onarılarak kurtarılması konusunda çalışmalar 2003-2005 yılları arasında yapılmıştır. Restorasyonu tamamlanan Çengel Han, günümüzde

'Rahmi Koç Müzesi' adı altında sanayi müzesi olarak ziyarete açıktır. Restorasyon sonrasında içindeki mescit bölümü tamamen iptal edilmiştir.

1992 yılında harap halde olan mescidi gezmiş ve fotoğraflarını çekmiştim. Kendi gözlemlerime dayanarak, Çengel Han Mescidi'nin, hanın 2. katında, avlunun doğu cephesinin güney ucunda küçük bir oda biçiminde olduğunu söyleyebilirim. Hanın

Çengel Han Mescidi'nin hanın restore edilmeden önceki görünümü
(Fotoğraf: Yavuz İşçen, 1992).

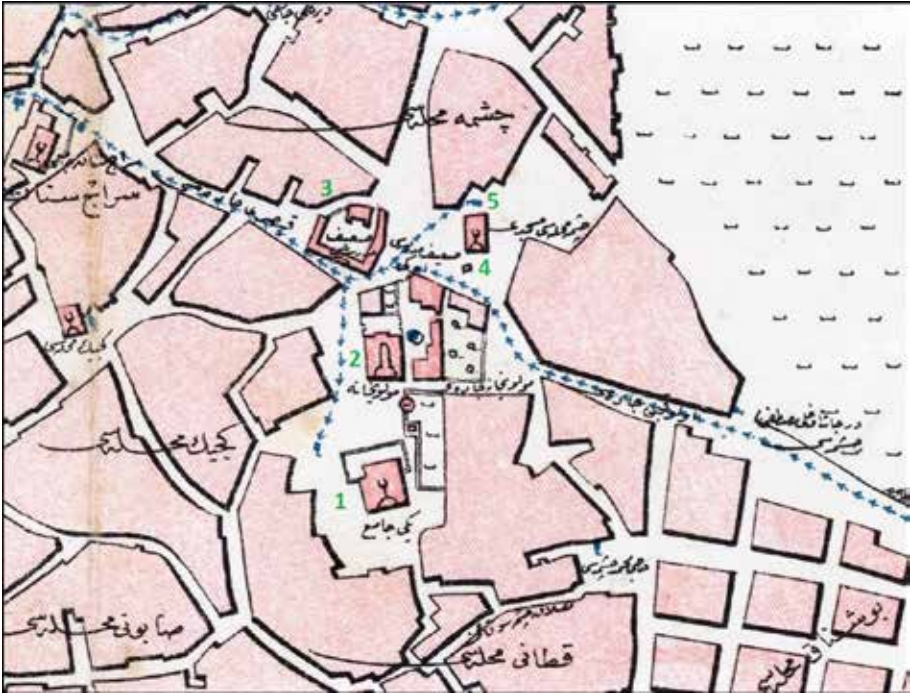
giriş bölümünün üst tarafına denk geldiği anlaşılmaktadır. Handa konaklayanların kullanımına yönelik düşünülmüş olan mescidin giriş kapısı, zeminden 1 metre kadar yukarıda yer alıyordu. Buraya çıkış 5 basamaklı ahşap bir merdiven ile sağlanıyordu. Mescidin kuzey tarafında 1 ve batı tarafında 2 tane olmak üzere uzunlamasına dikdörtgen biçimli pencereleri bulunuyordu. Kuzey taraftaki pencere koridora, batı tarafındaki pencereler ise avluya bakıyordu. Duvarları sıvalı olan mescidin giriş kapısı, pencere çerçeveleri ve tavanı ahşaptan yapılmıştı.

Çeşme Mescidi

1924 Ankara Haritası'nda 'Çeşme Mahallesi Mescidi' şeklinde yazılmış olan mescit, yeni kaynaklarda 'Çeşme Cami' şeklinde geçmektedir. Günümüze ulaşmamış olan Çeşme Cami'nin yeri, Ulucanlar Caddesi üzerinden ayrılan Gazeteci Kemal Aşık Caddesi'ne girildiğinde, hemen sağ koldaki 4 numaralı apartmanın yerine (*yakınına*) denk gelmektedir. 1583-1584 tarihli Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili'nde, Çeşme Mescidi imamı olarak Mehmet Çelebi'nin adının geçmesine (*Ongan, s.44 ve s.70*) dayanarak Ankara'nın eski mescitlerinden biri olduğu söylenebilir. Aynı sicilde mescidin imam akakçasına Habib'in mütevellî

Çeşme Mescidi. Fotoğrafta, solda Baş Çeşme'nin bitişiğinde görülen yapı Çeşme Mescidi'ne aittir (Fotoğraf: Uğur Kavas Arşivi, Yıldız Albümleri'nde Ankara, s. 121).

1924 Ankara Haritası'nda tarafımızdan yeşil renk ile numaralandırılmış olan yapılar aşağıda listelenmiştir. 1) Cenabi Ahmet Paşa Cami (Yeni Cami) 2) Ankara Mevlevihanesi 3) Seyf (Seyfine) Medresesi 4) Çeşme Mahallesi Mescidi 5) Baş Çeşme. Bu yapılardan Cenabi Ahmet Paşa Cami haricindekiler günümüze ulaşmamıştır (Kaynak: 1924 Ankara Haritası, Yavuz İşçen Arşivi).

nasbedildiği (atandığı) belirtilmektedir (Ongan, s.64). Çeşme Cami'nin 1969 yılında arsasının satıldığı ve sonradan caminin yıkılarak yok olduğu bilinmektedir (Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, 191). Eski bir fotoğrafından kareye yakın planı olduğu anlaşılan cami, kiremit çatılı ve minaresizdir.

Baş Çeşme: Eskiden caminin kuzey tarafında, kaynaklarda 'Baş Çeşme' adıyla geçen bir çeşme bulunuyordu. Yıldız Albümleri fotoğrafları arasında Baş Çeşme'yi gösteren bir fotoğraf bulunmaktadır (Fotoğraf için bakınız, Kavas, s.121). Fotoğrafta Baş Çeşme'nin yanındaki yapı Çeşme Cami'ye aittir. Fotoğraf, 1924 Ankara Haritası ile birlikte değerlendirildiğinde cami ve çeşmenin bölgedeki konumları daha iyi kavranmaktadır. Mahallenin ve caminin adı, çeşmeden gelmektedir. Gönül Öney, 1971 tarihli Ankara paftasında çeşmeyi 'Bereke Çeşmesi' adıyla belirtmiştir (Öney, pafta 4).

Çıkırıkçılar Mescidi

Ulus'ta Çıkırıkçılar Yokuşu üzerinde olduğu bilinen mescit (Konyalı, s.33), Kazuran Mahallesi'nde bulunuyordu. 1916 Ankara Yangını sırasında harap olmuş ve

sonrasında yıktırılmıştır. Yangın sonrası çıkartılan raporda mahallede 92 hanenin yangından etkilendiği bildirilmiştir (*Birinci*, s.78). Bu mahallede yanan dini yapılar arasında İplikçiler Cami, Çıkırıkçılar Mescidi ve Arasta Mescidi'nin bulunduğu belirlenmiştir.

Kazuran Mahallesi, Kazur Ali, Gavur Ali ve Çamaşırcı gibi adlarla da bilinmektedir. Kazuran adlandırmasının dokumacılıkla ilgili bir terim olduğu sanılmaktadır. Kazuran Mahallesi, Rumların oturduğu bir Gayrimüslim mahallesiydi. Mahallenin Çıkırıkçılar Yokuşu'nun büyük bir bölümünü içine aldığı ve Bedesten ile Atatürk Okulları arasında kalan alanı kapsadığı bilinmektedir.

Çiçeklioğlu Mescidi

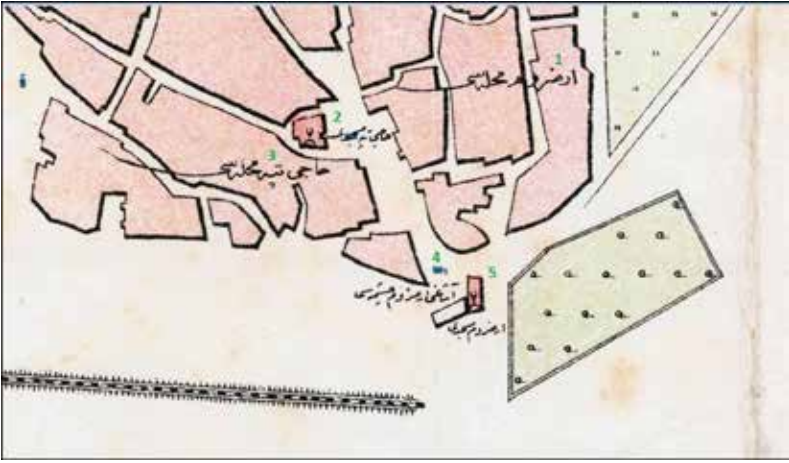
Kaynaklarda Helvai Mahallesi Göztepe Sokak'ta 7 numarada bulunduğu belirtilen mescit günümüze ulaşmamıştır. Bu bölge bugün 'Hamamarkası Restorasyon Alanı' içinde kalmaktadır (*Mescidin yeri, günümüzde Altındağ İlçesi Sakarya Mahallesi sınırları içinde Gebze Sokak üzerine denk gelmektedir. Bu sokakta varlığını sürdüren Çiçeklioğlu Cami ya da diğer adıyla Yakup Harrat Cami ile karıştırılmamalıdır*). Kerpiç duvarlı kiremit çatılı olan mescidin sokağa bakan 2 penceresi olduğu bilinmektedir. 1930'lu yıllarda harap ve kullanılmaz durumda olan mescidin, 1938 yılında arsa olarak satıldığı belirtilmiştir (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası*, 192). Arsanın Mizancı Zade Zeki Bey tarafından satın alınarak, bu alana 1943 yılında büyük bir ev yaptırıldığı bilinmektedir (*Konyalı*, s.33).

Çubuklu Mescidi

Kaynaklarda Çeşme Mahallesi'nde bulunduğu belirtilen mescit, basit bir yapı olarak tanımlanmıştır (*Öney*, s.92). İbrahim Hakkı Konyalı, Çubukçu Mescidi'nin Çeşme Mahallesi'nde, Seyf Medresesi'nin karşısında olduğunu belirtmiştir (*Konyalı*, s.33). Seyf Medresesi'nin yeri günümüzde, Ulucanlar Caddesi üzerinde bulunan Ulucanlar Göz Hastanesi'nin kuzey bitişiğine denk gelmektedir. Burada bugün Kızılay Ankara Şubesi'ne ait aşevi binası yer almaktadır. Mescidin banisinin Hacı İbrahim Efendi olduğu bilinmektedir.

Emirler Mescidi

Emirler Mescidi, Ankara Kalesi'ne Genç Kız Kapısı'ndan girildiğinde sol tarafta yer alıyordu. Banisi bilinmeyen mescidin Hicri 847 (*Miladi*, 1443) yılında yapılmış olduğu anlaşılmıştır (*Galip*, s.28). Mescidin 1916 Ankara Yangını sırasında ortadan kalktığı bilinmektedir (*Konyalı*, s.35). Bu alanın belediyece istimlak bedeli ödenerek alındığı kaydedilmiştir (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası*, 192). Mescidin yerinde günümüzde herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Emirler Mahallesi, Ankara Kalesi'nde İç Hisar'da bulunan Müslüman Mahallesi'dir. Dış Hisar'da Gayrimüslim mahallelerini yok eden 1916 Ankara (*Hisarönü*) Yangını, surlar nedeniyle İç Hisar'a geçememiş, bu nedenle İç Hisar'da bulunan mahaller yangından fazla etkilenmemiştir. Yine de Emirler Mahallesi'nde 12 hanenin yangından zarar gördüğü bildirilmiştir (*Birinci*, s.73). Bu mahallede yanan yapılar arasında Emirler Mescidi ile birlikte muhtemelen Emirler Mescidi'nin yakınında yer alan bir okul da bulunmaktadır.

1924 Ankara Haritası'nda tarafımızdan yeşil renk ile numaralandırılmış olan mahalle ve yapılar aşağıda listelenmiştir. 1) Erzurum Mahallesi 2) Hacettepe Mescidi 3) Hacettepe Mahallesi 4) Aşağı Erzurum Çeşmesi 5) Erzurum Mescidi. Bu yapılardan Hacettepe Mescidi haricindekiler günümüze ulaşmamıştır (Kaynak: 1924 Ankara Haritası, Yavuz İşçen Arşivi).

Fotoğrafta önde Erzurum Çeşmesi, çeşmenin arkasında ise Erzurum Mescidi görülüyor (Fotoğraf: Uğur Kavas Arşivi, Yıldız Albümleri'nde Ankara, s. 123).

Erzurum Mescidi

Kaynaklarda Sarı Kadı Mahallesi Zülüflü Sokak'ta bulunduğu belirtilen (*Konyalı, s.35*) mescit, günümüze ulaşmamıştır. Bugün karşılık geldiği yeri tarif etmek gerekirse, Hacettepe Mahallesi'nde, Gevher Nesibe Caddesi ile Dumlupınar Caddesi'nin kesiştiği köşe yakınında olduğunu söyleyebiliriz. Hakkında fazla bilgi olmayan mescidin kible tarafında 2 penceresi, doğu ve batı taraflarında altta 2 üstte 3 penceresi vardı. Giriş kapısı kuzey tarafının sağındaydı. Mescidin ne zaman yıkıldığı konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte İbrahim Hakkı Konyalı'nın anlatımından 1940'lı yıllarda var olduğu anlaşılmaktadır.

Gökçeoğlu Mescidi (*İbn-i Gökçe Camii*)

1924 Ankara Haritası'nda 'İbn-i Gökçe Camii' şeklinde adlandırılmış olan yapı, Gökçeoğlu Mescidi olarak bilinmektedir. Kaynaklarda Gökçeoğlu Mahallesi Pul Sokak'ta olduğu belirtilen mescit, günümüze ulaşmamıştır. Günümüz Ankarasında, Ulus'taki Posta Caddesi (*Şehit Teğmen Kalmaz Caddesi*) ile Sanayi Caddesi'nin kesiştiği köşenin yakınında olduğu söylenebilir. Eskiden burada yer alan Pul Sokak, cadde düzenlemeleri sırasında iptal edilmiştir.

Dikdörtgen planlı, kiremit çatılı, kerpiç duvarlı küçük bir yapı olan mescidin, 3 tarafında 2'şer penceresi olmakla birlikte içinin fazla ışık almadığı bilinmektedir. Son cemaat yeri bulunan mescidin mihrabı alçıdandı (*Konyalı, s.38*). Mescidin son cemaat yerinde 1933 yılında tadilat yapılmış ve bu bölüm dükkan olarak kullanılma açılmıştır. Sonrasında kadro dışı bırakılan mescidin 1941 yılında tamamı depo ve dükkan olarak kiraya verilmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı 1941 yılında burada 'Taşdelen Suyu' deposu bulunduğunu ve Aziz Bey adında birisi tarafından kiralanmış olduğunu belirtmektedir (*Konyalı, s.38*). Daha sonra, 1947 yılında arsası satılan mescit yıktırılmıştır (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.192*).

Hacı Hasan Cami (*Hoca Hasan Camii*)

Hacı Hasan Cami, hakkında fazla bilgi olmayan Selçuklu Dönemi Ankara camilerindendir. Caminin Ankara'nın neresinde olduğu konusunda bir bilgiye rastlanmamıştır. Camiye ait olduğu belirlenen bir kapı bugün Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu kapının, dönem eserleri ile karşılaştırılması sonrası, caminin 13. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceği belirlenmiştir.

Bahaeddin Ögel, Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da ağaç işlerini inceleyen makalesinde, caminin kapısını Anadolu'daki diğer Selçuklu eserleri ile karşılaştırarak, kapının tarihlenmesini yapmıştır. Kapının ortasına yerleştirilmiş büyük yuvarlak bir madalyon bulunmaktadır. Bu madalyonun üstünde bulunan badem biçimli küçük madalyonun her iki yanında yer alan arslan figürleri, bu kapının ayırt edici özelliklerindendir (*Ögel, s.200, s.201*). Gönül Öney, Selçuklu mimarisinde arslan figürlerini incelediği makalesinde, Hacı Hasan Cami kapısındaki

figürlerde arslanın başının cepheden, gövdesinin ise profilden resmedildiğini belirtmiştir. Öney, makalesinde caminin adından ‘Hoca Hasan Cami’ olarak bahsetmektedir (*Öney, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü*, s.36). Her iki adlandırmanın aynı camiye tanımladığı anlaşılmaktadır.

Haseki Cami

Haseki Cami, Ulus’ta şehrin ‘Aşağı Yüz’ olarak adlandırılan bölümünde, ‘kale altı’ anlamında Taht-el Kal’a (*Tahtakale*) Mahallesi’nde, Tahtakale Sokak’ta bulunuyordu. Tahtakale yangını olarak bilinen yangın sırasında (18-19 Temmuz 1929) yanarak kullanılamaz hale geldi. Yangında Haseki Cami ile birlikte, bitişğinde bulunan Rızaiye Medresesi (*Özdemir*, s.54) ile Tahtakale Çarşısı’nda yer alan Tahtakale Hamamı ve Er Sultan Türbesi gibi tarihi yapıların da yok olduğu bilinmektedir. Ulus Sebze Hali’nin yapımı sırasında (*Eylül 1929*) caminin enkazı kaldırılmıştır.

Haseki Cami’nin günümüzdeki yeri, Ulus Sebze Hali’nin güneydoğu tarafına denk gelmektedir. Eski fotoğraflarda caminin Anafartalar Caddesi’ne yakın olduğu, tuğla örgü minaresi bulunduğu ve kiremit çatılı olduğu görülmektedir. Bazı kaynaklarda ise kubbeli olduğu belirtilmektedir. Fotoğraf üzerinden yapılan belirlemeye dayalı bu bilgi, Tahtakale Hamamı kubbesinin camiye ait olduğunun sanılmasından kaynaklanmıştır.

1927 yılında çekilmiş olan bu fotoğraf, Çıkrıkçılar Yokuşu başından çekilmiştir. Fotoğrafta önde görülen minare Haseki Cami’ne aittir. Cami’nin günümüzdeki yeri, Ulus Sebze Hali’nin güneydoğu tarafına denk gelmektedir (Fotoğraf: Cumhuriyet’in Başkenti, Atila Cangır, Cilt III, s.1188, 2007, Ankara Üniversitesi Yayını).

Haseki, Osmanlı toplumunda padişahın gözdeleleri (*cariyeleri*) arasında padişahın çocuk doğuranlara verilen bir soyluluk unvandır. Haseki Cami'nin, Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırıldığı vakıf kayıtlarından öğrenilmiştir. Hicri 958 (*Miladi, 1551-1552*) tarihli vakfiyede, cami görevlileri için, vakfından ayırdığı gelirler belirtilmiştir (*Ankara'nın Türk İslam dönemi, TMMOB, s.64 ve Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, s.111*). Bilindiği gibi, Haseki Hürrem Sultan (1502-1558), Kanuni Sultan Süleyman'ın eşidir. Yaptırdığı yapılar arasında en bilineni İstanbul'daki Haseki Sultan Külliyesi'dir. Külliyenin yanı sıra İstanbul, Edirne, Ankara, Aksaray, Konya, Mekke, Medine, Kudüs ve Bulgaristan'da birçok yapı topluluğunun yapımını üstlenmiştir. Ankara'daki Haseki Cami de bunlardan biridir.

Haseki Cami'nin 1583-1584 tarihli Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili kaydında, İstanbul'a izinli giden devirhanı (*vakıfta devamlı olarak Kur'an okumak ve hatim indirmekle görevli kimse*) Mehmet nedeniyle adının geçtiği görülmüştür (*Ongan, s.66*). Aynı sicilden, Haseki Cami'de cüz okuyan Hürrem'in istifa ettiği ve yerine Abdüllatif'in tanzif edildiği (*işe alındığı*) öğrenilmektedir (*Ongan, s.98*).

Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'iyeye Sicili kaydında ise, Haseki Sultan Cami müezzini Yusuf'un yerine Hacı Bekir oğlu Mehmed'in tayin olduğu belirtilmektedir (*Ongan, s.180*).

Hatuniye Cami (Öğle Cami, Melike Hatun Mescidi)

'Öğle Cami' adı ile de anılan Hatuniye Cami, adını Melike Hatun'dan almaktadır. Ankara'nın yok olmuş camilerinden biridir. Osmanlı Dönemi'nde caminin bulunduğu mahalle, önceleri 'Kirişçiler' adıyla anılırken, Melike Hatun'un buraya cami yaptırmamasından sonra 'Hatuniye Mahallesi' olarak adlandırılmıştır (*Ergenç, s.21*). 1522 tarihli Ankara Tapu Tahrir Defteri'nde Melike Hatun Mahallesi'nde 19 nefer ve 13 hane olduğu kaydedilmiştir. Aynı defterde adı geçen, Müslüman ve Gayrimüslimlerin karışık olarak oturdukları Hacı Doğan Mahallesi'nde ise, 41 nefer ve 37 hane olduğu görülmektedir (*Göğünç, s.20*). Birbirine komşu olan bu iki mahalle, Cumhuriyet sonrasında birleştirilmiş ve Hacı Doğan Mahallesi adıyla anılmıştır. Hatuniye Camisi'nin 1583-1584 tarihli Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde, Cüzhan olan (*Kur'an okumayı öğrenen talebe*) Ethem'in istifası nedeniyle adının geçtiği görülmüştür (*Ongan, s.73*). Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'iyeye Sicili kaydında ise, mescidin harap durumda olduğu bilgisi yer almaktadır (*Ongan, s.59*).

Son dönem kaynaklarında caminin, Doğanbey Mahallesi'nde Taşçılar Sokak üzerinde bulunduğu belirtilmektedir. Günümüzde caminin yeri, Ulus'ta Anafartalar Mahallesi sınırları içindedir. Hacı Doğan Mahallesi'nde Taşçılar Sokak ile Pala Sokak'ın kesiştiği kavşak, Melike Hatun'a ait yapıların yer aldığı alandır (*Günümüzde de varlığını sürdüren Melike Hatun Çeşmesi ve mezarının çaprazında görülen boş alanda, cami ve medresenin yan yana bulunduğu tahmin edilmektedir*). Burası Eynebey Hamamı'nın kuzeydoğu bitişiğidir. Ahmet Adnan Saygun Caddesi üzerinden Pala Sokak'a girerek belirtilen alana ulaşılabilir.

Tarihi bilgiler: 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyıl başında yaşamış ve Fatih Sultan Mehmet devrinde ölmüş olan Melike Hatun'un, tımar sahibi bir kişinin kızı ya da hanımı olduğu tahmin edilmektedir. I. Murad'ın subaşılardan Eynebey'in çağdaşıdır. Melike Hatun sonradan kendi adıyla anılan mahallede cami, medrese ve çeşme yaptırmıştır. Melike Hatun'un mezarı da buradadır. Yapımına maddi katkıda bulunarak ortağı olduğu Eynebey Hamamı da sayılırsa, Melike Hatun Külliyesi'nden bahsetmek mümkündür. Hatuniye Cami ve medresesi bugüne ulaşmamıştır. Eynebey Hamamı restore edilmiş ve günümüzde de kullanılmaktadır. Melike Hatun Mezarı ve Hatuniye Çeşmesi bakımsız durumda olmakla birlikte günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir (*Bu kitabın yazıldığı dönemde, Mayıs 2018'de bu yapılar da restorasyon çalışmaları devam ediyordu*).

Yapısal özellikleri: Melike Hatun, Eynebey Hamamı'nın yapımı sırasında para yardımıyla bulunarak hamamın gelirine ortak olmuştur. Buradan elde ettiği geliri camisine vakfetmiştir (*Ergenç, s.20*). Melike Hatun tarafından yaptırıldığını bildiğimiz için 15. yüzyıla tarihlediğimiz Hatuniye Cami'nin, duvarlarının alt bölümleri taş, üst kısmı ise kerpiç olarak yapılmıştır. Minare tarafında altta 3, üstte 4 penceresi bulunmaktadır. Kısa ve şerefesiz olan minaresine son cemaat yerinden çıkılmaktadır. Son cemaat yeri, 6 ahşap sütuna dayanmış bir saçak şeklindedir (*Konyalı, s.52*).

Hatuniye Cami'nin 1835 ve 1910 yıllarında onarım geçirdiği bilinmektedir. 1924 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü idaresine geçmiştir. Günümüzde Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde 'Öğle Cami Kapısı' adıyla sergilenen ceviz ağacından yapıma kapının, bu camiye ait olabileceği tahmin edilmiştir (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.193*). Bu kapı önce İstanbul'a Topkapı Sarayı'na gönderilmiş, 1941 yılında Ankara Etnoğrafya Müzesi açıldıktan sonra Ankara'ya geri getirilmiştir. Caminin ne zaman yıkıldığı tam olarak bilinmemektedir. 1944 tarihli Ankara Haritası'nda caminin adı belirtilerek gösterilmiş olması, yıkımın bu tarihten sonra yapılmış olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Hatuniye Medresesi (Kara Medrese): 15. yüzyıl başında yaptırıldığı tahmin edilen medreseye ait 1585 ve 1588 tarihli iki sicil kaydına rastlanmıştır. Ankara'da Hacı Bayram Veli'nin müderrislik yaptığı dönemin önemli medreselerinden olan Hatuniye Medresesi'nde, Hacı Bayram Veli'nin yanı sıra, II. Beyazıt (1481-1512) döneminde Ankara Kadısı olan Çorumlu Ali Efendi'nin de ders verdiği bilinmektedir (*Ankara İlinin Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitimi, s.31*). Hatuniye Medresesi günümüze ulaşmamıştır.

Hatuniye Çeşmesi: 15. yüzyılda Melike Hatun tarafından yaptırılmıştır. 20. yüzyıla girerken çeşmenin harap hale geldiği ve 1902 yılında 4329 kuruş harcanarak yeniden yaptırıldığı bilinmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3 s.419*). Çeşmenin kitabe yeri boştur. 2018 yılında çeşmede restore çalışmaları başlatılmıştır.

Melike Hatun Türbesi: Melike Hatun'un çeşmesinin arkasındaki mezar, 4 Zilkade 1109/14 Mayıs 1698 tarihli bir arşiv belgesinde Melike Hatun Türbesi olarak

kayıt edilmiştir (*Kılıcı, s. 142*). Mezarın başucunda, sonradan yerleştirilmiş, silindirik biçimli ve yazıtlı bir taş bulunmaktadır. Bu taşın üzerinde ebced hesabı ile Hicri 795 (*Miladi, 1393*) tarihi vardır (*Kılıcı, s. 143*). Taşın kime ait olduğu belli değildir (*Şahin, s. 78*). 2018 yılında Melike Hatun mezarında yenileme ve çevre düzenleme çalışmaları başlatılmıştır.

Eynebey Hamamı: Hamamı yaptıran kişi 1406 yılında vefat ettiğini bildiğimiz Eyne Bey'dir. Eyne Bey'in Sultan I. Murad dönemi (1326-1389) subaşlarından (*Osmanlı subayı*) olduğu bilinmektedir. Hamamın yapımı sırasında Melike Hatun'un para yardımıyla bulunarak hamamın gelirine ortak olduğu ve sağladığı günlük 17 Akça gelirin 4 Akçasını Ankara'daki mescidine vakfettiği kayıtlardan öğrenilmiştir (*Ergenç, s.20*).

Helvacılar Mescidi

İbrahim Hakkı Konyalı'nın verdiği bilgiye göre, İnönü Mahallesi'nde Tekin Sokak üzerinde bulunduğunu öğrendiğimiz Helvacılar Mescidi, 1940'lı yıllarda kadro dışı bırakılmış ve satılarak ev haline dönüştürülmüştür (*Konyalı, s.53*). Eskiden 'Alparslan Mahallesi', 'İnönü Mahallesi' ve 'Akbaş Mahallesi' gibi değişik adlar aldığı bilinen mahalle, günümüzde halk arasında 'Hamamarkası' olarak adlandırılmaktadır. Sakarya Mahallesi sınırları içinde bulunan bu bölge, bugün 'kentsel dönüşüm alanı' içindedir. Bölgede restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Not: Helvai Mescidi (*Hacı İvaz Mescidi*) ile karıştırılmamalıdır.

Nadiye Hanım Çeşmesi: Helvacılar Mescidi'nin karşısında, köşe başında, mescidin çeşmesinin yer aldığı bilinmektedir. Halk arasında 'Helvacılar Çeşmesi' adıyla anılan çeşmenin üzerinde bulunan kitabeden, Hicri 1272 (*Miladi 1855-56*) tarihinde Nadiye Hanım'ın hayratı olarak yaptırıldığı öğrenilmiştir. Mescidin de bu tarihe yakın bir zamanda ya da daha önce yapılmış olduğu düşünülebilir. Çeşme günümüzde kaldırılmıştır. Yerinde elektrik trafosu vardır.

Hoca Paşa Cami (*Kuyulu Cami*)

Selçuklu Dönemi eserlerinden olan cami, günümüze ulaşmamıştır. Kaynaklarda 'Hoca Paşa' ya da 'Kuyulu Cami' adıyla geçen ibadethane, 1924 Ankara Haritası'nda 'Necip Kasap Cami' adıyla kaydedilmiştir. Özer Ergenç'in Ankara Şer'iyeye Sicil kayıtlarından çıkarttığı cami isimleri arasında, 'Kassaboğlu Mescidi' adıyla bir ibadethane yer almaktadır. Adı geçen yapıların aynı camiyi tanımladıkları ve bu adlandırmanın Kuyulu Cami'nin eski adlarından biri olduğu düşünülebilir.

Cami, Osmanlı Dönemi Ankarasında Tülice (*Tülüce*) Mahallesi adıyla bilinen mahallede, Karaoğlan Çarşısı'nda bulunuyordu. Caminin bulunduğu yer, günümüzde Ulus semtinde Hacı Bayram Mahallesi sınırları içinde kalmaktadır. Hükümet Caddesi ile Anafartalar Caddesi'nin kesiştiği kavşağın (*Bu kavşak eskiden Karaoğlan Meydanı olarak adlandırılıyordu*) batı köşesinde yer alan caminin,

*Hükümet Caddesi ve solda Hoca Paşa Cami (Kuyulu Cami) 1923
(Fotoğraf: Cumhuriyet'in Başkenti, Atila Cangır, Cilt I, s.187, 2007, Ankara Üniversitesi Yayını).*

*Anafartalar Caddesi'nden (Karaoğlan Caddesi) Hükümet Caddesi'ne giriş 1926. Sağda günümüzde de varlığını koruyan Berlitz Otel binası, solda Kuyulu Cami minaresi görünüyor
(Fotoğraf: Cumhuriyet'in Başkenti, Atila Cangır, Cilt I, s.119, 2007, Ankara Üniversitesi Yayını).*

güney yüzü Anafartalar Caddesi'ne bakıyordu. Giriş kapısı ise kuzey cephenin batı tarafında bulunuyordu. Giriş kapısını önünden Hükümet Meydanı'na bağlanan bir sokak geçiyordu. Minaresinin yer aldığı kuzey cephesinin doğu köşesi karşısında Berlitz Otel bulunuyordu. Günümüzde alt katında Ruşen Pastanesi'nin olduğu Berlitz Otel varlığını sürdürmektedir.

Kuyulu Cami adlandırması: Hoca Paşa Cami, Anafartalar Caddesi'ni Hacı Bayram Cami'ne bağlayan Hükümet Caddesi yeniden düzenlenirken 1938 yılında istimlak edilmiş ve yıktırılmıştır. Osmanlı Dönemi'nden beri Ankara'nın işlek ve canlı bölgelerinden biri üzerinde olan caminin bitişiğinde ve çevresinde çeşitli dükkanlar bulunuyordu. Bu dükkanlardan en bilineni, ortasında yer alan su kuyusu nedeniyle 'Kuyulu Kahve' adıyla tanınıyordu. Kuyulu Kahve, özellikle Milli Mücadele Dönemi'nde en çok bir araya gelinen toplanma yerlerinden biriydi. Kuyulu Kahve o kadar ünlenmişti ki, yanında bulunan cami de halk arasında 'Kuyulu Cami' şeklinde adlandırılır olmuştu (*Kuyulu Kahve hakkında daha fazla bilgi için, Müderrisoğlu, s.37*).

Hoca Paşa: Camiye adını veren Hoca Paşa'nın, sanıldığı gibi aksine, erkek ve asker (*paşa*) olmadığı anlaşılmıştır. Hoca Paşa, Ankara'da Ahiler Dönemi'nde Ahi Hüsam Zaviyesi'nin kadın mütevelliyesinin (*vakfın idaresi kendisine verilmiş kişi*) adıdır.

Tarihi bilgiler: Bahaeddin Ögel, Ankara Şer'îye sicil defterlerinde 13. yüzyılın başından itibaren Hoca Paşa Mescidi adına rastlandığını belirtmektedir. Nitekim caminin ahşap kapısı üzerinde yapılan inceleme sonrası, kapının 13. yüzyılın ilk yarısına ait bir eser olduğu tespit edilmiştir (*Ögel, s.204*). Hoca Paşa Cami'nin bir sanat eseri niteliğindeki ahşap kapısı, bugün Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenmektedir. Kapının üzerinde zengin süslemeler yer almaktadır. Çift kanatlı ve sivri kemerli olan kapı, taklit künde-kari ve oyma tekniği ile işlenmiştir. Geometrik kafesin içi girift bir arabesk ağ ile doldurulmuştur (*Öney, s.92*).

Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'îye Sicili kaydında, mescidin mütevellisinin Mehmet isimli bir kişi olduğu bilgisi yer almaktadır (*Ongan, s.57*). Hicri 1008 (*Miladi, 1599*) tarihli bir kayıta Hoca Paşa Vakfı'ndan, Hicri 1112-1114 (*Miladi, 1700-1702*) tarihli bir kayıta ise, Hoca Paşa Mahallesi'nden bahsedildiği görülmektedir (*Ögel, s.203*). 1916 tarihli bir belgede ise mescidin vakfiyesi olmadığı ve vakfa ait 4 dükkan kayıtlı olduğu görülmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.308*).

Yapısal özellikleri: Hoca Paşa Cami, boyuna dikdörtgen planlıdır. Taş kaide üzerinde kerpiç duvarlı olan cami, düz kiremit çatılıdır. Çatının kuzeydoğu köşesinde silindirik gövdeli minaresi yer almaktadır. Tek şerefeli olan minare, dikdörtgen biçimde, taş kaide üzerinde, tuğla örgü olarak yapılmıştır. Taş kaideden silindirik gövdeye geçiş yedi sekiz tabir edilen üçgenlerle sağlanmıştır.

Hoca Paşa Cami'nin (Kuyulu Cami) Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenen ahşap kapısı (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).

İğneli Belkıs Cami

Eski kaynaklarda T÷l÷ce Mahallesi'nde olduğu belirtilmektedir (*Konyalı, s.57*). 1924 Ankara Haritası'nda caminin içinde yer aldığı mahalle, 'İğneci Belkıs Mahallesi' olarak kaydedilmiştir. Caminin yeri, günümüzde Ulus'ta eski Maliye Bakanlığı Binası'nın arka bahçesinin kuzeydoğu köşesine denk gelmektedir. Caminin bulunduğu yer bugün Hacıbayram Mahallesi sınırları içindedir.

Tarihi bilgiler: Caminin ne zaman yapıldığı konusunda elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İğneci Belkıs Mahallesi adına Hicri 928 (*Miladi 1521-22*) yılı tahrir defterlerinde rastlanmamaktadır. Ancak aynı kayıtlarda 'Minare-i Belkıs' adlı bir mahalle bulunduğu gör÷lmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, s.115-119*). Bu döneme (1521) ait vakıf kayıtlarında 'Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkıs' adı ile kaydedilmiş bir mescit olduğu anlaşılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, s.140*). Söz konusu mescidin, İğneli Belkıs Cami olup olmadığı kesin değildir. 1601 ve 1702 yıllarına ait avarızhane sayılarının kaydedildiği belgelerde, Belkıs Mahallesi'nin yanı sıra İğneci Mahallesi'nin adının geçtiği gör÷lmektedir (*Taş, s.116*). Rifat Özdemir, bazı 'salyane defterleri'nde Belkıs Mahallesi ile İğneci Mahallesi'nin birlikte sayıldıklarını belirtmekte ve bugünkü J÷lien Sütunu'nun etrafında iç içe iki küçük mahalle olduklarından bir arada sayılmış olabileceklerini söylemektedir (*Özdemir, s.82*). Osmanlı döneminde her mahallenin bir cami

İğneli Belkıs Cami, 1921 yılında çekilmiş olan bu fotoğrafta solda İğneli Belkıs Cami yer almaktadır. Fotoğrafın orta bölümünde Telgrafhane binası, sağ tarafta ise Ankara Valiliği binasının bir bölümü gör÷l÷yor (Kaynak: Ankara Posta Kartları ve Belge Fotoğrafları Arşivi, sayfa 85, BelKo).

çevresinde şekillenmiş olduğu düşünülürse, bu bilgilere dayanarak caminin 16-17. yüzyıllarda yapılmış olabileceği tahmini olarak söylenebilir.

Caminin ismi kaynaklarda ‘İğneli Belkis Cami’ olarak geçmektedir (Öney, s.92 ve Konyalı s.57). Günümüze ulaşmamış olan İğneli Belkis Cami, 1925 yılında belediye tarafından yol çalışmaları sırasında istimlak edilerek yıkılmıştır (Konyalı, s. 57). Caminin bulunduğu yerden, Valilik binasını Çankırı Caddesi’ne bağlayan Armutlu Sokak geçirilmiş ve caminin alanı eski Maliye Bakanlığı (günümüzde, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi) bahçesinde dahil edilmiştir. Caminin yıkılmadan önceki bazı fotoğraflarında minaresinin yıkık olduğu görülmektedir. Bu fotoğraflara dayanarak caminin son dönemlerinde kullanım dışı olduğu tahmin edilebilir.

İğneli Belkis Cami’nin kuzey tarafında bir çeşmesi olduğu ve çeşmenin karşısında da haziresinin yer aldığı bilinmektedir. Eski fotoğraflarda tuğla örgülü ince ve uzun minaresi ile dikkati çeken caminin, kerpiç duvarlı, ahşap tavanlı ve kiremit örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Caminin güney cephesinde üstte 2 altta 2 penceresi olduğu, alttaki pencerelerinin daha büyük ebatlı tasarlandıkları görülmektedir.

İğneli Belkis Cami Çeşmesi: Camiye ait olduğu için tarafımızdan bu şekilde adlandırılan çeşme bugüne ulaşmamıştır. Günümüzde Ulus semtinde Çankırı Caddesi’nin batı tarafında Hotel Gürhan’ın yakınlarına denk geldiği söylenebilir.

İplikçiler Cami

Ulus’ta Çıkırıkçılar Yokuşu üzerinden ulaşılan Salman Sokak’ta bulunan cami, 1916 Ankara Yangını sırasında yanarak yok olmuştur. Bedesten ve Kurşunlu Han, Osmanlı Dönemi’nde Ankara’da sof ticaretinin yapıldığı ana merkezler durumundaydı. Bu dönemde Kurşunlu Han’ın güneybatı tarafında biraz aşağıda yer alan çarşı, ‘İplik Pazarı Çarşısı’ olarak adlandırılıyordu. Tiftik ipliğinin satış merkezi bu çarşıydı. İplikçiler Cami, adını içinde bulunduğu bu çarşıdan almıştır. Caminin yeri, günümüzde Safran Sokak üzerinde Bedesten ile Safran Han arasında bulunan alana denk gelmektedir. Yangın sonrası İplikçiler Camisi’nden geriye sadece minare kaidesi kalmıştır. Taş örgü şeklindeki bu kaide, Anadolu Medeniyetleri Müzesi bahçesinin Çıkırıkçılar Yokuşu’na yakın köşesinde günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

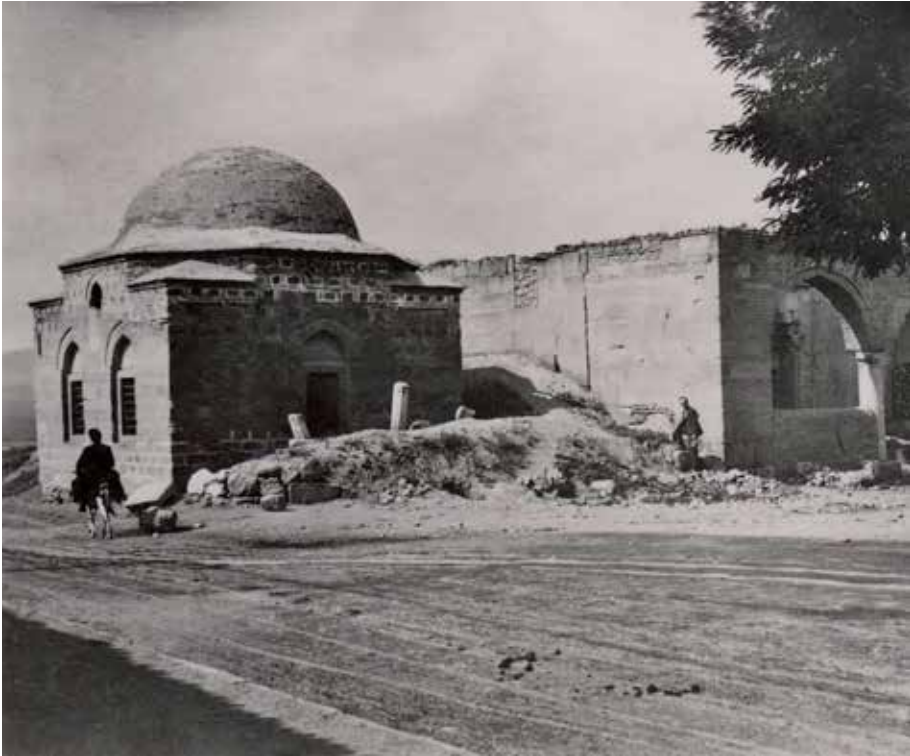
Kapanhanı Mescidi

Kapan Hanı, Ankara’nın eski ve önemli hanlarından biridir. Fatih Sultan Mehmed Dönemi (1451-1481) yapısı olduğu anlaşılan Kapan Hanı, Çelebi Mehmed Dönemi emirlerinden Bayezid Paşa’nın oğlu İsa Bey tarafından yaptırılmıştır. 1463 tarihli tahrir defterinde bu bilgileri doğrulayan kayıtlar bulunmaktadır. 1590 ve 1827 tarihli Ankara Şer’iye Sicillerinde hanın adı geçmektedir (Özdemir, s.28). Kapanhanı Mescidi’nin, hanın içinde, handa kalanların kullanımına yönelik olarak yapılmış küçük bir mescit olduğu sanılmaktadır.

Kapan Hanı ve içindeki mescit, Ankara'da Ermenilerin oturduğu mahallelerden biri olan Keyyalin Mahallesi'nde bulunuyordu. Tuz Hanı ve Unkapanı Hanı da bu mahalledeydi. Keyyalin Mahallesi'nin 1916 Ankara yangını sırasında yanarak yok olduğu bilinmektedir. Kapanhanı Mescidi de bu yangın sırasında ortadan kalkmıştır. Mahallenin yeri günümüzde, Ulus'ta kalenin önünde yer alan Necatibey Mahallesi'nin güney tarafına denk gelmektedir.

Kızılbey Cami

Günümüze ulaşmamış Ankara camilerinden olan Kızılbey Cami, Selçuklu Dönemi eserlerindendir. Ulus semtinde, Atatürk Bulvarı üzerindeki Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü binasının yerinde olduğunu bildiğimiz cami, Ziraat Bankası binasının yapımı sırasında yıkılmıştır. Bu alanda daha önceden halk arasında 'Tuz Nazırlığı' olarak da adlandırılan, iki katlı Düyun-u Umumiye binası (*sonrasında İlk Dışişleri Bakanlığı*) ile Kızılbey Külliyesi'ne ait yapılar (*Cami, medrese, türbe, hazire ve çeşme*) yan yana bulunuyordu. Düyun-u Umumiye binasının yerine (1931-1933 yılları arasında) Merkez Bankası, Kızılbey Külliyesi'nin yerine de (1926-1929 yılları arasında) Ziraat Bankası binası yapıldı.

Fotoğrafta solda Selçuklu Dönemi eserlerinden Seyfeddin Kızılbey'e ait türbe ve onun bitişiğinde yarı yıkık vaziyette Kızılbey Cami görülüyor. (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi, TASUH0747)

Seyfeddin Kızılbey: Selçuklu Sultanı I. Keyhüsrev'in ölümü üzerine, oğlu İzzettin Keykavus'un tahta geçtiğini biliyoruz (1210). Ancak onun hükümdarlığını tanımayan kardeşi I. Alaaddin Keykubat, isyan bayrağı açarak Ankara Kalesi'ne sığınmıştı. Bunun üzerine İzzettin Keykavus Konya'dan ordusu ile Ankara'ya geldi ve Ankara Kalesi'ni kuşattı. Bir yıl süren kuşatmadan sonra Ankara halkı iki kardeşi bir anlaşma ile barıştırdılar (1214).

İzzettin Keykavus'un ordusunda beylerbeyi olarak sağ kolda Hüsamüddin Çoban, sol kolda ise Seyfeddin Kızılbey görev yapıyordu (*Oral, s.55*). Ankara ve çevresinde eskiden beri hakimiyeti olduğu bilinen Seyfeddin Kızılbey'in, sonradan I. Alaaddin Keykubat döneminde (1219-1237) Ankara Valiliği yaptığı ve Ankara'da Kızılbey Külliyesi'ni yaptıran kişi olduğu bilinmektedir (*S. Aydın, K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu, E.D. Özsoy, s.620*).

Tarihi bilgiler: Seyfeddin Kızılbey ile ilgili bilgilerden, Kızılbey Külliyesi'nin 1210-1237 yılları arasında (*tahminen 1219 sonrasında*) yapılmış olabileceğini söyleyebiliriz. 1583-1584 tarihli, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeh Sicili'nde, Kızılbey Camisi'nin devirhanı (*vakıfta devamlı olarak Kur'an okumak ve hatim indirmekle görevli kimse*) Hürrem'in istifa etmesi üzerine yerine Abdülatif'in tanzif edilmesi (*işe alınması*) ile ilgili bir kayda rastlanmıştır (*Ongan, s.98*).

Yapısal özellikleri: Caminin yıkılmadan önceki (1900'lü yılların başlarındaki) son fotoğraflarında dikdörtgen planlı, düz kiremit çatılı ve minaresiz olduğu görülmektedir. Kesme taşlar kullanılarak yapılmış olan caminin yapı taşları arasında, Roma Dönemi devşirme parçaları sıklıkla kullanılmıştır. Caminin kuzey tarafında iki tarafı kapalı son cemaat yeri bulunuyordu. Son cemaat yerinin ön tarafı, tuğla örgü sivri kemerlerle üç açıklığa bölünmüştü. Ortadaki kemerleri Roma Dönemi yapı taşlarından devşirme, Dorik başlıklı 2 mermer sütun taşıyordu. Son cemaat yerine girildiğinde ortada üzeri mukarnaslı bir niş içine yerleştirilmiş Selçuklu tarzı anıtsal bir kapı (*portal*) bulunuyordu. Ana giriş kapısının sağ ve sol tarafında yine aynı şekilde mukarnaslı nişler içine yerleştirilmiş basık kemerli birer pencere yer alıyordu.

Deprem ve onarımlar: Yapıların, Hicri 1002 (*Miladi, 1594*) yılında bakım ve onarım gördüğü, ancak 6 yıl sonra Hicri 1008'de (*Miladi, 1600*) meydana gelen bir deprem nedeniyle tekrar hasar gördüğü anlaşılmıştır. Deprem sırasında yapının doğu tarafındaki kubbesinin yıkıldığı, yeniden onarım için vakıf gelirleri yeterli olmadığı belirlenmiştir. Bunun üzerine, cami ve medresenin kubbelerinin eski hali ile değil, üzerine düz bir çatı yapılarak kapatılmasına karar verildiği şer'iyeh sicillerindeki kayıtlardan öğrenilmiştir (*Ergenç, s.22*).

Minber: Caminin, ceviz ağacından yapılmış, gerçek bir sanat eseri niteliğindeki minberi, ahşap kapı kanatları ve taht biçimindeki oturma yeri, müzede sergilenmek üzere İstanbul'a taşınmıştır. Bu eserler önceleri Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edildikten sonra Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin açılmasını

takiben 1940 yılında Ankara'ya gönderilmiştir (*Uğurlu, 75*). Günümüzde eserler Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kızılbey Cami minberi, taklit künde-kari tekniği ile yapılmıştır. Günümüze bir bütün olarak değil parçalar halinde ulaşmıştır. Minberinin üzerinde 3 kitabe yer almaktadır. Bu kitabelerden biri, minberin kapı alınlığında duran büyük kitabedir. Bu kitabe bir onarım ve yenileme kitabesidir. Kitabede, Hicri 699 (*Miladi, 1299-1300*) yılında, Germiyanoglu Beyliği kurucusu Alişir oğlu Yakub'un minberi tamir ettirdiği belirtilmektedir (*Galip, s.89*). Minber üzerindeki diğer bir kitabe ise merdiven korkuluklarının biri üzerinde yer alan usta kitabesidir. Bu kitabede minberi yapan ustanın adı 'neccar Ebubekir oğlu Mehmet' olarak kaydedilmiştir.

Merdiven korkuluklarının diğeri üzerinde ise, minberi yapan ustaya dua edilmesini ve ruhuna Fatiha okunmasını isteyen bir kitabe bulunmaktadır (*Uğurlu, s.77 ve 78*). Minberin ustası Ebubekir oğlu Mehmet'in aynı zamanda Ankara Ahi Şerafettin Cami (*Arslanhane Cami*) minberini de yapan usta olduğu bilinmektedir. Nitekim her iki caminin minberleri köşk kısımlarının yan panoları haricinde birbirine benzerdir (*Uğurlu, s.79*).

Diğ-er ahşap eserler: Caminin ahşap kapı kanatları yekpare değildir. Uzun tahta parçalarından oluşmaktadır. Bahaeddin Ögel, Kızılbey Cami kapısının çok tabanlı yapısına dikkat çekmekte, bunun Mısır ve Suriye'de önemli bazı eserlerde görülen karakteristik bir özellik olduğundan bahsetmektedir (*Ögel, s.208*). Kapı, ahşaba oyma olarak işlenmiş on iki pano ile süslenmiştir. Çerçevelerinde birbirine geçmiş spiraller, panolarda değişik Rumi motifler görölmektedir.

Taht: Kızılbey Cami'den çıkan ahşap parçalar arasında cevizden yapılmış bir taht dikkat çekicidir. Bu eser, külliye-nin medrese kısmına ait olabilir. Üzerine oyma tekniği ile Rumi motifler işlenmiş olan tahtın korkuluklarının iç tarafında bir kitabe kuşağı bulunmaktadır. Ancak kuşak üzerindeki kitabenin tamamı okunamamaktadır (*Erdoğan, Osmanlı'da Ankara, s.146*). Bu tahtın Alaaddin Cami içinde yer aldığını belirten görüşler de bulunmaktadır (*Bilgi için, Alaaddin Cami bölümüne bakınız*).

Kızılbey Medresesi: Özer Ergenç'in verdiği bilgilere göre, Kızılbey'in inşa ettirdiği cami ve medrese yan yanaydı (*Ergenç, s.22*). Rifat Özdemir de Kızılbey Camisi ile Kızılbey Medresesi'nin yan yana olduğunu belirtmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısındaki kayıtlarda medresede görev yapan müderrislere ait berat-lara rastlanması, medresenin bu dönemde faal olarak kullanıldığını göstermektedir (*Özdemir, s.52*). Murtazaabat Nahiyesi'ne (*Kazan*) bağlı Miralos Köyü'nün (*Orhaniye*) bazı ispençlerinin (*tarımla uğraşan Hristiyan reayadan Osmanlı Devleti'nin topladığı bir vergi*) bu medrese ve caminin vakıf gelirleri arasında sayıldığı bilinmektedir.

Kızılbey Türbesi: Külliye-yi oluşturan yapılar arasında, caminin doğu tarafında görülen üzeri kubbeli türbede, Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat döneminde (1219-1237) Ankara valiliği yaptığını bildiğimiz Seyfettin Kızılbey yatıyordu.

Hazire: Kızılbey Türbesi'nin etrafında külliye'nin haziresi bulunuyordu. Kızılbey Vakfı'na ait arazi, bu bölgede oldukça büyük bir alana yayılmış durumdaydı. Bu alanın belli bir bölümünü 'Kızılbey Kabristanı' kaplıyordu.

Koyunpazarı Mescidi

Eski Ankara'da Hacı İvaz Mahallesi'nde bulunan mescit, Koyunpazarı'nda Saraçlar Sokağı'nın başında yer alıyordu. Günümüzde Samanpazarı'nda Altındağ Belediye Binası'nın kuzeydoğusunda, Saraçlar Sokak ile Ulucanlar Caddesi'nin kesiştiği yer yakınında olduğu söylenebilir. Mimari yapısı üzerinden yapılan değerlendirme sonrası, mescidin 19. yüzyıl yapısı olduğu belirtilmiştir. Kadro harici bırakılarak kiraya verilen mescit, 1955 yılında onarılarak tekrar ibadete açılmıştır. 1989 yılında Altındağ Belediye Binası yapılırken yol açılması sırasında Koruma Kurulu kararı ile yıktırılmıştır (*Ankara'nın Türk İslam dönemi*, s.74). Boyuna dikdörtgen planlı olan mescit, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılı olarak yapılmıştır. Orta boy bir minaresi olan mescidin, batı tarafa açılan 5 penceresi bulunuyordu. Tavana kadar yükselen alçı kalıp mihrabı ve boyanmış ahşap minberi bulunan mescidin, tarihi bir önemi olmadığı belirtilmektedir (*Konyalı*, s.66).

Koyunpazarı Mescidi 1989 (Kaynak: Abdülkerim Erdoğan, www.ankarasevdam.net).

Kul Derviş Mescidi (Kurtuluş Mescidi)

Günümüze ulaşmamış Ankara mescitlerinden biridir. Kaynaklarda Kurtuluş Mahallesi Çimen Sokak üzerinde bulunduğu belirtilmektedir. 1924 Ankara Haritası'nda 'Kul Derviş Cami' olarak kaydedilmiştir. Mescidin bulunduğu yer, günümüzde Hacettepe Üniversitesi Merkez (Sıhhiye) kampüsü içinde, Amfi Tiyatro'nun kuzeyinde, Tıp Fakültesi binasının ön tarafına denk gelmektedir. Hacettepe Üniversitesi'ne ait binalar yapılırken 1972 yılında mescit yıktırılmıştır (Demiriz, s.216). 1952 yılında bir onarım geçirdiği bilinen mescidin, yıktırılmadan önce oldukça bakımsız ve harap durumda olduğu bilinmektedir. Kul Derviş adlı kişinin mescidin banisi olduğu düşünülmektedir (Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler Cilt I, s.424). Bu isim Cumhuriyet Dönemi'nde 'Kurtuluş' şeklinde söylenmeye başlanmıştır (Konyalı, s.67). Mescidin bitişiğinde eskiden 'Kurtuluş Kahvehanesi' adı ile bilinen bir kahve bulunuyordu.

Kul Derviş Mescidi'nin (Kurtuluş Mescidi) kuzey cephesinden görünümü
(Fotograf: Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Cilt I, s.425).

Tarihi bilgiler: Kitabesi ve vakfiyesi olmayan mescidin tarihlmesi, mihrap özelliklerine göre yapılmıştır. Yıldız Demiriz, mescidin 15. yüzyıl başlarına tarihlenebileceğini belirtmiştir (*Demiriz, s.216*). Gönül Öney ise, yapıyı benzer örneklerle kıyaslayarak, 14 ya da 15. yüzyıl tarihini vermektedir (*Öney, s.33*). Bekir Eskici, mescidin mihrabın bazı farklı özelliklerine dikkat çekmekte ve mihrabın 18. yüzyılın ilk yarısındaki mihraplarla aynı kalıptan çıkmış olabileceği üzerinde durmaktadır (*Eskici, s.209*).

Yapısal özellikleri: Dikdörtgen planlı olan yapının, taş kaideli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı, kiremit çatılı ve sade görünümlü olduğu bilinmektedir. Minaresi yoktur, ancak mescidin kuzey tarafında, giriş kapısı üzerinde yer alan balkon şeklindeki küçük çıkma, minare olarak kullanılmıştır (*Konyalı, s.67*).

Son cemaat yeri sonradan duvarla kapatılmış ve üst kısmına camekan şeklinde pencereler açılmıştır. Mescidin tavanı, güney duvarına paralel biçimde dizilmiş ahşap kirişler aracılığı ile taşınmıştır. Tavanı ince çıtalarla baklava dilimi şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Tavanın yan pervazlarında aşı boyalı nakışlar yer almaktadır. Mescidin, alçı kalıp olan mihrabı sonradan yapılan müdahalelerle orijinal özelliklerini yitirmiştir. Ahşap olan minberi yenidir (*Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Cilt I, s.425*). Mescidin karşısında Osmanlı Dönemi’nde bir medrese olduğu bilinmektedir (*Konyalı, s.67*). 1924 Ankara Haritası’nda mescidin önünde bir çeşme gösterilmiştir.

Kul Derviş Medresesi: Medreseler kapatıldıktan sonra, binasını Abdurrahman isimli bir şahıs satın almıştır (*Konyalı, s.67*). Hacettepe Üniversitesi’ne ait binalar yapılırken 1972 yılında cami ile birlikte buradaki yapılar yıktırılmıştır.

Kul Derviş Mescidi Çeşmesi: İbrahim Hakkı Konyalı, Poyracı Mescidi’ni anlatırken mescitle aynı sırada (*sokakta*) Acı Çeşme adıyla bilinen bir çeşme bulunduğunu belirtmektedir (*Konyalı, s.29*). 1924 Ankara Haritası’nın bu bilgi ışığında incelenmesi sonrası, Kul Derviş Mescidi Çeşmesi ile Acı Çeşme’nin aynı yapılar olabileceği düşünülmüştür.

Kureyş Cami

Günümüze ulaşmamış olan Kureyş Mescidi’nin 1924 Ankara Haritası’nda ‘Kureyş Cami’ olarak kaydedildiği ve bulunduğu mahalleye adını verdiği görülmektedir. Ulus’ta İsmetpaşa semtinde yer aldığı bilinen mescit hakkında bilgi yoktur. Cumhuriyet sonrası kadro dışı bırakıldığı anlaşılmaktadır. Abdülkerim Erdoğan, mescit ve ona bağlı lojmanların 1939 yılında satıldığını belirtmektedir (*Erdoğan, Osmanlı’da Ankara, s.224*). Mescidin bu tarihten sonra yıktırıldığı tahmin edilmektedir.

Kureys Cami Mihrabı (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi).

Mavi Ağalar Mescidi

Eski Ankara'da Hacı İvaz Mahallesi'nde, (*Helvacı Mahallesi*) Yalın Sokak üzerinde bulunuyordu. Mescidin yeri günümüzde, Ulucanlar Caddesi ile Can Sokak'ın kesiştiği yerde oluşan küçük meydan üzerine denk gelmektedir. Ulucanlar Caddesi ile Enez Sokak'ın kesişim yerine yakın olduğu söylenebilir. Mavi Ağalar Mescidi 1937 yanmış, 1940 yılında enkazı satılmış ve sonrasında yıkılarak yeri meydana katılmıştır (*Öney, s.93, Erdoğan Altındağ'ın Manevi Coğrafyası s.197 ve Konyalı, s.72*). Tarihsel açıdan önemli bir özelliği olmadığı bilinen Mavi Ağalar Mescidi'nin kuzey tarafında, karşısında Ağazade Hanı (*bugün Ak Otelin olduğu bina yerinde*) ve onun doğu bitişiğinde de Koyun Baba mezarı bulunuyordu. Mescidin kuzeydoğu tarafında (*Saraçlar Sokağı'nın Ulucanlar Caddesi ile kesiştiği yerde*) ise, Koyunpazarı Mescidi vardı.

Mukaddem Cami (Yeni Cami)

Günümüze ulaşmamış Ankara camilerindendir. Kaynaklarda, Samanpazarı semtinde Mukaddem Mahallesi'nde bulunduğu belirtilen caminin, Talatpaşa Caddesi ile Hasırcı Sokak'ın kesiştiği köşede yer aldığı belirtilmektedir. Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sıhhiye*) Kampüsü yapılırken 1960'lı yıllardan başlayarak bölgede bulunan çeşitli yapılar istimlak edilmiştir. Mukaddem Mahallesi 1970'li

Mukaddem Cami (Fotoğraf: Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Cilt I, s.384).

yıllarda tamamen ortadan kaldırılmış ve 1973 yılında Anıtlar Kurulu'nun aldığı bir kararla caminin yıkılmasına karar verilmiştir (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, s.383). Bölgedeki düzenlemeler sırasında Talatpaşa Bulvarı ile Ahmet Adnan Saygun Caddesi'nin kesiştiği noktaya alt geçit yapılmıştır. 'Hasırcılar Geçidi' adı verilen bu yolun yapımı sırasında, geçidin doğu tarafındaki köşesine denk gelen Mukaddem Cami, daha önceden alınmış olan karar uyarınca 1981 yılında yıktırılmıştır.

Cami yıktırılırken başka bir yerde aslına uygun olarak yeniden yapılacağı belirtilmiştir. Bu amaçla kitabesi ve mihrabı Vakıflar Genel Müdürlüğü depolarına kaldırılmıştır. Ancak bugüne kadar yenisi yapılmamıştır. Caminin yeri günümüzde Hacettepe Üniversitesi Merkez Kampüsü (*Sıhhiye*) içinde, Hasırcılar Geçidi'nin doğu bitişiğinde bulunan, Sağlık Birimleri Fakültesi'nin önüne denk gelmektedir.

Mukaddem Cami'nin ilk binası: Mukaddem Cami'nin ilk binasının giriş kapısı üzerinde yer alan 2 satırlık Arapça kitabesinde, Hicri 854 (*Miladi, 1450-1451*) yılında, Mehmet Han oğlu Sultan Murad zamanında yapıldığı belirtilmiştir (*Galip*, s.113). 1583-1584 tarihli Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili'nde de Mukaddem Cami ile ilgili bir kayıt bulunmaktadır (*Ongan*, s.98).

Mukaddem Cami'nin yer aldığı alan, ilk olarak 1935-1940 yılları arasında bölgede yapılan istismaklar ile düzenlenmeye başlanmıştır. Bu yıllarda Ankara Tren Garı'nı Cebeci'ye bağlayan eski yolun genişletilmesine karar verilmiş ve bu konuda çalışmalar başlatılmıştır. 1924 Ankara Haritası'nda 'İstasyon Caddesi' adıyla yer alan cadde, Cebeci'ye doğru genişletilerek uzatılmış ve ilk dönemlerde 'İnönü Caddesi' adıyla anılmıştır. Bu caddenin günümüzdeki adı Talatpaşa Bulvarı'dır (*Diñçer*, s.52). Talatpaşa Bulvarı açılırken 1930'lu yılların sonlarında Mukaddem Cami tamamen yıkılmıştır (*Konyalı*, s.102).

Mukaddem Cami'nin ikinci binası: Talatpaşa Bulvarı'na ilişkin düzenlemeler tamamlandıktan sonra yıkılan caminin yakınına yeni bir bina inşa edilmiş ve eski camiye ait kitabe ve mihrap yeni binaya monte edilmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı, 1941 yılında Mukaddem Cami için, "Şimdi gördüğümüz cami yeni yapılmıştır. Kapısının üstündeki taş kitabesinden başka, eski mabetten hiçbir eser kalmamıştır." demektedir (*Konyalı*, s.102).

Caminin daha önceki yapıdan taşınmış olan mihrabı, teknik olarak 17.-18. yüzyıla tarihlenmiştir. Bekir Eskici, dönem mihrapları ile yaptığı karşılaştırma sonrası Mukaddem Cami mihrabını 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir (*Eskici*, s.212). Kalıplama tekniği ile yapılmış olan mihrap nişi etrafında, 3 sıra bordür yer alıyordu. Alınlık kısmında 2 sıra palmet yaprakları ve bunların altında Kur'an'dan ayetlerin yer aldığı dikdörtgen biçimli iki pano yan yana bulunuyordu (*Öney*, s.77). Ancak Mukaddem Cami'nin ikinci binası da uzun ömürlü olmamış ve 1981 yılında Hasırcılar Geçidi açılırken yıktırılmıştır. Cami yıkılırken bahçesinde bulunan ve mezar taşını okunamadığı için kimliği kesin olarak tespit edilemeyen bir

mezar, biraz ileriye taşınmıştır. Bu mezar bugün bulvarın üzerinde refüjün içinde kalmakta ve 'Tezveren Sultan Türbesi' şeklinde adlandırılmaktadır (*İşçen, Cadde Anafartalar, s.78*).

Yapısal Özellikleri: 1981 yılında yıkılan cami (*ikinci bina*) dikdörtgen planlı, taş kaideli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve kiremit çatılıydı. Oldukça sade bir dış görünüşü olan yapı minaresizdi. Ancak batı yüzünün üst katında yer alan küçük bir balkon, minare gibi kullanılıyordu. Harimi ahşap tavanlı olan camide kadınlar mahfili, ahşap bir balkon şeklinde oluşturulmuştu. Kadınlar mahfili 4 ahşap direk taşınyordu.

Müruri Mescidi

Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'iye Sicili kaydında, Müruri Mescidi imamı Hayrettin oğlu Bekir'in, mescide ait bir tarlayı kiraya vermesi ile ilgili bir kayıt bulunmaktadır (*Ongan, s.57*). Bu kayıttan mescidin 16. yüzyılda var olduğu anlaşılmaktadır. Hakkında fazla bilgi olmayan mescit günümüze ulaşmamıştır. 1924 Ankara Haritası'nda Karacabey Hamamı'nın kuzey-kuzeydoğu yönünde biraz ilerde Müruri Mahallesi'nde yer aldığı görülmektedir. Kaynaklarda İnönü Mahallesi'nde Ev Kadını Sokak üzerinde bulunduğu kayıtlıdır (*Konyalı, s.76*). Ev Kadını Sokak, günümüzde de varlığını korumakta ve Sakarya Mahallesi sınırları içinde 'Hamamarkası' tabir edilen alanda yer almaktadır. Mescidin yeri, bu kısa sokağın hemen hemen ortalarında bir yere denk geliyordu. Önemsiz bir mescit olduğu belirtilen yapının (*Öney, s.93*), 1944 yılında arsasının satıldığı ve mescidin yıktırılarak yerine ev yapıldığı belirtilmektedir (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.198*).

Namazgah Tepe Mescidi

Günümüzde Ankara Resim Heykel Müzesi ve Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin bulunduğu tepeye Osmanlı Dönemi'nde 'Namazgah Tepe' adı veriliyordu. Tepe üzerinde eski bir yapıya ait (*Selçuklu medresesi*) yüksek olmayan bir duvar kalıntısının çevrelediği açık bir alan bulunuyordu. Bu alan ve çevresi açık hava mescidi olarak kullanılıyordu. Burada minber olarak kullanılan biraz yüksekçe taş bir kaide ve taşlar üst üste koyularak yapılmış 2 adet musalla taşı yer alıyordu. 1924 Ankara Haritası'nda, Namazgah Tepe ve buradaki yapı kalıntısına ait duvarlar gösterilmiş olmakla birlikte isim yazılmamıştır.

Eskiden bahar aylarında Ankaralı kadınların kır çiçekleri arasında oturmaya gittikleri bilinen Namazgah Tepe (*Şapolyo, s.65*) çeşitli nedenlerle toplanılan bir mekan durumundaydı. Yağmur duası yapmak üzere gelinen yerlerden biri olan Namazgah Tepe, aynı zamanda bir er meydanıydı. Burada çeşitli nedenlerle anlaşılmayan delikanlılar kozlarını paylaşırdı (*Şenyapılı, s.225*). Osmanlı Dönemi'nde pehlivanların katıldığı güreş gösterileri de burada düzenleniyordu. Namazgah Tepe'nin özellikle Milli Mücadele yılları sırasında önemli milli ve dini toplantılara ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Cepheye asker gönderilmesi,

savaşta şehit olan askerlerin defnedilmesi gibi özel günler ile bazı cuma ve bayram namazlarında tepe üzerinde toplanılır, dualar edilir ve namazlar kılınırdı.

5 Ekim 1919 günü cuma namazının topluca burada kılındığı, Beynamlı Hacı Mustafa Efendi'nin taş kaide üzerine çıkarak hutbe okuduğu ve Ankara halkını Milli Mücadele'ye davet ettiği bilinmektedir (*Müderisoğlu, s.64*). Yunan ordusu, 1 Eylül 1921 günü Ankara'nın kuş uçuşu 60 km kadar yakınına ulaşmıştı. Anlatılanlara göre top sesleri Ankara'dan duyulur olmuştur. Ankara halkı bunun üzerine Namazgah Tepe'de toplanmış ve toplu olarak namaz kılınmıştı. Bu dönemde Ankara'da hastaneye getirilen askerlerden ölenler için Namazgah Tepe'de günde birkaç kez cenaze namazı kılındığı bilinmektedir (*Müderisoğlu, s.155*).

Namazgah Tepe Cumhuriyet'in ilanından sonra, 15 Kasım 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden Maarif Vekaleti'ne devredilmiştir. Devir sonrasında tepe üzerine, 1928 yılında Ankara Etnoğrafya Müzesi ve 1930 yılında Türk Ocağı binaları inşa edilmiştir. Türk Ocakları'nın 1931 yılında kapatılmasından sonra bina, 1932 yılında Halkevleri'nin kullanımına verilmiştir. 1951 yılında Halkevleri'nin kapatılması sonrası bina çeşitli kurumlarca kullanılmış, son olarak 1975 yılında Resim ve Heykel Müzesi yapılmıştır (*Tanyer, s.91*). Günümüzde Resim ve Heykel Müzesi olarak kullanılmaktadır.

İzzeddin Keykavus Medresesi: Namazgah Tepe üzerinde bulunan yapı kalıntısı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un (*iktidar dönemi, 1211-1220*) buraya güzel bir medrese yaptırdığından bahsetmektedir (*Uzunçarşılı, C I, s.25*). Avram Galanti, Selçuklular Dönemi Ankarası hakkında bilgi verirken; "Keykavus'un Ankara'yı kuşattığı zaman şehirharicinde bir bina inşa ettirdiğini ve şehiralınırsa bu binayı medrese yapacağını, şehir alınmazsa binayı saray olarak kullanacağını belirttiğini" söylemektedir. Şehir alınınca Keykavus sözünü tutmuştur. Bina medrese yapılmıştır. Ancak Alaaddin Keykubat, kardeşinin (*Keykavus'un*) ölümünden sonra bu evkafı iptal ettirmiştir (*Galanti, s.65*). Bu karara bağlı olarak medrese yıktırılmıştır. Medreseyi yıktıran kişi olarak MEB İslam Ansiklopedisi'nde de Alaaddin Keykubat ismi verilmekte ve "...bilahare Keykubat tahta çıktıktan sonra bu medreseyi yıkmak ve vakıflarını iptal etmek hissini yenememiş idi." denmektedir (*İslam Ansiklopedisi, MEB, C.6, s.634*). Ankara ilinin Cumhuriyet öncesi eğitim tarihini inceleyen kitapta, bina 'İzzeddin Keykavus Medresesi' adıyla verilmiştir (*Ankara İlinin Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitimi, s.31*).

Sonraki yıllarda medreseye ait kalıntılar kullanılarak, bu alanda açık hava mescidi oluşturulmuştur. Kalıntılara ait bir taş kaide, minber olarak kullanılmış, buradaki bazı taşlar da musalla taşı olarak düzenlenmiştir. Nitekim 1701 tarihli Tournefort gravüründe, Namazgah Tepe şehir surları dışında, etrafı duvarla çevrili açık bir alan

olarak belirtilmiştir (*Bakınız, Tournefort gravürü*). Amsterdam'da Rijksmuseum'da bulunan ve 1700'lü yılların ilk yarısında yapıldığı tahmin edilen Ankara resminde şehir surları üzerindeki Namazgah Kapısı, Namazgah Tepe üzerindeki açık hava mescidi, mescidin alt tarafındaki sıcak su kaynağı ve Laz Kadın Türbesi (*Selçuklu kümbeti*) gösterilmiştir (*Bakınız, 18. yüzyıl Ankara Tablosu*). Amsterdam'da bulunan tabloda yaklaşık 100 yıl kadar sonra 1839 yılında Prusyalı Binbaşı von Vincke tarafından çizilen Ankara haritasında da Namazgah Kapısı, Namazgah Tepe ve Laz Kadın Türbesi'nin işaretlendiği görülmektedir (*von Vincke Haritası, Eyice, Levha XLI ve XLII*). Sıcak su kaynağı ve yanına yapılmış çeşme ile Selçuklu kümbetinin (*Laz Kadın Türbesi*) Namazgah Tepe'ye çok yakın olması, bölgede Selçuklu yapılaşmasının yaygın olduğu izlenimini vermektedir.

Namazgah Tepe çevresindeki mezarlık: Tepenin etrafını kaplayan mezarlıkların tamamı, 1924 Ankara Haritası'nda Müslüman mezarlığı olarak gösterilmiştir. Ancak bu alanın tamamının Müslümanlara ait olmadığı bilinmektedir. Tepenin eteklerinde şimdilerde Atatürk Bulvarı'nın geçtiği bölüme doğru yaklaştığınızda burası maşatlık olarak bilinen Gayrimüslimlerin kullandığı bir mezarlık alanıydı. Buradaki mezarlık 1947 yılına kadar varlığını sürdürmüş, daha sonra kaldırılmıştır. Enver Behnan Şapolyo, "Tayyare Cemiyeti'nin olduğu yer (*THK binası*) Yahudi mezarlığı idi. Burası o kadar tozlu idi ki, buradan Yenişehir tarafına geçmeye kimse cesaret edemezdi." demektedir (*Şapolyo, s.65*). 1864 yılında Ankara'ya gelen ve 3 ay kadar şehirde araştırmalarda bulunan Fransız arkeolog Georges Perrot, kentte antik döneme ait en çok yapı kalıntısına Namazgah Kapı civarında rastlandığını belirttikten sonra, buradaki bazı taşların yapıların duvarlarda ve aynı alanda (*Namazgah Tepe civarı*) bulunan Ermeni ve Rum mezarlarında kullanıldığını belirtmektedir (*Madran, s.160*). Remzi Oğuz Arık, Namazgah Tepe'yi "kayalık bir maşatlıktı" şeklinde tanımlamaktadır (*Arık, s.19*).

Halk arasında 'Yahudi mezarlığı' olarak adlandırılan Musevilerin gömüldüğü mezarlık, Türk Hava Kurumu binası ile Radyoevi arasında kalan alanda bulunuyordu. Mamboury bu alana, Zübeyde Hanım Kız Meslek Lisesi'nin bulunduğu bölgeyi ve Atatürk Bulvarı'nın geçtiği alanı da dahil etmektedir. "Buradaki blok biçimindeki eski taşlar öyle sık yerleştirilmişlerdir ki, adeta kötü düzenlenmiş bir döşeme izlenimi verirler. Yunanca ve Latince yazıtlara sahip bazı bloklar Gazi Bulvarı'nın ortasına dikilmiştir." (*Mamboury, s.148-149*). Beki L. Bahar, "Bu mezarlık küçük bir cemaat için fazla yoğun ve diğer mezarlıklara göre şehre daha uzaktı. Roma, Bizans dönemi mezarlıklarına daha yakındı." demektedir (*Bahar, s.67*).

Yukarıdaki anlatımlardan Namazgah Tepe'nin tamamının Müslüman mezarlığı olmadığı, bir bölümünün de Gayrimüslimlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında tepenin üst bölümlerinin Müslüman mezarlığı, Atatürk Bulvarı'na doğru alçalan alt bölümlerinin ise Gayrimüslimlere ait olduğu söylenebilir.

Ördekli Cami

Günümüze ulaşmamış Ankara mescitlerinden olan Ördekli Mescidi'nin, 1924 Ankara Haritası'nda 'Ördekli Cami' şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Osmanlı Dönemi Ankarasında Börekçiler Mahallesi'nde, Mescit Sokak (*sonradan Yayık Sokak*) üzerinde bulunan ibadethane, Bentderesi kenarında Ördekli Köprüsü adıyla bilinen köprü'nün başında yer alıyordu. "1930'lu yıllarda mescidin bitişiğindeki ağaçlık bölümün altına 'Cumhuriyet Bahçesi' adı verilen bahçeli bir kahvehane açılmıştı." (*Tamur, s.70*). "Ördekli Mescidi'nin bulunduğu arsanın, 1941 yılında satıldığı ve sonrasında mescidin yıktırıldığı bilinmektedir." (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.198*).

Bölgenin geçirdiği değişiklikler: Günümüz Ankarasında bu bölge bir hayli değişikliğe uğramıştır. Bent Deresi, 1957 yılında yaşanan büyük sel felaketi sonrası yer altında bir menfez içine alınmıştır (*Dere güzergahı üzerinden bugün Bent Deresi Caddesi geçmektedir*). Mescit yıkıldıktan sonra bulunduğu alan bir dönem Topraklık dolmuşlarının durağı olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet Kahvesi yerine çeşitli binalar yapılmıştır. Bu binalardan birinde 1990'lı yıllarda güvercin meraklılarının toplandığı kuşçular kahvesi bulunuyordu. Bu bölge 2000'li yılların ortalarında 'Ulus Tarihi Kent Merkezi Projesi' içinde ele alınmış ve kökten değişikliğe uğramıştır. Mescidin bulunduğu alandaki binaların tümü kaldırılmıştır. Günümüzde Hacı Bayram Mahallesi sınırları içinde kalan bu alanda, çeşitli yönlere kalkan minibüslere ait büyük bir durak yeri vardır.

Önde sağ köşede Ördekli Köprü ve köprü'nün bitişiğinde Ördekli Cami görülüyor 1927
(Fotoğraf: Cumhuriyet'in Başkenti, Atıla Cangır, Cilt I, s.118, 2007, Ankara Üniversitesi Yayını).

Yapısal özellikleri: Taş temel üzerine kerpiç duvarlı olarak yapılmış olan mescidin duvarları arasında (*özellikle güney duvarında*) çok sayıda Roma Dönemi devşirme parça kullanıldığı bilinmektedir (*Konyalı, s.78*). Bu taşlardan birinin son cemaat yeri önünde yerde durduğu eski fotoğraflarda görülmektedir. Dikdörtgen planlı olan mescit, kiremit çatılı ve minaresizdir. Kiremit çatı, son cemaat yerini de örtecek şekilde saçak biçiminde düzenlenmiştir. Kuzey cephede yer alan son cemaat yerinin beden duvarlarından dışa taşan bölümü, önde 6 ahşap sütun ile desteklenmiştir.

Papani Mescidi

Papani Mescidi Osmanlı Dönemi'nde Tahtakale Meydanı olarak bilinen alana yakın bir konumdaydı. 1929 Tahtakale yangını bu bölgeyi etkilemekle birlikte mescidin fazla zarar görmediği anlaşılmıştır. Yangın sonrası bölge yeniden yapılandırılmıştır. Mescidin bulunduğu yer, günümüzde Ulus'ta Posta Caddesi (*Şehit Teğmen Kalmaz Caddesi*) üzerinde, eskiden Modern Çarşı'nın bulunduğu alanda faaliyet gösteren otoparkın kuzey tarafına denk gelmektedir. Mescidin kible (*güney*) duvarının otopark alanının kuzey bitişiğinde bulunan Kızılbey Sokak tarafına baktığı, avlu giriş kapısının ise kuzey duvarı üzerinde olduğu bilinmektedir. Dikdörtgen planlı olan Papani Mescidi, kerpiç duvarlı, ahşap tavanlı ve minaresizdir. Tarihi ve mimari anlamda değeri olmadığı düşünüldükçe kadro dışı bırakılmış ve kiraya verilmiştir. Mescide ait bina, 1944 Ankara Haritası'nda ismi belirtilmeksizin gösterilmiştir. Binanın 1957 yılına kadar varlığını koruduğu bilinmektedir (*Ankara'nın Türk İslam Dönemi, s.55 ve Konyalı, s.80*).

Tahtakale Meydanı'nın bulunduğu alanın bir bölümüne, 1929 yangını sonrasında 'İnkılap İlkokulu' yapılmıştır. Daha sonra okulun adı 'Devrim İlkokulu' olarak değiştirilmiştir. Sonraki yıllarda okulun işyerleri arasında kaldığı için taşınmasına karar verilmiştir. Bu karara bağlı olarak okul binası, 1957 yılında, Papani Mescidi binası ile eş zamanlı olarak yıktırılmıştır. Açılan alanda 1959 yılında Modern Çarşı inşaatına başlanmıştır. 1961 yılında faaliyete başlayan Modern Çarşı, uzun ömürlü olmamış ve 2003 yılında yanarak yok olmuştur. Modern Çarşı'nın yeri günümüzde boştur ve otopark olarak kullanılmaktadır. Modern Çarşı'nın faaliyette olduğu yıllarda zemin katında açılan bir mescide, 'Papani Mescidi' adı verildiği bilinmektedir.

Not: Papani Mescidi ile Tiflis Cami'nin aynı yapılar olabileceği tarafımdan varsayılmıştır. Bu konudaki yorum için Tiflis Cami bölümüne bakılabilir.

Pirinç Hanı Mescidi

Ulus'ta Atpazarı semtinde 'Hanlar Bölgesi' olarak adlandırılan alanın içinde yer aldığını bildiğimiz Pirinç Han, Mehmed Emin Efendi tarafından 1151 (*Miladi, 1739*) tarihinde yaptırılmıştır. İki katlı olarak inşa edilmiş olan hanın üst katında 24, alt katında 14 oda bulunuyordu. Pirinç Han'da kalanların çokluğuna bakarak döneminin işlek hanlarından biri olduğu tahmin edilmektedir (*Özdemir, s.34*).

Pirinç Han'ın bulunduğu yer günümüzde Çukurhan'ın güneyinde İlk Meclis İlköğretim Okulu'nun bulunduğu alana denk gelmektedir. 1935 yılında hanın bulunduğu alan belediyece kamulaştırılmış ve hanla birlikte içindeki mescit de yıkılarak yerine 'İlk Meclis İlköğretim Okulu' yaptırılmıştır (*Bakırer ve Madran, s.116, Gülekli, s.128, Konyalı, s.81*). Handa konaklayanların kullanımına yönelik olduğu düşünülen mescidin, hanın alt katında bulunduğu bilinmektedir. Mescit hakkında elimizde başka bilgi bulunmamaktadır.

Safran Hanı Mescidi

Safran Han, Ulus'ta Atpazarı semtinde 'Hanlar Bölgesi' olarak isimlendirilen alanın içinde yer almaktadır. Hanla ilgili şer'îye sicillerinde, Safran Han'ın Ankara'da yerleşik, aslen Kayserili olan Hacı İbrahim oğlu Hacı Mehmed tarafından Hicri 917 (*Miladi, 1511 yılında*) yaptırıldığı kayıtlıdır (*Ergenç, 16. yüzyılda Ankara ve Konya, s.12*). Ankara'da sof ticaretinin ciddi oranda azaldığı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Ankara'daki diğer hanlar gibi Safran Han da önemini yitirmiştir. Cumhuriyet döneminde genellikle depo ve iş yeri olarak işlevini sürdürmüştür. Safran Han, 2012 yılında Rahmi Koç Müzecilik ve Kültür Vakfı tarafından satın alınmış ve aynı yıl handa restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. 2016 yılında restorasyon çalışmaları tamamlanan Safran Han, Çengel Han'da faaliyet gösteren Rahmi Koç Müzesi ile bağlantılı şekilde, onun devamı olarak düzenlenmiş ve müze haline getirilmiştir. Restorasyon ve müzeye dönüştürülme sürecinde hanın içindeki mescit iptal edilmiştir.

İki katlı olan hanın toplam 42 odası bulunduğu bilinmektedir (*Konyalı, s.103*). 1992 yılında hanı gezmiş ve fotoğraflamışım. Gözlemlerime dayanarak mescidin hanın 2. katında olduğunu söyleyebilirim. Hanın batıdaki ana kapısından girildikten sonra, 2. kata çıkış sağ taraftan bir merdivenle sağlanıyordu. İkinci kattaki birinci oda mescit olarak düzenlenmişti. Handa konaklayanların kullanımına yönelik olduğu düşünülen mescit, taş ve tuğla örgü olarak yapılmış küçük bir oda şeklindeydi.

Saraçlar Mescidi

Ulus'ta Çıkırkçılar Yokuşu'nun devamı, Saraçlar Sokak olarak adlandırılmaktadır. Saraçlar Mescidi, Saraçlar Sokak üzerinde 84 numarada bulunmaktadır. Mescidin girişi yan tarafında bulunan sokak üzerinden verilmiştir. Mescidin önünde 'Saraçlar Çeşmesi' adıyla bilinen bir çeşmesi olduğu Ankara paftalarından anlaşılmıştır (*Öney, paftalar, 1971*). Saraçlar Mescidi, 1992 yılında Saraçlar Çarşısı'nda çıkan yangın sonrası yanarak ortadan kalkmıştır. Sonraki yıllarda mescit, rölöve raporuna göre, aynı yerde yeniden inşa edilmiştir. Bugün kapısında 'Saraçlar Cami' yazan yapının herhangi tarihi bir özelliği bulunmamaktadır. Saraçlar Mescidi bu nedenle 'Günümüze ulaşmamış Ankara cami ve mescitleri' bölümünde ele alınmıştır.

Günümüze ulaşmayan eski mescit, taş kaide üzerine ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı, kiremit çatılı basit bir yapı olarak bilinmektedir. Uzunlamasına dikdörtgen planlı

olan mescidin minaresi yoktur. Batıya bakan küçük bir balkon, minare olarak kullanılmıştır. Mescidin batı cephesinde dükkanlar ve dükkanların arasında giriş kapısı bulunmaktadır. Ahşap tavanlı olan harimi, duvarlar üzerinde taşınmıştır. Kadınlar mahfili ahşaptır (*Öney, s.78*). Alçı kalıp olarak yapılmış olan mihrabı, dönem örnekleri ile kıyaslanarak 18. yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirilmiştir (*Eskici, s.216*).

Tahta Minare Cami (Ak Şemseddin Cami)

Bir diğer adı Ak Şemseddin Cami olan ibadethane, Osmanlı Dönemi Ankarasında Ak Şemseddin Mahallesi'nde yer alıyordu. Caminin, mahalleye adını vermiş olması muhtemeldir. Ak Şemseddin isminin, bir dönem Ankara'da da bulunan Hacıbayram Veli'nin çağdaşı ilim ve din adamı Ak Şemseddin ile bağlantısı olabileceği düşünülmektedir.

Günümüze ulaşmamış olan Tahta Minare Cami, İsmetpaşa semtinde, eskiden 'İsmet İnönü İlkokulu' olarak adlandırılan okulun karşısında bulunuyordu (*Öney, s.90*). İsmet İnönü İlkokulu'nun adı sonradan 'Turgut Reis İlkokulu' olarak değiştirildi. 1999 yılında yangın geçiren okul binası, 2010 yılında kısmen restore edildi. Okul binası daha sonra Bedensel Engelliler Derneği'nin kullanımına bırakıldı. Günümüzde (2017) boştur. İbrahim Hakkı Konyalı 1941'de caminin arkasında, Bostancılar Sokak olduğunu belirtmektedir. Bu sokak bugün de varlığını korumaktadır. Bu bilgilerden caminin günümüzde, Eski Turgut Reis İlkokulu binasının karşı tarafında, Dilber Sokak ile Uzunyol Sokak'ın kesiştiği köşede olduğu söylenebilir. Günümüzde bu semtte 'kentsel dönüşüm' çalışmaları sürdüğü için, bölge oldukça değişken yapıdadır. Hakkında fazla bilgi olmayan caminin, geçirdiği bir yangın sonrası harap duruma geldiği bilinmektedir. Caminin arsası şehrin imarı sırasında 1938'de satılmış ve sonrasında yapı yıktırılmıştır (*Konyalı, s.13 ve Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.190*).

Ak Şemseddin Çeşmesi: Kitabesi olmadığı bilinen çeşme, cami yıkıldıktan sonra (1938) bir süre daha varlığını korumuştur. Sonrasında ortadan kalktığı anlaşılmaktadır (*Konyalı, s.13*).

Tiflis Cami

Günümüze ulaşmamış olan ibadethanenin, Tiflis Mahallesi'nde, kerpiç duvarlı, kiremit çatılı, minaresiz küçük bir mescit olduğu sanılmaktadır. 1924 Ankara Haritası'nda Tahtakale Hamamı'nın güneybatı tarafında gösterilmiştir. 1929 Tahtakale yangınının caminin bulunduğu alanı etkilediği bilinmektedir. Mescit, Haseki Camisi'ni Tahtakale Meydanı'na bağlayan sokak üzerinde bulunuyordu. 1924 haritasını günümüz haritası üzerine karşılaştırdığımızda, Tiflis Mescidi'nin Ulus'ta 2003'de yanarak yok olan Modern Çarşı'nın bulunduğu alan yakınına denk geldiği görülmektedir. Mescidin yeri, bugün otopark olarak kullanılan alanın kuzeydoğu köşesindedir. Kızılbaş Sokak ile Hal Sokak'ın kesiştiği yere yakın olduğu söylenebilir.

Tarihi bilgiler: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan 1579 yılına ait kayıtlarda, vakıf binaları arasında Tiflis Mescidi'nin adı geçmektedir (*Bağlum*, s.52). Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'îye Sicili kaydında da Tiflis Mescidi ile bilgiler bulunmaktadır (*Ongan*, s.57). Bu kayıtlardan mescidin 16. yüzyıldan beri var olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde Tiflis Mahallesi, Müslüman ve Gayrimüslimlerin karışık olarak oturdukları mahallelerden biriydi. Mahalle sakinlerinin Tiflis'ten gelerek buraya yerleşmiş olabilecekları düşünülebilir.

17. yüzyılda Tiflis ve Papani mahalleleri, birbirine komşu ve adeta iç içe geçmiş mahallelerdi. Hülya Taş, her iki mahallenin küçük bir alanda yoğunlaşmış olduğuna dikkat çekmekte ve "Haseki Cami ile Tahtakale Hamamı arasındaki dar alanda, Tiflisi ve Papani mahalleleri sıkışık biçimde iç içe yerleşmişlerdi." demektedir (*Taş*, s.114). Neriman Güçhan, Tiflis Mahallesi'nin adının, 1522 yılından 1830 yılına kadar Ankara mahalleleri kayıtlarında bulunduğunu belirtmektedir (*Güçhan*, s.150). Avram Galantı'nın 1891 ve Mübarek Galip'in 1925 tarihli mahalle listelerinde, Tiflis Mahallesi'nin adı geçmemektedir (*Galantı*, s.233 ve *Galip*, s.8). Bu dönemde başka bir mahalle (*muhtemelen Papani Mahallesi*) ile birleştirilmiş olduğu düşünülmektedir.

Papani Mescidi ile Tiflis Cami aynı yapılar olabilir mi? Dönemin tanıkları, Tahtakale yangını sırasında bölgede yok olan yapılar arasında iki cami olduğu ifade etmişlerdir. Bunlardan biri Haseki Cami, diğeri ise Fafani (*Fanfani*) Cami'dir (*Bağlum*, s.35 ve s.60). Fafani Cami olarak belirtilen yapının Papani Mescidi olması gerekir. Abdülkerim Erdoğan ve İbrahim Hakkı Konyalı, Papani Mescidi'nin Ulus'ta Kızılbey Sokak üzerinde olduğunu belirtmişlerdir (*Konyalı*, s.80 ve *Erdoğan*, *Osmanlı'da Ankara*, s. 225). Yukarıdaki bilgiler ışığında, Tiflis Mahallesi ile Papani Mahallesi'nin 1800'lü yılların sonlarında birleştirildiği ve bu dönemde mahallede tek bir mescit bulunduğu söylenebilir. 1924 Ankara Haritası'nda 'Tiflis Mescidi' adı ile gösterilen bu mescit, eskiden Papani Mahallesi'nde bulunduğu için, halk arasında muhtemelen 'Papani Mescidi' şeklinde adlandırılıyordu.

Papani Mescidi'nin 1929 yangını sırasında yok olduğu şeklinde anlatımların yanı sıra, binanın 1957 yılına kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır (*Ankara'nın Türk İslam Dönemi*, s.55 ve *Konyalı*, s.80). Papani Mescidi'nin, 1929 Tahtakale yangınında az hasar gördüğü ve onarılarak kullanıldığı düşünülebilir. Sonraki yıllarda kadro dışı bırakıldığı belirtilen mescit (*Konyalı*, s.80), 1957 yılında yıktırılmış ve yerine 1960 yılında Modern Çarşı yapılmıştır. Modern Çarşı'nın zemin katında açılan bir mescidin adının 'Papani Mescidi' olduğunu hatırlayan Ankaralılar çıkacaktır.

Not: Papani Mescidi hakkında bilgi için ilgili bölüme bakılabilir.

Tiritzade Mescidi

Mescidin yeri günümüzde Altındağ İlçesi, Kale Mahallesi sınırları içindedir. Ulucanlar Caddesi üzerinden Dalfes Sokak'a girip Arslanhane Cami'ye doğru çıkıldığında Tiritzade Türbesi önüne gelinmektedir. Eskiden bu alanda türbenin

yanı sıra, Tiritzade Mescidi ve Tiritzade Tekkesi (*Türbedaroğlu Tekkesi*) adıyla bilinen yapılar bulunuyordu. Türbe haricinde diğer yapılar günümüze ulaşmamıştır (*Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.232, Unutulan Şehir Ankara, s.320*). Mescidin arsası günümüzde boştur.

Tiritzade Hüseyin Efendi Türbesi: Tiritzade Mescidi'ni yaptıran Halveti Tarikatı şeyhlerinden Şeyh Hüseyin Efendi (1778-1863), öldüğünde tekkenin yanına bahçe içine gömülmüştür. Tekkenin yıkılmasından sonra mezarı basit bir oda içine alınarak türbe haline getirilmiştir. Türbe günümüzde ziyarete açıktır. Türbede, kendisi ile birlikte 2 kişinin daha kabri vardır. Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmış kare planlı, betonarme, içten ve dıştan sıvalı olan yapı, mimari anlamda türbe özelliği göstermez.

Tülüce Cami

Ulus semtinde, Hükümet Caddesi üzerinde bulunan mescit günümüze ulaşmamıştır. Anafartalar Caddesi üzerinden Hükümet Caddesi'ne girildiğinde, solda 'Ankara Valiliği Defterdarlık ve Muhasebe Müdürlüğü' binası bulunmaktadır. Bu binanın karşısında yer alan, Hacı Bayram-ı Veli Çarşısı'nın tak şeklinde yapılmış olan giriş kapısının olduğu alan, eskiden mescidin bulunduğu yerdir.

Osmanlı Dönemi Ankarasında Tülüce (*Tüllice*) Mahallesi'nde olduğu bilinen mescit, Karaoğlu Meydanı olarak adlandırılan meydandan, Hacıbayram Caddesi'ne

Önde Tülüce Mescidi binası görülüyor. Mescit kadro dışı bırakıldıktan sonra binası bir dönem İbrahim Bayman tarafından kırtasiye dükkanı olarak işletilmiştir (Fotoğraf: Anonim. Kaynağı belirlenemedi).

girildiğinde biraz ilerde bulunuyordu. 1924 Ankara Haritası'nda, mescidin sol tarafında Habshane-i Umumi binası, sağ tarafında ise Diyanet İşleri binası olduğu görülmektedir (*Hapishane binası yakınındaki diğer binalarla birlikte yıkıldı yerine defterdarlığa ait binalar yapıldı. Diyanet İşleri binası, sonradan bir dönem Anafartalar Polis Karakolu olarak kullanıldı. 2017 yılı başlarında bina 'Hotel Ulus' adıyla işletiliyordu. 2017 yılı sonlarına doğru bina boşaltıldı ve içinde tadilat yapılmaya başlandı.*).

Tarihi bilgiler: Bir süre bakımsız kaldığı anlaşılan mescit, 1941 yılında kadro dışı bırakılmıştır (*Konyalı, s.91*). Daha sonra mescide ait bina, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafında matbaa olarak kullanılmıştır. Matbaa buradan taşındıktan sonra bina, dükkan olarak kiraya verilmiş ve İbrahim Bayman tarafından kırtasiye dükkanı olarak işletilmiştir. 1993 yılında Hacı Bayram Cami önündeki meydan düzenlenirken burada bulunan bütün yapılarla birlikte mescidin eski binası da yıktırılmıştır (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.198*).

Yapısal özellikleri: Eski fotoğraflarından anladığımız kadarıyla dikdörtgen planlı olan mescit, kerpiç duvarlı, kiremit çatılı olarak yapılmıştır. Çatısının kuzeydoğu köşesinde silindirik yapılı minaresi yer almaktadır.

Tülüce Çeşmesi: Mescidin önünde ise 'Tülüce Çeşmesi' olarak adlandırılan bir çeşme yer alıyordu. Üç yüzlü olmasıyla diğer Ankara çeşmelerinden ayrılan Tülüce Çeşmesi'nin 1940'lı yılların başında ortadan kalktığı tahmin edilmektedir.

Ürgüp Cami (Ürgübi Mescidi)

Günümüze ulaşmamış Ankara mescitlerindendir. 1924 Ankara Haritası'nda 'Ürgüp Cami' olarak kaydedilmiş olan ibadethane, kaynaklarda 'Ürgüp Mescidi' şeklinde geçmektedir. Haritada, mescidin 'Mevlevihane Cadde-i Kebiri' üzerinde bulunduğu görülmektedir. 1522 yılı Tapu Tahrir Defteri kayıtlarında Hacı Sinan Mahallesi, sonraki yıllarda ise Ürgüp Mahallesi'nde yer aldığı bilinen mescidin, (*Dilaver, s.28*) günümüzdeki yeri Sakarya Mahallesi sınırları içindedir. Mescidin yerinde, bugün Cumhuriyet İlköğretim Okulu yer almaktadır. Ulucanlar Caddesi takip edilerek okulun bulunduğu alana ulaşmak mümkündür.

Tarihi bilgiler: Mescidin yapımı ile ilgili kitabesi bulunmamaktadır. Mescidi yaptıran kişinin Ürgüp eşrafından Ankara'ya gelerek yerleşen, 'Ürgübi Mehmet Efendi' olduğu tahmin edilmektedir. Zamanla Ürgüp'ten gelenlerin mescit etrafında yerleşmeleri ile Ürgüp Mahallesi'nin oluştuğu düşünülmektedir (*Dilaver, s.30*). 1926 yılında Ürgüp Mahallesi'nin ismi, 'Nazım Bey' olarak değiştirilmiştir. 2004 yılında ise mahallelerin birleştirilmesi hakkındaki kanun uyarınca Nazım Bey Mahallesi başka mahallelerle birleştirilerek 'Sakarya Mahallesi' adını almıştır. Bu tarihte Ulucanlar Caddesi'nin kuzey tarafında kalan mahalleler Kale Mahallesi, güney tarafında kalan mahalleler ise Sakarya Mahallesi sınırları içinde toplanmıştır.

1530 tarihli 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defterinde, hem Ürgüp Mahallesi hem de Ürgüp Mescidi'ne ilişkin kayıtlar vardır. 1620 yılına ait bir

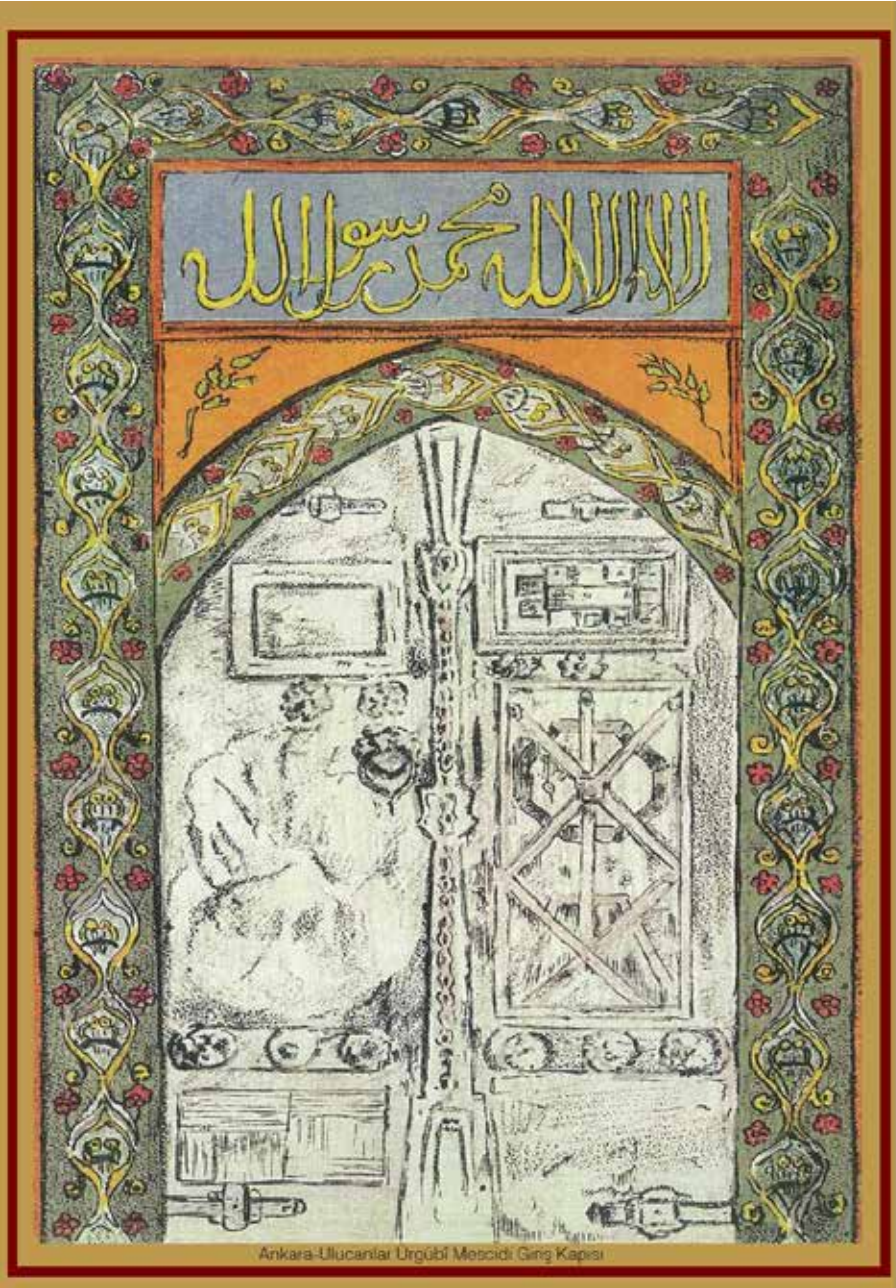

Ürgüp Cami (Kaynak: Hasan Hüseyin Dilaver, Ürgüp Dergisi, sayı 51, sayfa 34).

şer'îye sicil kaydında, Ürgüp Mescidi mihrabı için vakfedilen para ile ilgili kayıt bulunmaktadır. 1880 yılı Ankara Salnamesi'nde Ürgüp Mahallesi'nin ve mescidinin isimleri geçmektedir (*Dilaver, s.34*). Avram Galanti'nin hazırladığı Ankara cami ve mescitlerini gösterir 1890 tarihli listede ve Mübarek Galip'in hazırladığı 1925 tarihli listede de Ürgüp Mescidi'nin yer aldığı görülmektedir (*Galanti, s.235 ve Galip, s.20*).

Mescidin tarihlenmesi arşiv bilgileri ve mimari stiline göre yapılmıştır. Mübarek Galip, mescidin yapılış tarzı ve nakışlarını dikkate alarak 16. yüzyıl eseri olduğu görüşündedir (*Galip, s.30*). Arşiv bilgileri de bu yaklaşımı doğrular niteliktedir. Gönül Öney, mescidin ahşap tavanındaki kaset işçiliği ve alçı kalıp mihrap stilini dikkate alarak Ağaçayak ve Hacı Musa Cami ile benzerliğinden hareketle 17. ya da 18. yüzyıla tarihlenebileceğini belirtmiştir (*Öney, s.94*).

Yıkılış süreci: 1956 yılında eski eser olarak tescil edilen mescidin yanına, 1961 yılında, Cumhuriyet İlkokulu'nun yeni binası yapılmıştır. Cumhuriyet İlkokulu yapılırken bu alanda daha önceden var olan Hamidiye Medresesi'ne ait bina (*aynı zamanda Cumhuriyet İlkokulu'nun ilk binasıdır*) ile 10 kadar kerpiç ev yıktırılmıştır. Bu dönemde okul yönetiminin talebi üzerine Ürgüp Mescidi'nin de yıkılması gündeme gelmiştir. Yapı eski eser statüsünde olduğu için hukuki bir süreç başlamıştır. Başlangıçta Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yıkım kararına direnmiş ancak sonradan Milli Eğitim Bakanlığı ile uzlaşma sağlanmıştır. Bunun üzerine 1964 yılında mescidin eski eser niteliğinde olmadığına ilişkin bir karar

Ürgüp Cami ahşap kapısı çizimi
(Kaynak: Mübarek Galip, Ankara Mescitler, Camiler Mezarlıklar, Kitabeler, Levha 9).

çıkartılmış ve ahşap tavan göbeği ile alçı kalıp mihrabının korunması kaydıyla yıkılması onaylanmıştır. Bu karar uyarında 1966 yılında mescit yıktırılmıştır.

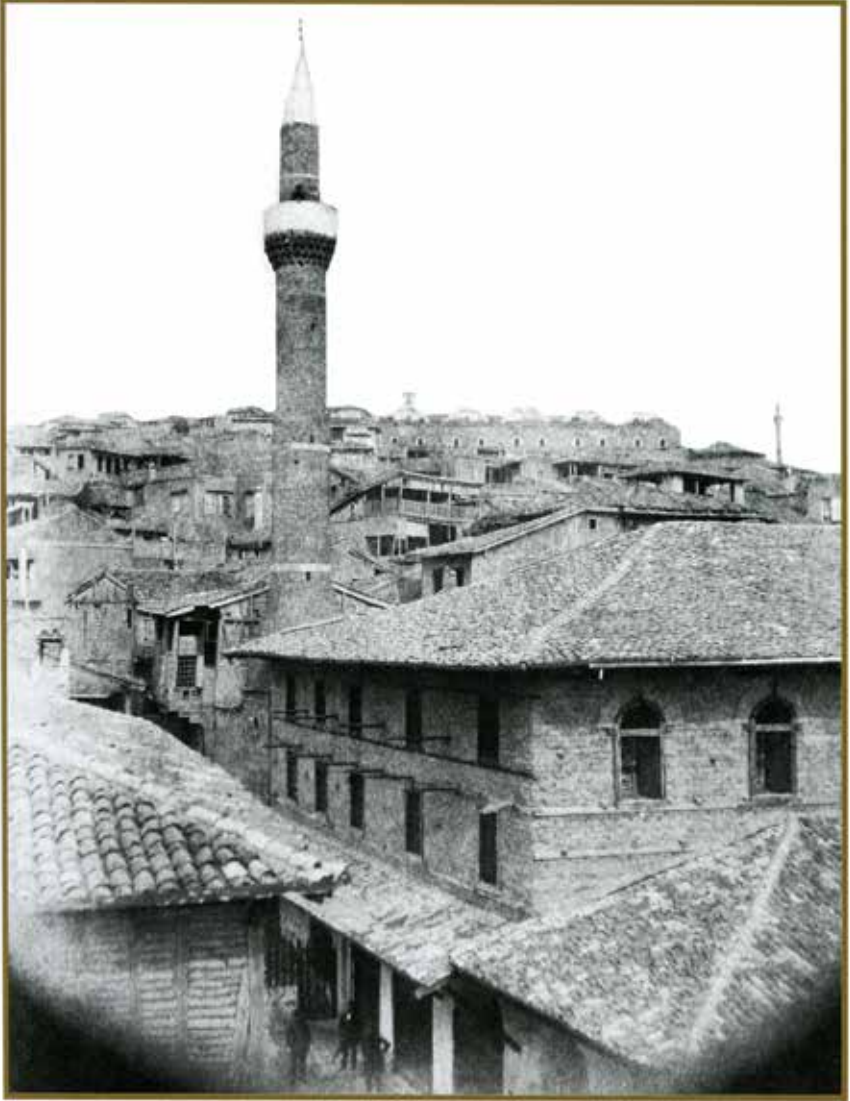
Yapısal Özellikleri: Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan yapı, taş temel üzerine kerpiç duvarlı, ahşap tavanlı ve kiremit çatılı olarak inşa edilmiştir. Minaresi olmayan mescidin, kuzey cephedeki son cemaat yerinin önü açıktır. Son cemaat yerinin ön tarafında ve doğu tarafında 4'er ahşap direk, taşıyıcı olarak kullanılmıştır. Bu bölüm, yarı yükseklikte yapılmış ahşap bir parmaklıkla sokaktan ayrılmıştır. Mescidin batı tarafına bitişik şekilde 1897 yılında medrese binası (*Hamidiye Medresesi*) yapıldığı için batı tarafı kapalıdır.

Harime giriş çift kanatlı, ahşap bir kapıdan sağlanmaktadır. Kapının çiçeklerle süslenmiş bir çerçeve içine alındığı bilinmektedir. Aynı işçilik pencere kenarlarında da bulunmaktadır (*Öney, s.94*). Mübarek Galip, kapı ve pencere nakışlarını değerlendirirken, "Diğer mescitlerde gördüklerimizin en güzellerindendir. Fakat şimdi bu güzel nakışlardan eser kalmamıştır. Mescidin tamiri sırasında üzerleri boyanmak sureti ile ortadan kaldırılmıştır." demektedir (*Galip, s.30*). Mübarek Galip bu nakışların renkli çizimlerini kitabında yayınlamıştır (*bakınız, Galip, Levha 9 ve 10*). Harimde giriş kapısının üzerinde ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. Ahşap tavan, kasetleme işçiliği ile karelere bölünmüştür. Tavanın ortasında gösterişli bir tavan göbeği bulunmaktadır. Yeni yapılan minberi ahşaptır. Alçı mihrabının ihmal edilmeyecek bir kıymeti vardır (*Konyalı, s.91*). M. Yusuf Akyurt'un Ankara Kitabeleri (1942) adlı kitabında mihrap fotoğrafı yer almaktadır (*bakınız, Dilaver, s.36*).

Hamidiye Medresesi: 1897 yılında yapılmış olan Hamidiye Medresesi, günümüze ulaşmamıştır. Ürgübi Mescidi'nin batı bitişğinde yer alan medrese, 1918 yılında sıbyan mektebine dönüştürülmüş ve 'Ümid-i Teceddüt İlk Mektebi' adıyla eğitime devam etmiştir. Daha sonra 'Ulucanlar Mektebi' (*Numune Mektebi*) adını alan okul binasının üstüne, Cumhuriyet'in ilanı sonrası bir kat daha ilave edilmiş ve 'Cumhuriyet İlkokulu' olarak adlandırılmıştır. 1961 yılında bu bina ve çevresindeki 10 kadar kerpiç ev yıktırılmış ve açılan alana günümüzde de varlığını sürdüren Cumhuriyet İlkokulu'nun yeni binası yaptırılmıştır.

Yeğenbey Cami

Yeğenbey Cami, ilk olarak Aziz Klemens Kilisesi'nin 1438 yılında camiye çevrilmesi sonrası kullanılmaya başlanmıştır. Aziz Klemens Kilisesi'nin yeri günümüzde, Ulus'ta Anafartalar Caddesi'nde eski Adliye binasından bir önceki binanın (*No: 63*) bulunduğu alana denk gelmektedir. Bugün bu binanın arka tarafında, kiliseye ait bazı duvar kalıntıları görülebilir durumdadır. Kilisenin 19. yüzyıl başlarında bakımsızlıktan kullanılmaz duruma gelmesi üzerine, cami de işlevini yitirmiş ve yüzyılın ortalarında güneybatı tarafında hemen yakınına aynı adla yeni bir cami yaptırılmıştır. Yeğenbey Cami'nin ikinci yeri burasıdır. Ancak yeni yapı da uzun ömürlü olmamış ve 1916 Hisarönü Yangını sonrasında büyük oranda hasar

انفردہ بینہ ملک جامع ریغی

Yeğenbey Cami (Fotoğraf: Uğur Kavas Arşivi, Yıldız Albümleri'nde Ankara, s. 113).

görmüştür. Yangın sonrası caminin sadece minaresi ayakta kalmıştır. Yeğenbey Cami günümüze ulaşmamış Ankara camilerinden biridir. 19. yüzyıl yapısı olan caminin yerinde günümüzde Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü binası (eski

Adliye Binası) bulunmaktadır. 1924 Ankara Haritası'nda, yeni yapılan Yeğenbey Cami (1916 yılında yanmış olmakla birlikte) temel düzeyinde gösterilmiştir. Haritada caminin ismi yazılmamıştır; ancak bulunduğu yer itibarıyla Yeğenbey Cami olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Adliye Binası'nın bulunduğu alanda Yeğenbey Cami yapılmadan önce, Christopher ve Chartion Kilisesi yer alıyordu. 1839 yılında Ankara'ya gelerek şehrin haritasını çıkaran von Vincke'nin Ankara haritasında, kilisenin yerinin Aziz Klemens Kilisesi'nin güneybatı tarafında hemen bitişiğinde yer aldığı görülmektedir (*Eyice, Lev. XL, 1972*). Vincke'nin haritasında bu kilisenin Ermeni Kilisesi olduğu belirtilmiştir (1839 *Vincke Haritası*). Kilisenin, 19. yüzyıl ortalarında bir şekilde kullanım dışı kaldığı ve yerine Yeğenbey Camisi'nin yapıldığı anlaşılmıştır.

Aziz Klemens ve Kilisesi: Aziz Klemens, Hristiyanlığın yerel azizlerinden biridir. Genç yaşta Ankara piskoposu olmuş, ancak 303 yılında Roma İmparatoru Diocletianus döneminde baskı görmüş ve işkence edilerek öldürülmüştür. Sonrasında Ortodoks kilisesi tarafından aziz ilan edilmiştir. Kilisenin yapım tarihi konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Fransız Rahip Guillaume de Jerphanion, kilisenin 5. yüzyıl sonu ya da 6. yüzyıl başlarında yapılmış olabileceğini yazmıştır. Sonraki araştırmacılar tarafından 7. 8. ve 9. yüzyıl yapısı olabileceği konusunda görüşler öne sürülmekle birlikte, genel olarak 9. yüzyıl yapısı olduğu kabul görmüştür. Bilimsel anlamda arkeolojik kazı yapılmadığı için kesin bir tarih vermek mümkün görünmemektedir.

Yeğenbey Cami (ilk cami): Aziz Klemens Kilisesi, Sultan II. Murad Dönemi'nde (1421-1444 ve 1446-1451), Yeğen Bey tarafından içinde bazı düzenlemeler yapıldıktan sonra camiye çevrilmiştir. 'Yeğen Bey' olarak tanınan Hacı Ahmet Bin Hızır, Ankara'nın tımar sahibi beylerinden Turasan Bey'in yeğenidir. Bu nedenle halk arasında 'Yeğen Bey' adıyla anılmıştır (*Ergenç, s.22*). Yaptırmış olduğu cami de bu nedenle 'Yeğenbey Cami' olarak bilinmektedir.

1927 yılında Adliye binasının temeli kazılırken, caminin kitabesi bulunmuştur. Beyaz mermerden yapılmış kitabenin 64x78 cm. ebatlarında olduğu bilinmektedir. Günümüzde Etnografya Müzesi'nde saklanan kitabeden, caminin Hacı Ahmet Bin Hızır tarafından Hicri 842 (*Miladi, 1438*) yılında yaptırıldığı öğrenilmiştir (*Cami kitabesinin Osmanlıcası için bakınız Konyalı, s.92, deşifre edilmiş hali için bakınız, Ankara'nın Türk İslam Dönemi, s.55*).

Yeğenbey Camisi'nin 1583-1584 tarihli Ankara'nın 1 Numaralı Şer'ie Sicili'nde, devrilmiş bir kavak ağacının dava konusu olması nedeniyle adının geçtiği görülmüştür (*Ongan, s.66*). Yine aynı sicilden, caminin hatibinin H. Ali adlı bir kişi olduğu öğrenilmektedir (*Ongan, s.87*). Ankara'nın 1588-1590 tarihli 2 Numaralı Şer'ie Sicil kaydında ise caminin mütevellisi olarak Mahmut H. Sinan ismine rastlanmaktadır (*Ongan, s.93*). Aynı sicilde caminin devirhanı (*Kur'an okumak ve hatim indirmekle görevlendirilen kişi*) Mustafa'nın yerine H. Veli oğlu H. Mustafa'nın günde 1 akçe ile tayin olunduğu kaydedilmiştir (*Ongan, s.134*).

Yeğenbey Camisi (ikinci cami): Kilise binasından taşınan ve 19. yüzyıl ortalarında yeniden yapılan cami hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 1924 Ankara Haritası'ndaki temel çizimine dayanarak dikdörtgen planlı, büyükçe bir yapı olduğu anlaşılan ibadethanenin minaresi kuzeydoğu köşesinde yer alıyordu. Yıldız Albümlerinde yayınlanan bir fotoğrafında, yapının kerpiç duvarlı ve ahşap hatıllı olduğu görülmektedir (*Kavas, s.113*). Mübarek Galip, minaresinin bazı yerlerinde ve özellikle de kapısının iki tarafında çiniler olduğunu söylemektedir (*Galip, s.50*). Etnoğrafya Müzesi'ne kaldırıldığını bildiğimiz çinilerin, Kütahya çinilerinden daha eski olduğu belirtilmiştir. Mübarek Galip çinilerle ilgili olarak, "Ahi İvaz b. Ahi Beyazıt zamanında Ankara'da ilk çinicilik sanatının meydana getirildiği zamanlara ait olması muhtemeldir." demektedir (*Galip, s.51*). Bu belirlemenin doğru olması varsayımında, çinilerin daha eski bir yapıdan taşınarak burada kullanıldığı düşünülebilir.

Yeğenbey Çeşmesi ve Medresesi: 1916 Ankara Yangını öncesinde caminin yakınında suyu Elmadağ'dan geldiği için makbul kabul edilen bir çeşme (*Bağlum, s.39*) ve ön tarafında ufak bir mezarlık ile bir medrese bulunuyordu. Diyanet İşleri eski reislerinden, Milli Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal'e verdiği destekle öne çıkmış olan din adamı Mehmet Rifat Börekçi'nin bu medresede müderrislik yaptığı bilinmektedir (*Konyalı, s.91*). 1916 Hisarönü yangını sırasında, yeni yapılan cami ile birlikte buranın önünde yer alan medrese ve çeşme yanarak yok olmuştur.

İsmi belirlenemeyen mescit (*Kureyş Mahallesi'nde*)

1924 Ankara Haritası'nda Hükümet Konağı'nın (*günümüzde Ankara Valiliği binası*) kuzeyinde, Kureyş Mahallesi içinde haritada 'Mescid' olarak gösterilen bir yapı yer almaktadır. Mescit hakkında bilgi edinilememiştir. Konumundan, Hamidiye Mescidi'ne oldukça yakın ve günümüze ulaşmamış başka bir yapı olabileceği düşünülmüştür. Haritada Hamidiye Mescidi'nin gösterilmemiş olması, bu yapının Hamidiye Mescidi olma ihtimalini güçlendirmekle birlikte konum itibarıyla yerleri farklıdır. Mahallede yer alan Kureyş Cami'nin yanı sıra, burada bulunan diğer bir ibadethane olduğu düşünülmektedir.

İsmi belirlenemeyen mescit (*Hamamönü Mahallesi'nde*)

1924 Ankara Haritası'nda Karacabey Hamamı'nın güneybatı yakınında bir mescit işaretlenmiştir. Günümüze ulaşmamış olan mescidin adı yazılmamıştır. Mescidin bugünkü yeri, Hamamönü Mahallesi'nde bulunan Kabakçı Konağı yakınlarına denk gelmektedir. Mescit hakkında bilgi bulunamamıştır.

İsmi belirlenemeyen mescit (*Kazgancılar Çarşısı'nda*)

1916 Ankara Yangını sırasında ortadan kalktığı bilinen mescitlerdendir. Mescidin, Kazuran Mahallesi (*Gavur Ali, Gavur Ali Mahallesi*) sınırları içinde, Kazgancılar Çarşısı'nda (*Gazgancılar Çarşısı*) bulunduğu belirlenmiştir. Çıkırıçılar Yokuşu

yakınındaki bu mahalle Ankara’da Gayrimüslimlerin oturduğu bir mahalleydi. Kazgancılar Çarşısı’nda, arasta içinde bulunan Arasta Mescidi’nin yanı sıra ismini belirleyemediğimiz bu mescit de yangını sırasında yok olmuştur.

İsmi belirlenemeyen mescit (*Balıkpazarı Çarşısı’nda*)

1916 Ankara Yangını sırasında ortadan kalktığı bilinen mescitlerdendir. Balıkpazarı Çarşısı’nda bulunduğu belirtilen mescidin ismi ve tam yeri belirlenememiştir. Balıkpazarı Çarşısı’nın, Ulus’ta Anafartalar Caddesi’nin bir bölümüne (*eski belediye binasından Işıklar Caddesi ayrımına kadar olan bölüm*) ve bu cadde etrafında oluşan çarşıya verilen isim olduğu bilinmektedir.

Yararlanılan kaynaklar

1701 Tournefort Gravürü (Yavuz İşçen arşivi)

18. yüzyıl Ankara Tablosu, aslı Hollanda Amsterdam Rijksmuseum'da bulunan tablo (Yavuz İşçen arşivi)

1839 von Vincke Haritası (Yavuz İşçen arşivi)

1924 Ankara Haritası (Osmanlıca), Müdafai Milliye Vekaleti Harita Dairesi Yayını, 1340, Yavuz İşçen Arşivi

1944 Ankara Haritası, Ankara Şehri Rehberi, Harita Genel Müdürlüğü Yayını, 1944

Aktan Fikri, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=69339>

Aktüre Sevgi, 16. yüzyıl Ankarası Üzerine Bilinenler, Tarih İçinde Ankara İçinde, 1984, ODTÜ yayınları

Aktüre Sevgi, Osmanlı Döneminde Ankara'nın Ticaret Merkezi Hanlar Bölgesi, TMMOB, Ankara Konuşmaları 1992

Ankara Başkent'in tarihi arkeolojisi ve mimarisi, 2004, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını

Ankara İlinin Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitimi, 1998, s.31, Ankara Valiliği Yayını

Ankara'nın Türk İslam Dönemi, Panel, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2006

Arık Remzi Oğuz, Türk Müzeciliğine Bir Bakış, 1953, İstanbul

Aslanoğlu İnci, Ankara Karacabey Külliyesi, 1988, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

Aydın S, Emiroğlu K, Türkoğlu Ö, Özsoy E.D, Küçük Asya'nın Bin Yüzü Ankara, Dost, 2005

Bağlum Kemal, Beşbin Yılda Nereden Nereye Ankara, 1992

Bahar Beki L, Ankara Yahudileri, 2003, Pan Yayıncılık

Başkan Seyfi, Ankara Cenabi Ahmet Paşa Camii, 1993, Kültür Bakanlığı Yayını

Beyazıt Mustafa, Ankara Hacı İvaz Mescidi, DTCF Dergisi, 47, 1 (2007), s.179-201

Birinci Ali, Refik Halit Karay-Ankara, İçinde s.73, 2009, İnkılap Yayınları

Çam Nusret ve Ersay Ayşe, Ankara Muhyiddin Mesut Cami'nin İlk Şekli ve Türk Mimarisindeki Yeri, V.D, sayı 38, Aralık 2012

Demiriz Yıldız, Osmanlı Mimarisinde Süsleme I, Erken Devir (1300-1453), 1979, Kültür Bakanlığı Yayını

Dilaver Hasan Hüseyin, Ürgüp Dergisi, Sayı 51, Haziran 2012-Mayıs 2013, Ürgüplüler Derneği Yayını

Diñçer Güven, Ulus'tan Samanpazarı'na Anafartalar Caddesi'nin Öyküsü, 2014, İdeal Kent Sayı 11 içinde

- Erdoğan Abdülkerim, *Altındağ'ın Manevi Coğrafyası*, 1998, *Altındağ Belediyesi Yayınları*
- Erdoğan Abdülkerim, *Ankara Ahileri ve Eserleri*, 2011, *Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları*
- Erdoğan Abdülkerim, *Ankara'nın Manevi Mimarı Hacı Bayram-ı Veli*, 2015, *Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını*
- Erdoğan Abdülkerim, *Osmanlı'da Ankara*, 2007, *Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları*
- Erdoğan, Abdülkerim, *Ankara Kalesi ve Alaaddin Cami*, 2013, *Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını*
- Erdoğan, Abdülkerim, *Unutulan Şehir Ankara*, 2014, *Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını*
- Erdoğdu Şeref, *Ankara'nın Tarihi Semt İsimleri ve Öyküleri*, 1999, *T.C Kültür Bakanlığı Yayınları*
- Ergenç Özer, *16. yüzyılda Ankara ve Konya*, 2012, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*
- Esin Taylan, *Etöz Zeliha*, 1916 *Ankara Yangını*, 2015, *İletişim Yayınları*
- Eskici Bekir, *Ankara Mihrapları*, 2001, *T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları*
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2008, 2. Cilt, 2. Kitap, 2. Baskı, *YKB Yayınları*
- Eyice Semavi, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, 1972, *TTK*
- Galanti Avram, *Ankara Tarihi I-II*, 2005, *Çağlar Yayınları*
- Galip Mübarek, *Ankara Mescidler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler*, 1996, *Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları*
- Gecik Mescidi, <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37113>
- Güçhan, Şahin Neriman, *16-19.yy. Nüfus Tahminlerine Göre Osmanlı Ankara'sında Mahallelerin Değişim Süreçleri Üzerine Bir Deneme*, *Tarih İçinde Ankara II*, 2001, *ODTÜ Yayınları*
- Gülekli Nurettin, *Ankara Tarih Arkeoloji*, 1948, *Doğuş Matbaası*
- Hacı İlyas Cami, <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37296>
- İslam Ansiklopedisi MEB, *Keykavus I maddesi*, C.6, s.634, 1977 Baskısı
- İşçen Yavuz, *Ankara Yahudi Mahallesi ve Ankara Yahudileri*, 2014, (yavuziscen.blogspot.com)
- İşçen Yavuz, *Cadde Anafartalar*, 2015, *Cadde Anafartalar Kuyumcuları Yayını*
- İşçen Yavuz, *Osmanlı Dönemi'nde Ankara Hamamları*, 2014, <http://yavuziscen.blogspot.com.tr/>
- Karaman Deniz, *18. yüzyıldan Tanzimat'a Ankara, İdari, Askeri, Mali Tarih*, 2013, *Cedit Neşriyatı*
- Kavas Uğur, *Yıldız Albümleri'nde Ankara Fotoğrafları*, 2014, *BYEGM Yayınları*
- Koç Bekir, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara*, 2014, *Ankara Sanayi Odası Yayını*
- Konyalı İbrahim Hakkı, *Ankara Camileri*, 1978, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları*
- Konyalı İbrahim Hakkı, *Karacabey Mamuresi*, 1943, *İstanbul Numune Matbaası*
- Laikgil Serdar, *Ahi Şerafettin (Arslanhane) Camii*, 2015, *T.C. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*
- M. Nuri Dağ, *Ayşe Sanem İnan*, *Ankara Vakıf Eserleri*, 2015, *T.C Ankara Valiliği Yayınları*

M. Orhan Bayrak, *Türkiye tarihi yerler kılavuzu*, 1982, Remzi Kitapevi yayınları

Madran Emre, *Gezi yapıtlarında Ankara kenti yapıları*, 1998, *Tarih İçinde Ankara içinde*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi

Mamboury Ernest, *Ankara Gezi Rehberi (ilk baskı 1933)*, 2014, s. 148-149, ANKAMER Yayını

Müderisoğlu Alptekin, *Kurtuluş Savaşında Ankara*, 1993, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını

Nejat Göğünç, *16. yüzyılda Ankara*, Ali Esat Bozyiğit, *Ankara'dan Uçan Kuşlar Seçki III*, 2002, T.C Kültür Bakanlığı Yayını

Ongan Halit, *Ankara Şer'ie Mahkemesi Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler*, 1962, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5, Vakıflar Genel Md. Yayını

Ongan Halit, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'ie Sicili (1583-1584)*, 1958, TTK Yayını

Ongan Halit, *Ankara'nın 2 Numaralı Şer'ie Sicili (1588-1590)*, (ilk baskı 1974), ikinci baskı 2014, TTK Yayını

Oral M. Zeki, *Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri*, 1962, *Vakıflar Dergisi Sayı 5*, s.53-55

Osmaniye Cami, <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37169>

Ögel Bahaeddin, *Selçuk Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar*, 1957, *Yıllık Araştırmalar Dergisi I*, içinde

Öney Gönül, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü*, *Anadolu sayı 13* 1969, 1971

Öney Gönül, *Ankara Arslanhane Camii*, 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları

Öney Gönül, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, 1971, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları

Örkçüoğlu Muzaffer, *Ankara Kılavuzu*, 1992, Örkçüoğlu Yayınları

Özalp M. Nazmi, *Bir Başkent'in Anatomisi*, 2016, *İdealkent Yayınları*

Özcan Abdülkadir, *Hacı İvaz Paşa*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları

Özdemir Rifat, *19. yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, 1998, T.C Kültür Bakanlığı Yayını

Şahin Berk, *Ahi Şerafettin Külliyesinde Cami, Zaviye ve Türbenin İşlevsel ve İçmimarlık Açısından Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi*, 2012, Atılım Üniversitesi, SBE, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı.

Şahin Kamil, *Ankara'da Melike Hatun Vakıfları*, 1991, *Vakıflar Dergisi Sayı 22*

Şapolyo Enver Behnan, *Atatürk ve Seymen Alayı*, 2002, s.65, Ankara Kulübü Yayınları

Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, 2015, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını

Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, 2015, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını

Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, 2015, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını

Şenyapılı Önder, *İsim isim Ankara*, 2013, Boyut Yayınları

Tamur Erman, *Suda Suretimiz çıkıyor*, 2012, Kebikeç Yayınları

Tanman M. Baha, Hacı Bayram Veli Külliyesi, TDV İslam Ansiklopedisi, 1996, cilt 14, s.448-454, TDV Yayınları

Tanyer Turan, Ankara 1930-1960, 2014, BYEGM Yayını

Taş Hülya, 17. Yüzyılda Ankara, 2006, Türk Tarih Kurumu Yayını

Taşkan Demet, Ankara (Merkez) Cami ve Mescitlerindeki Ahşap Tavan Göbekleri, 2016 Aralık, G.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi

Texier Charles, Küçük Asya, Çeviren Ali Suat, 2002, Cilt II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını

Toplumsal Tarih Dergisi, 1916 Ankara Yangını, Taylan Esin, Kasım 2012, sayı 227

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Cilt I, 1983, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

Uğurlu Ergül, Ankara Kızılbey Camii Minberi, Türk Etnoğrafya Dergisi, 1967, Sayı 10, s.75-88

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, 1988, Cilt I, 5. Baskı, TTK Yayınları

Yeni Mecmua, Ankara Sokaklarında, Sayı 17, 28 Ağustos 1939

Yurt Ansiklopedisi, Cilt I, 1981, Anadolu Yayıncılık

İçindekiler

Cumhuriyet Öncesi Ankara'da Cami Ve Mescitler

'Kentimi Tanıyorum'	
Önsöz (Orhan Altıntuğlu).....	
Önsöz (Yavuz İşçen)	

Bölüm 1

Giriş	
Ankara salnamelerinde verilen cami ve mescit sayıları	
1916 Ankara yangınında yok olan cami ve mescitler.....	
1924 Ankara Haritası'nda gösterilen cami ve mescitler.....	

Bölüm 2

Günümüzde var olan Cumhuriyet öncesi Ankara cami ve mescitleri

01. Ağaçayak Cami	
02. Ahi Elvan Cami	
03. Ahi Şerafeddin Cami (<i>Arslanhane Cami</i>)	
04. Ahi Tura Cami	
05. Ahi Yakup Cami	
06. Alaaddin Cami	
07. Balaban Cami	
08. Cenabi Ahmet Paşa Cami (<i>Yeni Cami</i>)	
09. Çiçeklioğlu Cami (<i>Yakup Harrat Cami</i>).....	
10. Devdiran Cami.....	
11. Direkli Cami	
12. Eskicioğlu Cami (<i>Öksüzce Cami</i>)	
13. Eyüp Mescidi	
14. Gecik Mescidi	
15. Geneği Mescidi	
16. Hacettepe Mescidi	
17. Hacı Arab Cami (<i>Ahi Arap Cami</i>)	
18. Hacı Bayram Cami	
19. Hacı Doğan Mescidi.....	
20. Hacı İlyas Cami (<i>Buryacı Cami</i>)	
21. Hacı İvaz Cami (<i>Helvai Mescidi</i>).....	
22. Hacı Musa Cami	
23. Hacı Seyyid Cami	
24. Hallaç Mahmud Mescidi (<i>Kubbeli Mescit</i>).....	
25. Hamidiye Mescidi.....	

26.	Hemhüm Mescidi (<i>Kattani Mescidi</i>)
27.	İbadullah Cami (<i>Hacı Doğan Cami</i>)
28.	İki Şerefeli Cami (<i>Resul Efendi Cami</i>)
29.	İsfahani Mescidi (<i>Tabakhane Mescidi</i>)
30.	Kağnıcıoğlu Cami (<i>Kağrı Pazarı Cami</i>)
31.	Karacabey Cami (<i>İmaret Cami</i>)
32.	Kayabaşı Cami
33.	Kurşunlu Cami
34.	Leblebicioğlu Cami
35.	Mehmet Çelebi Cami
36.	M53isafir Fakih Mescidi
37.	Molla Büyük Cami
38.	Osmaniye Cami
39.	Örtmeli Mescidi (<i>Hoca Hundi Cami</i>)
40.	Poyracı Mescidi
41.	Ramazan Şemseddin Cami
42.	Rüstem Naal Cami (<i>Dindin Mescidi</i>)
43.	Sabuni Mescidi (<i>Karanlık Mescidi</i>)
44.	Saraç Sinan Cami
45.	Sarı Kadı Cami (<i>Mimarzade Cami</i>)
46.	Suluhan Mescidi
47.	Şeyh İzzettin Mescidi
48.	Şükriye Camii
49.	Tabakhane Cami (<i>Debbağhane Cami</i>)
50.	Taceddin Cami
51.	Telli Hacı Halil Cami (<i>Hacı Halil Cami</i>)
52.	Yenice Cami (<i>Ali Bey Cami</i>)
53.	Yeşil Ahi Cami (<i>Hacı Murad Cami</i>)
54.	Zeynel Abidin Cami
55.	Zincirli Cami (<i>Kazasker Cami</i>)

Bölüm 3

Günümüze ulaşmayan Cumhuriyet öncesi Ankara cami ve mescitleri

01.	Abdülhadi Cami
02.	Ağazade Hanı Mescidi (<i>Ağa Hanı Mescidi</i>)
03.	Ali Bey Mescidi
04.	Ana Kadın Mescidi
05.	Arasta Mescidi
06.	Baklacı Cami (<i>Kavaklı Mescidi</i>)
07.	Beyazıt Cami (<i>Halife Beyazıt Mescidi</i>)
08.	Boyacı Ali Mescidi
09.	Çakırlar Mescidi

10.	Celal Kaddani Mescidi
11.	Çengel Han Mescidi.....
12.	Çeşme Mescidi
13.	Çıkırıkcılar Mescidi
14.	Çiçeklioğlu Mescidi.....
15.	Çubukcu Mescidi
16.	Emirler Mescidi
17.	Erzurum Mescidi
18.	Gökçeoğlu Mescidi (<i>İbn-i Gökçe Cami</i>).....
19.	Hacı Hasan Cami (<i>Hoca Hasan Cami</i>).....
20.	Haseki Cami.....
21.	Hatuniye Cami (<i>Öğle Cami</i>)
22.	Helvacılar Mescidi
23.	Hoca Paşa Cami (<i>Kuyulu Cami</i>).....
24.	İğneli Belkıs Cami
25.	İplikçiler Cami.....
26.	Kapanhanı Mescidi.....
27.	Kızılbey Cami
28.	Koyunpazarı Mescidi
29.	Kul Derviş Mescidi (<i>Kurtuluş Mescidi</i>)
30.	Kureyş Cami.....
31.	Mavi Ağalar Mescidi.....
32.	Mukaddem Cami (<i>Yeni Cami</i>)
33.	Müruri Mescidi.....
34.	Namazgah Tepe Mescidi
35.	Ördekli Cami.....
36.	Papani Mescidi
37.	Pirinç Hanı Mescidi.....
38.	Safran Hanı Mescidi
39.	Saraçlar Mescidi
40.	Tahta Minare Cami (<i>Ak Şemseddin Cami</i>)
41.	Tiflis Cami.....
42.	Tiritzade Mescidi
43.	Tülüce Cami.....
44.	Ürgüp Cami (<i>Ürgübi Mescidi</i>).....
45.	Yeğenbey Cami
46.	İsmi belirlenemeyen mescit (<i>Kureyş Mahallesi'nde</i>).....
47.	İsmi belirlenemeyen mescit (<i>Hamamönü Mahallesi'nde</i>).....
48.	İsmi belirlenemeyen mescit (<i>Kazgancılar Çarşısı'nda</i>)
49.	İsmi belirlenemeyen mescit (<i>Balıkpazarı Çarşısı'nda</i>)